

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

(Yüksek Lisans Tezi)

Çağdaş Rus Düşüncesinde Din Felsefesinin Gidişatı:
Nikolay Berdyaev

İskandar OSMANOV

2501150944

Danışman:

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

İstanbul – 2017



T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : İSKANDAR OSMANOV Numarası : 2501150944
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. AYDIN TOPALOĞLU
Tez Savunma Tarihi : 17.08.2017 Saati : 09:00
Tez Başlığı : "ÇAĞDAŞ RUS DÜŞÜNCESİNDE DİN FELSEFESİNİN GİDİŞATI: NİKOLAY BERDYAYEV"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE, OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AYDIN TOPALOĞLU		Kabul
2- PROF. DR. RECEP ALPYAĞIL		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. HÜMEYRA K. ÖZTÜRAN	—	—

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ÖMER ÇAHA		Kabul
2- YRD. DOÇ. DR. AHMET ERHAN ŞEKERCİ		

ÖZ

Çağdaş Rus Düşüncesinde Din Felsefesinin Gidişatı: Nikolay Berdyaev

İskandar OSMANOV

Bu çalışma Rusya’da din felsefesinin ortaya çıkışı ve bu süreçteki Nikolay Berdyaev’in rolünü ele almayı planladığımız bir çalışmadır. Bu bağlamda Rusya’da ortaya çıkan felsefi dönemler sosyo-politik ve psikolojik boyutlarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde Eski Rusya’da görünen felsefi bulgulara değinilmiş, ayrıca Aydınlanma döneminde ortaya çıkan felsefi hareketler ve üniversitelerin felsefeye yönelik izlediği politikalara göz atılmıştır. Rusya’da din felsefesinin ortaya çıkmasıyla beraber filozoflar arasındaki tartışmalar, XX. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmelerle birlikte Marksizm’den idealizme geçiş dönemi ve bunun Rus düşünürler arasında oluşturduğu ayrışma süreci de incelenmiştir.

İkinci bölümde Nikolay Berdyaev’in hayatı, sürgünde geçirdiği yıllar, din felsefesi açısından önem taşıyan eserleri, düşünceleri ve önemli felsefi kavramları ele alınmıştır. Son bölümde ise Berdyaev’in felsefe, din ve bilim anlayışı, aralarında kurduğu sentez ve bunlara yönelik eleştirileri ele alınmış ve yine Tanrı düşüncesine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Rus Felsefesi, Din Felsefesi, Epistemoloji, Nikolay Aleksandroviç Berdyaev

ABSTRACT

The Course of Religious Philosophy in Contemporary Russian Thought:
Nicolas Berdiaev

İskandar OSMANOV

This is a thesis in which we try to study the emergence of the philosophy of religion in Russia and the role of Nicolas Berdyaev in the process. In this context, the philosophical periods that emerged in Russia are dealt with the socio-political and psychological aspects. In the first period, the philosophical findings that appeared in Old Russia were dealt with. However, with the emergence of philosophical movements that emerged during the Enlightenment period, the philosophical policy of the universities was reviewed.

Later in Russia, with the emergence of the philosophy of religion, the crisis, and division among the philosophers are discussed. From the beginning of the XX. Centuries along with the spiritual Renaissance, the process of separation from Marxism to idealism transition between Russian thinkers have been examined. In the second period, Nicolas Berdyaev's life, his years of exile works and thoughts which are important in terms of the philosophy of religion, are discussed.

In the conclusion, Berdyaev's ideas on philosophy, religion and science, and his critics about them, as well as his synthesis have been examined, in addition, to his understanding of God.

Key words: Russian Philosophy, Religion Philosophy, Epistemology, Nicolas Alexandrovich Berdyaev

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Rusya’da Aydınlanmayla beraber felsefi hareketleri ve başlıca düşünürleri ele alarak din felsefesinin ortaya çıkışını incelemektedir. Yine bu çalışma, XIX. yüzyılın sonu – XX. yüzyılın başlarında Rusya’daki felsefi gidişatın kısaca nitelikli özelliklerini ve felsefi düşüncenin oluşumundaki temel etkileri özetlemektedir.

Aydınlanmadan önceki dönem daha çok Eski Rus kültürünü ve bağımsız dünya görüşünü temsil eder. XIX. yüzyılda ortaya çıkan Slavofiller ve Batıcılık ayrışması hem milli düşünceye hem de Marksizm felsefesini derinden etkilemiştir. Rus düşünce tarihinde ilk defa bağımsız felsefi sistemi ve *vsevedinstvo* / bir bütünlük (Philosophy of unity) felsefi hareketini Vladimir Solovyov kurmuştur.

Solovyov’u takip eden Nikolay Berdyaev kişisel sorunları öne çıkararak kendi felsefesini varoluşçu ya da kişilikçi felsefe olduğunu varsayar. Ona göre özgürlük her şeyden önce gelir. İnsanın içten köle olmadan özgürlük uğruna savaşabilmesi önemlidir. Bu bağlamda insan, topluma ve devlete karşı kendi ruhsal özgürlüğünü korumalıdır. Berdyaev, felsefe, din ve bilimi tahlil ederek bunların arasında sentez kurar.

Türkiye’deki felsefe çalışmalarında ne yazık ki Rus felsefesi ile ilgili fazla bir şey bulunmamaktadır. Akademik alanlarda da Rus felsefesi ile ilgili dersler nadir görülmektedir. Ancak Berydaev’e Türkiye’de hiç ilginin olmadığını söylemek doğru olmaz. Başta, Berdyaev’in “*O Naznaçenii Çeloveka*” ve “*Mirosozertsaniye Dostoyevskogo*” isimli eserleri, İnsanın Yazgısı ve Dostoyevski adı altında tercüme edilen önemli çalışmalardır. Bunun dışında ikinci kaynaklardan yapılan bir çalışma, sadece Mustafa İlboğa’nın “*Nikolai Berdyaev’in din felsefesi: Tanrı, ruh, özgürlük*” isimli doktora çalışması bulunmaktadır. Türkiye’de Rus felsefesine ve özelde Berdyaev’e giderek uyanan ilgiye katkı sağlamak için birazda Rus diline vakıf olmamızın avantajını kullanarak bu çalışmayı ele almaya karar verdik.

Tez konusunun seçiminden itibaren çalışmanın sonuna kadar, değerli ilgisini ve yardımlarını bizden esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU’na teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL SONU – XX. YÜZYIL BAŞLARINDA RUS DİN FELSEFESİ

1. Rus Felsefesi ve Batı Etkisi	6
1.1. Sekülerleşme, Hümanizm ve diğer Felsefi Hareketler.....	13
1.2. Novikov, Radişçev ve Lomonosov	17
1.3. Akademi ve Üniversitelerde Felsefe	23
2. Din Felsefesinin Ortaya Çıkışı.....	27
2.1. I. Dönem: Kireevski ve Homyakov.....	28
2.2. II. Dönem: Solovyov ve “Bogoçeloveçestvo” kavramı	34
2.3. III. Dönem:	42
2.3.1. XX. Yüzyıl Başlarında Dini ve Manevi Rönesans	43
2.3.2. Marksizm’den İdealizme Geçiş.	47

İKİNCİ BÖLÜM

NİKOLAY BERDYAEV’İN HAYATI VE ESERLERİ

1. Berdyaev’in Hayatı ve Düşünceleri.....	52
2. Moskova Yılları	61
3. Sürgün Yılları	64
4. Hayatının Son Yılları.....	71
5. Eserleri	74

5.1. Kitapları	75
5.2. Makaleleri	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BERDYAEV'DE FELSEFE,
DİN ve BİLİM

1. Din ve Felsefe	84
2. İnanç ve Bilgi	92
3. Tanrı Anlayışı	96
4. Felsefe ve Bilim	100
5. Epistemolojik Sorun	106
6. Ontolojik Epistemoloji Hakkında	111
Sonuç	115
BİBLİYOGRAFYA	121

KISALTMALAR LİSTESİ

A. e.	: Aynı eser
B.	: Bölüm
B. Y. K.	: Biblioteka Yakova Krotova (Yakov Krotov'un Kütüphanesi)
Bkz.	: Bakınız
Der.	: Derleyen
Diğ.	: Diğerleri
E. F. B. K.	: Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı
F. S.	: Filosofiya Svobodi
Hz.	: Hazırlayan
Red.	: Redaksiyon Yapan
s.	: Sayfa
S. O. F. A.	: Samopoznaniye: Opıt Filosofskoy Avtobiografii
ss.	: Sayfalar Arası
SSSR.	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Y.M.C.A.	: Young Men's Christian Association (Genç Hristiyan Erkekler Birliği)
Yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

Başta ikonografi olmak üzere içerisinde bütün sanatları barındıran Rus düşüncesinin çok eski geçmişi bulunmaktadır. Nitekim erken döneme ait olan eski vakayinamelerde ve edebi eserlerde bu durum açık bir şekilde gözükmemektedir. Bununla birlikte XVIII. yüzyıla kadar Rus kültüründe felsefenin yerinin olmadığını, I. Petro'nun yaptığı reformlarla başladığı da söylenir. Çok güçlü olmasa da Şpet'in bu görüşünde haklılık payı bulunmaktadır.

XVIII. yüzyıl Rusya'sında felsefe dünyayı manevi algılama olarak şekillenmiş, bu noktada Batıdan da oldukça etkilenmiştir. Öyle ki felsefi problemlerin ve fikirlerin çoğunluğunun Batıdan alındığı görülmektedir. Ama Rus felsefesi yine de bütünüyle takipçi statüsünde kalmamış, kendi özgür ve özgün yaratıcılığını göstermiş, bunun yanında bünyesinde dünya felsefesinin diğer düşünce geleneklerinin sentezini oluşturabilmiştir.

XX. yüzyılın başına gelindiğinde Rusya'da maneviyata önem veren ruhçu düşüncenin öncüleri olarak Vladimir Solovyov, Nikolay Berdyaev, Sergey Bulgakov gibi yazarlar ve felsefecilerin ortaya çıktığı görülür. Bu kişiler, XX. yüzyıl Rus düşüncesinde bir tür dini Rönesans hareketini ortaya çıkarmışlardır. Tüm dünya bu isimler sayesinde Rus felsefesi hakkında bilgi edinmiştir. Onların dini kültürle olan kopuk ilişkileri düzenlemek için bilinçli bir şekilde bu yolu seçtikleri anlaşılmaktadır. Yani Hristiyan idealine geri dönüş bilinçsiz bir seçim olmamıştır. Bu dönemin filozofları, pozitivizmde ve diğer popüler teorilerde, bulunmayan yaratıcılığın, yaşamın ve sosyal yapının kaynağını dinde yani Hristiyanlıkta bulacaklarını düşünmüşlerdir.

Bilindiği gibi filozoflar başta tanrı olmak üzere varlığın gizemi, kökeni, insan ve varoluşun anlamı hakkındaki sorulara cevap vermeye çalışmışlardır. Ancak, XIX. yüzyılda Rus düşüncesi daha çok felsefe tarihinin sorunlarıyla meşgul olmuştur. Rus milli bilinci de felsefe tarihinin yapısı üzerine kurulmuş, Rus düşüncesinin eskatolojik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu yönüyle o, Batı düşüncesinden farklıdır.

Rus düşüncesinin ayırt edici diğer bir yönü de Rus din felsefesindedir. Hem din felsefecilerini hem de diğer felsefecilerini, sorunlu olan Rus toplumunun yeniden düzenlenmesi ve haliyle bir bütün olarak insan topluluğu ilgilendiriyordu. Bu bağlamda Rusya’da yaşanan manevi Rönesans atmosferi dönemin Rus din felsefesi ve farklı ideolojik yönler için de elverişli olmuştur.

Konunun Önemi ve Amacı:

Araştırma konusu olarak seçmiş olduğumuz “Çağdaş Rus Düşüncesinde Din Felsefesinin Gidişatı: Nikolay Berdyaev” isimli çalışmamızda Rusya’daki din felsefesinin ortaya çıkışını inceleyeceğiz. Öncelikle şunu ifade edelim ki, bu çalışma sadece kronolojik bir çalışma olmayıp Rusya’daki din felsefesinin ortaya çıkışını ve bu süreçteki Nikolay Berdyaev’in rolünü ele almayı planladığımız bir çalışmadır.

Türkiye’de felsefi alandaki akademik çalışmaların ağırlıklı olarak Batı’ya yönelik olması doğal olarak Rus felsefesinden uzak kalmasına yol açmıştır. Bu durum bizim için bir yere kadar hanobjeler dikap olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak çalışmamızın önemini de artırmıştır. Diğer bir faktör ise birincil kaynaklardan beslenmek için yeterli kadar dil faktörün olmamasıdır. Bundan dolayı Türkiye’de felsefi alanındaki akademik çalışmalara Rus felsefesinin katkı sağlayacağına inanmaktayız. Her ne kadar Rusya’ya yönelik edebiyat alanda tercüme faaliyetleri ve akademik araştırma çalışmaları varlığını sürdürüyorsa da, felsefi alanda özellikle din felsefesi alanında bu gibi çalışmaların neredeyse yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada Takip Edilen Yöntem:

Çalışmamız genel anlamda Rus felsefesini, özel anlamda da Rus din felsefesini içermektedir. Merkezi isim de bizim için Nikolay Berdyaev olacaktır. Berdyaev’in çözümlemeye çalıştığı meseleler gerçekte onun kendi deneyiminin bir sonucu olmuştur. Sözelimi çalışmamızda ele alacağımız gibi Rusya’da yaşadığı siyasi ve sosyal olaylar sebebiyle sürgüne maruz kalması, onu özgürlük problemi üzerinde düşünmeyi itmiştir. Siyasi olayları sonucunda yaşanan dini ve felsefi kriz ardından dini hassasiyetleri olan Berdyaev, özellikle bu krizi çözmeye çalışmış, din, felsefe ve bilim problemlerine varlık açıdan bakmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Berdyaev’in

hayatta yaşadığı olaylar çalışmamız boyunca ele almaya çalışacağımız öncelikli konular olacaktır.

Tezde Rus din felsefesinin ortaya çıkmasındaki gelişmeyi belirleyebilmek için Berdyaev'in düşünceleri doğrultusunda genel anlamda aşağıdaki aşamalar ele alınacaktır.

1) XI. Ve XVII. yüzyıllar arasında Rus felsefesinin ortaya çıkışı ve gelişmesi (her ne kadar bu dönemde henüz bağımsız felsefe oraya çıkmasa da özet verilmeye çalışılacaktır);

2) XVIII. yüzyıl ve XIX yüzyılın ilk yarısında sekülerleşmeyle beraber Rus felsefesinin bağımsızlaşma dönemine girişi

3) XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başlarında Rus felsefesinin bağımsız ve sistematik olarak ortaya çıkması;

4) Nikolay Berdyaev: Hayatı, eserleri, görüşleri, özellikle din ile felsefe arasındaki sentezi.

Çalışmamızın amacı Berdyaev'in din felsefesine olan bakış açısını ve onun din ile felsefe arasındaki ilişki hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktır. Berdyaev'in yaşamını ve eserlerini ele aldığımız ikinci bölümün en önemli hedefi ise ileride Berdyaev ile ilgili olarak yapılacak çalışmalara katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda çalışmamızı önemli kılan unsur ise Türkiye'de Berdyaev ile ilgili çalışmaların yok denecek kadar az olmasıdır.

Kaynakların Değerlendirilmesi:

Ağırlıklı olarak Rus din felsefesine yöneldiğimiz bir araştırma olduğu için, öncelikle konumuz Rusya'daki din felsefesiyle ilgilidir. Bu konunun tespitini yaparken ilk başta N. Berdyaev, V. Zenkovski ve N. Loski gibi düşünürlerin eserlerine müracaat ettik. Bu eserlerin birincil kaynaklar olması bakımından konumuz açısından büyük derecede önem arz etmektedir. Özellikle Berdyaev ile Zenkovski'nin hem filozof hem de tarih bilgini olmaları diğer bir önemli ayrıcalıktır. Çalışmamızda merkezi isim Nikolay Berdyaev olduğu için doğal olarak onun eserlerinden yararlanmaya ve metinlerinden alıntılama gayret ettik.

Çalışmamız boyunca konumuzu ilgilendiren farklı makalelere ve dergilere de müracaat ettik. Birincil eserlerin hepsi Rusça olup büyük bir kısmı YMCA yayınevine aittir. Kullandığımız eserlerin Rusya'nın dışında yayımlanmasının nedeni, onların sürgün yıllarında kaleme alınmasından dolayıdır.



BİRİNCİ BÖLÜM
XIX. YÜZYIL SONU – XX. YÜZYIL
BAŞLARINDA RUS DİN FELSEFESİ

1. Rus Felsefesi ve Batı Etkisi

Rus felsefe tarihinde bağımsız ve özgün bir felsefenin olup olmadığı tartışmalı bir konudur. İlk Rus felsefe tarihçisi olan Vasiliy Nikolaeviç Voskresenski (d. 1795 – ö. 1868) Rus felsefesinin özgünlüğünü savunurken, Nikolay Aleksandroviç Berdyaev (d. 1874 – ö. 1948) gibi düşünürler de, Rus felsefesinin bağımsız olarak hiçbir zaman var olmadığından yanadır. Berdyaev'e göre Rus felsefesi Pyotr Yakovleviç Çadaev'in (d. 1794 – ö. 1856) mektuplarıyla beraber başlamış¹, Çadaev'in ele aldığı konular ve yaklaşımlar da her zaman varoluşsal ve belirleyici olmuştur.² Voskresenski ise özellikle dışarıdan gelen eleştirilere karşı Rusya'da herhangi bir felsefi sisteminin var olmadığı gerekçesiyle Rus felsefesinin geçmişini inkâr etmenin doğru olmadığını savunmaktadır.

Voskresenski felsefenin sistematik felsefeden ibaret olmadığını ve başlı başına tüm halklarda var olabileceğini iddia etmektedir. Ona göre, Rus felsefesi kendi gelişimini, öncelikle Rus din adamlarına daha sonra da başlangıçta Rus hiyerarşisinde en yüksek zirvede yer alan Greklere borçludur. Rusların hikmet tutkusu Voskresenski açısından tartışılmaz bir meseledir.³ Bu açıklama kabul görmese de, temel düşünceyi kabul etmek kaçınılmazdır. Dolayısıyla, Rus felsefesinin akıbetindeki değişimler yakından izlendiğinde, Rusya'da felsefi bir düşünce dayatma çabası olarak meydana gelen temel eğilimleri ve Rus düşüncesinin temel özelliklerini görmek mümkündür.

Rus düşüncesinin özgünlüğü tartışmalarını bir kenara koyacak olursak onun önde gelen iki özelliğine işaret etmemiz gerekmektedir: Birinci özellik onun pratik yönü olup pratiğe olan ilgisidir. Tamamen soyut felsefi meseleler, örneğin, epistemolojik meseleler sadece sınırlı ölçüde Rus filozoflarının ilgisini çekmekteydi, onları ilgilendiren asıl meseleler ise yaşamın anlamı gibi daha çok pratik alanlarla ilgiliydi. Dolayısıyla Rus düşünürler, daha çok pratik hayat ile ilgili meseleleri, soyut meselelere karşı benimsemektedirler. İkinci özellik ise Rus düşüncesinin tüm alanlarına sirayet eden mistisizm olmuştur. Bu bağlamda hiçbir pratik mesele teorisyen

¹ Nikolay Berdyaev, **Russkaya idea, Sudba Rosii**, Moskova, Eksmo Yayınevi, 2007, s. 22.

² A.e., s. 59.

³ Vasiliy Voskresenski, **İstoriya Filosofii bölüm VI.**, Kazan, Universitetskaya tipografiya, 1840, s. 25.

var olamaz. Ancak, pratiğin üstün ilkelerini içeren teori, epistemoloji ile ilgili yakından ilişkilidir. Mesela, ahlaki ilkenin hem pratik aklın hem de teorik aklın karşıdaki tutarlılığını ortaya koyması lazımdır. Eğer bu gerçekleşmezse, söz konusu olan ilke havada asılı olarak kalır ve sadece imanın muhatabı olur. Teorik meselelerden uzak kalan Rus felsefesi, tam da böyle bir vaziyetteydi. İman gücüyle kabul edilen soyut meseleler, Rus düşüncesindeki ana yönelim olarak sayılmaktaydı. Doğal olarak genellikle dini alanda ortaya çıkan iman, Rusya'ya has olan akışı temsil eden mistisizm idi.⁴ Bu anlamda Rus düşüncesindeki iman vurgusu sadece dini alanlarla sınırlı kalmayıp, farklı düşünce akımlarında da kendini göstermekteydi.

Rusya'da felsefe alanındaki bağımsız çalışmalara ve bu alandaki ilk örneklerle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında rastlamak mümkündür. XIX. yüzyılda ise artık felsefenin yolunu belirleyen yoğun felsefi çalışmalar ve tartışmalar dönemi başlamaktadır. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar felsefi sorunların Rus düşüncesine yabancı kaldığını söylemek büyük bir hatadır. Aslında, felsefi sorunlar oldukça sık kendini göstermekteydi, ama birkaç istisnalar dışında, genellikle dini dünya görüşü içerisinde kendi çözümünü bulmaktaydı. Bu bağlamda, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan Rusya'nın manevi kültürünün, Batı Ortaçağ felsefesinin temel dini inançları ile biçim açısından yakın bir benzerliği bulunmaktadır. Dini bilinç, Zenkovski'ye göre, eğer ruhun bütün gücünü beslerse, kaçınılmaz ve devamlı olarak felsefi yaratıcılığa yol açar ve bu şüphe düşüncesini ortadan kaldırır.⁵ Zenkovski felsefi yaratıcılığın temelinde her zaman dini dünya görüşü olduğunu söyleyerek, Rusya'daki felsefenin altyapısında dini dünya görüşünün var olduğunu iddia etmektedir. Aynı zamanda, felsefe açısından önemli olan özgürlüğün, felsefi bir düşüncenin gelişmesi için kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmamızda üzerine yoğunlaşacağımız asıl karakter Nikolay Berdyaev de felsefenin ve filozofun özgür olmasına yönelik düşüncelerini, "*Ya i Mir Obektov*" (Ben ve Nesneler Dünyası) kitabının ilk bölümünde ele almıştır.⁶

⁴ Ernest Radlov, **Oçerki İstorii Russkoy Filosofii**, St. Petersburg, Obşestvennaya Polza, 1912, s. 4.

⁵ Vasiliy Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, Akademiçeskiy Proekt, Raritet, Moskova, 2001, s. 17.

⁶ Bkz. Nikolay Berdyaev, **Ya i Mir Obyektov. Opit Filosofii Odinoçestva i Obşeniya**, Paris, YMCA-Press, 1934.

Rus milleti Hıristiyan dinini X. yüzyılın sonlarına doğru benimsemiştir. Kilise babalarının eserlerinin Kilise Slavcasına tercüme edilmesiyle beraber Rusya, felsefeyle tanışmıştır. XII. yüzyılı Rusya'sında, John of Damascus'un (diğer bir deyişle John Damascene) ilahiyat sistemiği Kilise Slavcasına tercüme edilmiş bulunmaktaydı. Bunun yanında XIV. yüzyılda tercüme edilen diğer önemli çalışmalar Diyonysius the Areopagite'nin çalışmalarıdır⁷. Bu kitapların yanında bir de Kilise Babalarının çalışmaları birçok Rus manastırında bulunmaktaydı.⁸ İlk dönemde önde gelen Kilise ve Kilise eserleri, ilahiyat sorunlarıyla beslenen bilimsel ve felsefi düşüncüyü kapsamaktaydı. Manastır hayatı yapısı hakkındaki sorularla beraber Volga büyüklerinin ve felsefeye meraklı olanların arasındaki tartışmalar giderek gelişmekteydi. Bunu yanında Ortodoks Kilisesi, Katoliklik, Lütercilik, Strigolniki ve Judaizers gibi farklı mezheplere karşı mücadelesini sürdürmekteydi. Judaizers'in arasında Gazali'nin eserlerini tercüme eden Abiasaph'ın mantığı önemsenmekteydi. Dolayısıyla, içerisinde zayıf olsa da felsefe ifadesi bulunan tüm çalışmalardaki sorular, ahlak ve dini bakış açısından yorumlanmaktaydı. Böyle spesifik tavır Rus felsefesinde hakim bulan bakış açıydı. Bu nedenle, ahlak ve dini konulara yönelik sorularda ve onların mistik çözümündeki milli çizgileri görememek imkânsızdır.

Radlov Ernest Leopoldoviç (d. 1854 – ö. 1928) Rus düşüncesinin, her aşamada ahlaki konuları önemsediyini ve mistisizmle farklılık arz ettiğini iddia etmektedir.⁹ Her ne kadar Radlov'un iddiası benimsenmiş olsa da, Petro reformlarıyla başlayıp devam eden Aydınlanma süreci içerisinde XX. yüzyılın başlarına kadar Rusya'da ahlaki ve dini düşüncenin yoğun ilgi gördüğünü söylemek zordur.

Rus felsefesinin pratiğe olan ilgisi ve mistisizme olan ilgisi yanında yine bunlarla ilişkili olarak Rus felsefesinin ortaya çıkışında önemli olan üç farklı manevi alandan ve felsefi yönelimden söz edebiliriz.¹⁰ Birincisi, manevi yaşama ihtiyaç

⁷ Diyonysius the Areopagite ve diğer bazı Ortaçağ mistik düşünürler için bkz. Aydın Topaloğlu, **John Scotus Erigena Metafizigi**, Akis kitap, İstanbul, 2014.

⁸ Nikolay Losski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, Moskova, Sovetski Pisatel, 1991, s. 5.

⁹ Ernest Radlov, **Oçerki İstorii Russkoy Filosofii**, Adamant Media Corporation, 2001, s. 5.

¹⁰ A.e., s. 5.

duyan derin yönelimdir. Bu yönelimdekiler, yabancı düşüncenin fikirlerinin daima Rus topraklarına aktarılmasına karşı olanlardır. Kendi düşüncelerini açıklamak ve ispatlamak için ya da karşı düşüncüyü eleştirmek adına Batı–Avrupa felsefesini bir araç olarak kullanmışlardır. Bu yolu takip eden isimler: Skovoroda Grigoriy Savviç (d. 1722 – ö. 1794), Slavofiller, son olarak da Solovyev Vladimir Sergeyeviç (d. 1853 – ö. 1900) ve Lev Tolstoy olmuştur.

İkinci yönelim, dini eğitim veren akademilerde ve üniversitelerde felsefenin okutulması ile ilgilidir. Rusya’da yükseköğretim kurumlarının ve üniversitelerin ortaya çıkmasıyla beraber felsefe dersleri de okutuldu. Dini akademilerde ilahi bilgiye tabi olan felsefe, üniversitelerde özgürce herhangi bir dış etkiye maruz kalmaksızın okutulmaktaydı. Ancak dini akademilerde okutulan felsefenin bağımlı ve daha değersiz, üniversitedeki felsefesinin daima özgür olduğunu iddia etmek haksızlık olur. Bir taraftan, az olsa da, dini akademilerde tamamen özgür yazıların yer aldığını belirtmekte de fayda vardır. Örneğin, Karinski Mihail Ivanoviç’in (d. 1840 – ö. 1917) yazıları ve Ortaçağ felsefe tarihi üzerine yapılan araştırmalar bunun örnekleridir. Öte taraftan ilk dönemde üniversitelerde okutulan felsefe Batı – Avrupa eğitiminden etkilenmiştir. Ancak daha sonraları yavaş yavaş özgürleşmeye başladı. Yurtdışından davet edilen öğretmenlerin yerine, yurtdışı eğitim görmüş olan Rus öğretmenlerin gelmesiyle ilk özgürleşme adımı atılmış olmaktadır.

Üçüncü yönelim ise ülkenin siyasi ve sosyal hayatı ile yakından bağlantılı olup, sosyo–politik konulu yapıtlarda ve sosyalist çalışmalarda yer almaktaydı. Bu yönelimin temsilcileri, Aleksandr Radişçev (d. 1749 – ö. 1802), Vissarion Belinski (d. 1811 – ö. 1848), Nikolay Çernişevski (d. 1828 – ö. 1889), Grigoryev Apollon Aleksandroviç (d. 1822 – ö. 1864), Strahov gibi düşünürlerdir. Zikredilen isimlerin ve sosyalist çalışmaların ana hedefi, bazı felsefi ilkeler çerçevesinde dini olguları analize ederek, bu analizden çıkarılan sonuçları Rus hayatına uygulamaktır. Böylelikle üçüncü yönelimin temsilcilerine felsefe, eleştirci özelliğiyle katkıda bulunmaktaydı. Bu hedefe olan büyük ilgi, herhangi bir felsefi doktrini savunmaktan dolayı değil de Rus yaşamına bu bulguların uygulamasından dolayıdır. Rusya’daki eleştiri literatürü her zaman felsefi bir eleştiri olduğu gerçeği olarak akılda tutulmalıdır.

Rus düşünce dünyasına olan Batı'nın etkisinden söz etmeden önce, Vvedenski Aleksandr İvanoviç'in (d. 1856 – ö. 1925) *"Filosofskie Oçerki"* (Felsefi Denemeler) kitabında, felsefi bir düşüncenin başkası tarafından benimsenmesine ya da bu düşünceyi kendine aktarmasıyla ilgili yaptığı açıklamaya değinmekte yarar olacaktır ki bu da Rus felsefe tarihi açısından oldukça dikkat çekicidir. Vvedenski, Rus felsefesinin alıntı olduğunu, hatta bunun böyle olması gerektiğini söylemektedir. Yabancı etkenlere az ya da çok bağımlı olmak, herhangi bir Avrupa halkının gelişmesindeki genel kuraldır. Ona göre Grek felsefesi bile her ne kadar doğrudan alıntı yapmamışsa da, Doğudan gelen farklı bilimsel malumatlardan yararlanmıştır. Aydınlanma ile beraber Grek felsefesinin güncellenmesi, ileriki yıllarda bağımsız felsefi düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Vvedenski, dışarıdan gelen etkilere uzak kalan felsefeyi, durgun, verimsiz ve kendi içine kapanmış skolastik felsefeye benzetir. Dolayısıyla Rus felsefesini doğru anlamak için, onun bunlardan nasıl etkilendiğine değil de, bu etkilerin ne kadar zaman önce, hangi şartlar altında gerçekleşerek yaygınlaştığına ve Rus felsefesinin bu etkilere karşı nasıl bir tavır sergilediğine yoğunlaşmak gerekir.¹¹ İçe kapalı olmamak ve dışarıdan gelen etkenlere açık olmayı savunan Vvedenski, diğer Rus düşünürler arasında oldukça farklı bir düşünce içerisindedir.

XVIII. yüzyıl, Rusya'nın Batı'ya karşı olan tutkulu ilgisinden dolayı Rus düşüncesinin ona "esir" düştüğünü açık bir şekilde gösterir.¹² Yurtdışına gönderilen ilk genç kuşaklar Batı'ya karşı yabancı kalmışlardır. Ancak ikinci nesille ilgili bunu söylemek oldukça zordur. Neredeyse tümünün vatanlarına geri dönme gibi niyetlerinin bulunmadığı görülmektedir. Her ne kadar Batı karşıtı olanlar, örneğin Slavofiller, Rusya'ya özgün geleneği ve düşünceyi devam ettirmek istemişlerse de, Denis İvanoviç Fonvizin'nin (d. 1745 – ö. 1792) *"Brigadir"* isimli eserindeki *"Benim bedenim Rusya'da doğmuş, ama ruhum Fransız tacına aittir"* ifadesi bunun tersini göstermektedir. Karamzin Nikolay Mihayloviç (d. 1766 – ö. 1826) *"Pisma*

¹¹ Aleksandr Vvedinski, *Filosofskie Oçerki*, 1. Baskı, St. Petersburg, Tip. "V. S. Balaşev i Ko", 1901, ss. 4-5.

¹² Konuyla ilgili daha geniş bir perspektif ve detaylı bilgi el etmek için, Alexei Veselovski'nin *"Zapadnoye vliyanie v novoy russkoy literature"* (Yeni Rus Edebiyatında Batı Etkisi) adlı kitabına bakılabilir.

russskogo puteşestvennika” isimli eserine baktığımızda da, Avrupa’nın Rus gençlerin ve toplumun gözünde ne kadar cazip olduğunu görmekteyiz.¹³

Petro’nun Batı’ya açılmasına kadar Rus toplumu, Batı kültürünü yeterince tanımış değildi. Moğol–tatar hâkimiyetinin ardından Moskova devletinin içine kapalı olarak kalması, Rusların Batı–Avrupa felsefesiyle tanışmasına engel olmuştur. Batı, ilk olarak Kiliseyi etkilemişti. Rus asilzadeleri arasında, bir taraftan özgürce düşünme politikasıyla Voltairianism’in geniş çapta yayılması, diğer taraftan da Hristiyanlığın özünü bulmak ve bunu hayata geçirmek için dine dönme arzusu ortaya çıkmıştı. Bu ayrışma günümüze kadar hala devam etmektedir. Hristiyanlığın özüne dönme düşüncesinin asıl anlamı, manevi yaşam ve yakındakine hakiki sevgidir.¹⁴ Bu bağlamda Rusya, daha yeni uyanan felsefi düşüncesinin yanında, Batı’nın gergin ve yoğun olan felsefesinin ortasında kendisini buldu. Zenkovski’ye göre bu çağdaş felsefe öyle bir güç ve servet ile Rus zihinlerin önünde durdu ki, Rusların Batı felsefesi ile ilgilenmeleri kaçınılmaz hale geldi. Buna rağmen Rus felsefe tarihinde ve felsefi çalışmalardaki şu üç faktörün birleşmesi, Rus felsefesinin Batı’ya göre farklı olduğunu göstermektedir.¹⁵

Birinci faktör dini dünya görüşüdür. Rus düşüncesi her zaman dini köken ve dini unsurlarla yakın bir ilişkide kalmaktadır. Rus felsefi düşüncesi gelişimindeki çeşitli komplikasyonlara rağmen kendi özünü korumuştur. İkinci faktör düşünce özgürlüğüdür. Özgürlük esini Rus zihni için her zaman değerli olmuştur; Rusya’da devlet, utanç sansürünün ileticisiydi, ancak devlet baskısı nedeniyle daha fazla büyüyen Kilisede, utanç eğiliminin ortaya çıkmasına rağmen özgürlük ruhu Kilise bilincinden kopmamıştır. Zikredilen iki unsur (dini dünya görüşü ve düşünce özgürlüğü) felsefi yaratıcılık için gerekli olmuştur. Üçüncü faktörün ise hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır. Batı kültürüne katılmasıyla beraber Rus halkı, felsefi düşünce zirvesine ulaşmakta kestirme yolu kullanarak, hızlı bir şekilde kendi döneminde karmaşık olan felsefi problemlerini ele almaktaydı. Örneğin; Rus bilim adamları ve düşünürleri (Mihail Lomonosov (d. 1711 – ö. 1765) XVIII. yüzyılın ortasında. Nikolay İvanoviç Lobaçevski (d. 1793 – ö. 1856) XIX. yüzyılın

¹³ Vasilij Zenkovski, **Russkie Misliteli i Evropa**, Paris, YMCA – Press, 1926, ss. 11-12.

¹⁴ Losski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, ss. 5-6.

¹⁵ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 18.

ilk çeyreğinde ve diğerleri). Öte yanda, Batı'ya göre Rusya içerisinde kendine öz felsefi fikirler daha kısıtlıydı. Rus felsefesinde olan gelişme onun bağımsızlığını ve orijinalliğinin göstergesidir. Gelişme sadece organik olabilir, yani sadece tarihsel bir süreci değil de, ondaki diyalektik bağlantıyı izlemekle de mümkündür. Tam anlamıyla, Rus felsefesinin gelişmesi (XVIII. yüzyılın son yirmi yılını kuşatan) XIX. yüzyılında başlamıştır, ama Rus felsefesinin “giriş bölümü” denilebilecek olan bağımsız felsefi eserlerin ortaya çıkışı daha geriye götürülebilir. Bu bağlamda, kültür ve felsefi düşünce alanı da dâhil olmak üzere tüm alanlarında, Rusya'nın XVIII. yüzyılda önceki dönemlerden tamamen kopmadığı sonucuna varabiliriz.¹⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, gerçek anlamda felsefenin Batı'da var olduğuna dair yaygın bir inanç bulunmaktaydı ve Rusya'daki felsefenin Batı felsefesinin takipçisi olduğu düşünülmekteydi. Ancak Voskresenski'yi ve diğer bazı Rus düşünürlerini göz önünde bulundurursak bunun böyle olmadığını gösterebiliriz. Bağımsız ve özgün Rus felsefesi, coğrafi, kültürel, dini ve etnik gerçekleri anlamlandırmaya çalışan sorunlar sayesinde doğmuştur. Avrupa'nın araçlarını kullanan Rus felsefesi, onun ortaya attığı sorulara özgün cevap vermekteydi. Kanaatimizce, Rus din felsefesi içinde bulunan hukuk felsefesi, kişilik felsefesi ve kültür felsefesi ile ilgili bazı fikirler yeniden duyulmalı ve ele alınmalıdır. Bu miras bilgisi ve Rus felsefesinin özgünlüğüne olan ilgi öyle ya da böyle, Rus milli kültürün tarihini daha iyi anlamaya olanak sağlayacaktır.

Rus felsefesinin gelişmesindeki özgünlük, onun epistemoloji ve genel olarak bilgi sorunlarına yer vermek ile alakalı olacaktır. Genelde Rus felsefesinin önem verdiği konular, daha ziyade sosyo–antropolojik, ahlaki ve dini konular olmuştur. Bu bize Rusya'da edebiyat ve felsefenin iç içe geçtiğini göstermektedir. Ayrıca sosyo–antropolojik felsefenin gelişmesine de hız verir.

Modern anlamda Rusya'da felsefenin ortaya çıkış zamanı, birçok araştırmacının belirttiği gibi – Vasiliy Zenkovski (d. 1881 – ö. 1962), Vvedenski, Radlov, F. Losyev (d. 1893 – ö. 1988) – 1755 yılında Moskova Üniversitesi'nin kuruluşuna, yani Aydınlanma dönemine tekabül etmektedir. Ancak bu dönemden

¹⁶ A.e., s. 27.

önce, tekrar edecek olsak da, Rusya’da felsefenin mevcut olmadığını söylemek yanlış olabilir.

1.1. Sekülerleşme, Hümanizm ve diğer Felsefi Hareketler

Sekülerizm hem Batı’da hem de Rusya’da Kilise kültürünün çöküşü anlamına gelen bir kavram olmuştur. Özellikle Batı’da olduğu gibi sekülerizm, Hristiyanlıktan ya da herhangi başka bir dinden tamamen kopma değil de, Kiliseden uzaklaşma olarak kabul edilmektedir. Petro’nun gerçekleştirdiği reformların bazıları, Kilise babalarıyla işbirliği içerisinde kalarak yapılmaktaydı. Dolayısıyla Rusya, Batı gibi hem eski geleneğinden hem de Kiliseden tamamen kopmamıştı. Rusya’nın bugün hala Kilise ile az da olsa ilişki içerisinde olması bu sebepten dolayı olsa gerek.

Rusya’nın sekülerleşme niteliği ve sonuçları onun Batılılaşma niteliği ve sonuçları ile çok benzerlik arz eder. Bu süreçlerin yakından ilişkide olduğunu göz önüne bulundurmak, oldukça doğaldır. Sonuç olarak, Rus yaşamının bir alanı önemli ölçüde sekülerleşme ve Batılılaşma ile değiştirilirken, diğerleri bundan çok etkilenmemiştir, üçüncüleri ise Ortaçağ karakterini korumak için gayret göstermiştir. XIX. yüzyıla Rusya, içerisinde Ortaçağ ve modern yaşam tarzını taşıyan bir devlet olarak girmektedir. XIX. – XX. yüzyıllar Rusya’sından bahseden Berdyaev şunları ifade etmiştir: “...hiçbiri ülke bu kadar çok farklı yüzyıllarda aynı anda yaşamadı...”¹⁷

Doğrusu Rusya’da, Kilise hayatından uzaklaşma ve yeni bir yaşam tarzının “dünyevileşmenin” ortaya çıkışı XV. yüzyılın sonunda başlamıştır. Bu yeni yaşam tarzı da, Batılı yaşamın etkisi altında gelişmekteydi. Bu sürecin parlak döneme ulaşması *Kargaşa Dönemi* sonrası, yani XVII. yüzyılın yarısında, Petro’nun reformlarıyla beraber bütün gücüyle ortaya çıkmıştır. İlk olarak çarlar ve onların yakınlarının yaşamları, sırasında da çevresindekilerin yaşamı hızlı bir şekilde değişikliğe uğramaktaydılar. Sadece Batının teknolojik kolaylığı değil, aynı zamanda Batılıların gündelik estetik yaşamı da gittikçe Rus halkını büyülemekteydi. Petro’nun yönetimi ve gözetimi altında, Batı yaşam tarzını çeşitli şekillerde Rus halkına

¹⁷ Nikolay Berdyaev, *İstoki i Smsl Russkogo Kommünizma*, Moskva, AST, AST Moskva, Hranitel, 2006, s. 8.

empoze etmeye çalışmaktaydı.¹⁸ Nitekim XVII. yüzyılda Rusya’da tiyatro görmek mümkündü. Kısacası hem sanat hem de Kilise, Petro’nun düşünceleri ve yeni sistemi için propaganda yapmaktaydı. Özellikle okumuş sınıf içerisinde iki yüz yıl süren bu süreç çok hızlı bir şekilde yayılmaktaydı. Eski yaşam tarzı ise sadece gelenekçiler arasında korunmaktaydı.¹⁹ Bu süreç içerisinde sadece yaşam tarzı değişmiyor, en önemlisi, yeni bir ideolojiye ihtiyaç duyuluyor. Her tarafta Batı eğitime karşı büyük ilgi uyanıyordu.

XVII. yüzyıl Rus toplumunda okumuş kesimin geleneksel düşünceden ayrılımlarının ise bazı, iç ve dış nedenleri bulunmaktadır:²⁰

a) Kilise tarafından insanların hükümete karşı kışkırtılması, XVII. yüzyılın ortalarında dini krizin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda şu soru ortaya çıkmıştır: Dini hakikati, Kilise yetkililerinin kararı mı yoksa insanların eski geleneklerine sadık kalmaları mı belirleyecek?

b) Batı Avrupa ülkelerinden gelen savaş tehdidi ve bunun karşısındaki sosyal ve bilimsel noksanlık.

c) Ruslar, Bizans etkisinden çıkarak Avrupa etkisi altına girmişlerdir. Bu nedenle toplumun büyük bir kısmı, yabancı kültürün geleneğini ideal bir örnek olarak benimsemiştir. Klučovski’e göre Bizans, düşünmeyi değil de aşırı derecede inanmayı öğretmişti. Bundan dolayı, yabancı kültürle karşılaşan Ruslar, yeni düşünceleri kolaylıkla benimsediler.

d) Milli ahlak ve dini ideallerin yeterince geliştirilmemesi; bu nedenle Avrupa Aydınlanması karşısında Ortodoksluk ve milliyetçilik kendisini koruyamamıştır.

e) Petro’nun Rus toplumunun üst sınıfını Batılı düşünürlere uyumlu olarak dönüştürmesi ve sınıf ayrımının ortaya çıkması.

¹⁸ Bkz. Aleksey Veselovski’nin “*Zapadnoe vliyaniye v ruskoy literature*” (Rus Edebiyatında Batı Etkisi) kitabında konuya dair ilgi çekici çok şey bulunabilir.

¹⁹ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 82.

²⁰ Yuliya Sinelina, “*Sekulirizatsiya v sotsialnoy istorii Rossii*”, **Monitoring obşestvennogo mneniya: ekonomičeskie i sotsialnie peremeni**, Moskova, Otkritoe aktsionernoe obşestvo “Vserossiyskiy tsentr izučeniya obşestvennogo mneniya”, №:12004, ss. 87-88.

Görüldüğü gibi, kültürün değişimini ihtiyaç gören ve bunu amaç edinen üst sınıf, manevi ve dini değerler sahasında krizin oluşmasına sebep olmuştur.

Rusya'ya, Batılı felsefi fikirlerin (özellikle Fransa, aynı zamanda Almanya ve İngiltere) nüfuz etmesi ile ilgili çalışmalara uzun zaman önce başlamıştır.²¹ Bu dönemki felsefi hareketler kafa karıştırıcıydı. Ancak, çeşitli akımlarla dolu olan XVIII. yüzyıl, gelecekteki tüm Rus felsefesi için çok tipikti.

Zenkovski'e göre, Rusya'da felsefenin açık bir şekilde ortaya çıktığı dönemde, yani XVIII. yüzyılda, genel olarak şu önemli akımlardan söz edebiliriz:²²

a) "Rus Voltaireciliği": Bu akım Rus edebiyatında yerleşmiş olup, ideolojik radikalizm ve ondan önemli ölçüde farklı olan nihilizmi doğurmuştur. Berdyaev'e göre, Rusları XVIII. yüzyılda Batı kültürünü, iyice sindirilmemiş Voltairecilik şeklindeki özümsemelerine bağlamaktadır. Bağımsız düşüncenin ortaya çıkmasına kadar, ona göre Rus soylularının belli bir kısmında kalan Voltairecilik lekesi XIX. yüzyılın sonuna kadar devam etmiş.²³

b) İkinci akım, eski kilise ideolojinin çöküşü nedeniyle, yeni bir milliyetçi ideoloji oluşturmak ihtiyacından doğmuştu. Birileri, doğal hukuk çerçevesinde milliyetçiliğin yeni delillerini aramaktayken, diğerleri aydınlanmanın yollarını aramaktaydılar.

c) Rus masonlarında oluşan üçüncü akım ise sekülerizmin yolundan ayrılmaksızın, dini ve felsefi meseleleri Kilise dışında çözmeye çalışmıştır. Bu akımın dini ve mistik yönü hariç tutup, felsefi yönü daha ağır basmaktaydı. Ancak Rus düşünürler tarafından çok ilgi çekici bulunmamıştır.

Zenkovski'nin belirttiği bu üç akım, Rusya'da felsefi araştırmaların başlangıcına işaret eden ve etkili olan seküler düşünceden kaynaklanmıştır. Felsefi akımların yanında belirtilmesi gereken önemli diğer bir nokta, felsefi kültürünün gelişmesine katkıda bulunan dini akademiler ve üniversitelerdeki felsefi okumalardır. Bunlarla ilgili detaylı bilgi bir sonraki bölümde verilecektir.

²¹ XVIII. yüzyıl da Rusya'da felsefi akımlarla ilgili en sık rastlanan eserler; Rus felsefesi tarihi üzerine genel yöntemler ve denemeli çalışma yapan tek Radlov'dur. Radlov'un başka bir özel çalışması, "*Očerki russkoy filosofskoy literaturi XVIII v.*" (XVIII. yüzyılda Rus felsefi literatür denemesi.) (St. Petersburg Felsefe Derneği dergisi, "Msil", sayı 2 ve 3 - Petersburg, 1922). Şpet'te de bir şeyler bulabiliriz – çalışmaların genelinde XVIII. yüzyıla ilgili yüzeysel bilgi vermektedir.

²² Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, ss. 83-84.

²³ Nikolay Berdyaev, **Russkaya idea**, Moskova, Eksmo Yayınevi, 2007, s. 12.

Her ne kadar Voltairecilik Rus düşüncesinde XIX. yüzyıla kadar devam etmişse de, çok etkili olmamıştır. Bu nedenle yeni bir milli ideoloji oluşturma ihtiyacını karşılayan düşüncelere göz atmakta fayda vardır.²⁴

Petro'nun yaptığı reformların ardından, seküler fikirler etrafında toplanan yeni aydınlar topluluğun sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar herhangi bir dini misyon etrafında değil, Büyük Rusya ideali etrafında toplanmıştır. Batı Avrupa'da neler olup bittiğini son derece hassas bir şekilde izleyen üst düzeydeki eğitimciler, Kilise düşüncesinden uzaklaşmaya çalışlardır.²⁵ Bu bağlamda, ilk Rus tarihçilerinden olan Nikitiç Vasiliy Tatişçev'in (d. 1686 – ö. 1750) çalışması çok önemlidir. “*Razgovor o polze nauki i učišč*” (Bilim ve Okulların Faydaları Hakkında Konuşma) adlı yazılarında ve isimsiz el yazmalarında Tatişçev, Rusya'da laik hayat ilkelerini savunan isimlerin başında gelmektedir. Ancak Tatişçev'in tamamen manevi hayatı yok saydığını söyleyemeyiz. Ona göre çözüm, laik hayatın haklarını koruyarak ikisini beraber sürdürmektir. Eğer manevi hayatın amacı ruhun kurtuluşu ise, laik hayatın amacı dünyadaki insanın mutluluğudur.²⁶ İlahi hukuk tarafından insana tanınan hakkı Kilisenin yasaklaması, Tatişçev'e göre istismar olarak sayılabilir. İşte bundan dolayı Kilise, devletin denetimine tabi olmalıdır. Çünkü Kilise hukuku ile ilahi hukuk aynı olmayabilir ve bu durumda devlet, Kilise yetkisini sınırlamalıdır. Tatişçev, dini ve Kiliseyi ortadan kaldırmak istemiyor, onları sadece bir tarafa itip, “doğalcılığa” birinci sırada yer vermeye çalışmaktadır.

Tatişçev açısından günah kavramından kasıt insana ait “zararlı” eylemdir. Zararlı eylemlerden kaçınmak için, insanın kendini bilmesi gerekmektedir. İlahi kökenli olan doğal yasalar, Kilise kanunlarına ters düşmekte açık bir şekilde “yeni bilinci” ifade etmektedir. Doğal hukuk ile ilgili Rusçaya yeni eserler tercüme edilmiş ve 1764 yılında Zolotnitski, “*Sokraşçeniye yestestvennogo prava iz raznih avtorov dlya polzi rossiyskogo obşçestva*” (Rus Toplumunun Yararı İçin Farklı Yazarların Doğal Hukuk Görüşleri) bir derleme kitabı yayınlamıştır.²⁷ Bu arada, belirtmek

²⁴ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Pavlov N. P., v knige “*Očerki po russkoy istorii XVIII—XIX vv.*” (Materialisti 20-h godov).

²⁵ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 89.

²⁶ Pavel Milukov, *Očerki po istorii russkoy kulturi*, C. III (Bölüm. II, B. II), St. Petersburg, Tip. İ.N. Skorohodova, 1901, s. 210.

²⁷ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 90.

gerekir ki, iktidarın sekülerleşmesini açıkça vaaz eden ve Petro reformlarına destek veren Feofan Prokopoviç'in (d. 1681 – ö. 1736) kanıtlarının temelinde de doğal hukuk düşüncesi yer almaktaydı. Tatişçev, Şçerbato (d. 1733 – ö. 1790) ve Lomonosov, eski Kilise ideolojisi dışında milli duygulardan beslenmekteydiler. Bir taraftan, laik bir yaşamı savunurken, diğer taraftan, Rus geçmişini araştırırken yeni vatan duygusunu savunmaktaydılar. Batı'nın çağdaş felsefe akımlarına bağlı kalarak ve doğal hukuk düşüncesine dayanarak, XVIII. yüzyılda seküler insanın “yeni bilincini” inşa etmekteydiler. Daha sonra bu görevi, XVIII. yüzyılın Rus hümanizmi diyebileceğimiz temsilcileri üstlenecektir. Bu noktada XVIII. yüzyılda Rus hümanizminin en meşhur iki temsilcisi (Novikov ve Radişçev) ile sınırlandıracağız.

1.2. Novikov, Radişçev ve Lomonosov

Nikolay Novikov (d. 1744 – ö. 1818), 25 yaşında hiciv içerikli “*Truten*” isimli dergiyi yayımlamıştır. Bu derginin “*Toplumda niçin varım?*”²⁸ sorusunu soran Novikov, bilinçli bir şekilde toplumun hizmete ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. Novikov'un toplum ile ilgili düşüncelerinin temelde toplumsal duygunun heyecanında yatmaktadır.²⁹ Körü körüne Batı'yı takip edenlerle mücadele eden Novikov, derin bir üzüntü içerisinde Rus köylüleri hakkında, durumun vahim olduğunu yazar. Bundan böyle Rus hümanizmin merkezinde sosyal sorun yer alacaktır.

Daha sonraki yıllarda Novikov'un faaliyetlerinin ahlaki ve manevi boyut kazanması Berdyaev'e göre, Rus düşüncesinin uyanışı için tipik bir örnektir.³⁰

Novikov'un yazılarından yola çıkan Zenkovski, onun insan idealine dair olan görüşlerini şöyle yorumlamaktadır: “*Akıllı ve erdemli beyefendi, herkese karşı elinden geldiği kadar iyilik yapar. O, kendisine verilen aklın devlete hizmet etmek, zenginliğin de fakirlere yardım etmek için verildiğini ve kendisinin insanlara faydalı olmak için doğduğunu düşünür.*”³¹ Tüm insanların eşitliğini savunan Novikov, doğal hukukun fikirlerine atıfta bulunmaksızın, Hristiyanlık ile eşitlik fikrini

²⁸ Nikolay Novikov, “*Truten*”, №:1, St. Petersburg, 1769, s. 8.

²⁹ Vasilij Bogolubov, N. İ. Novikov i ego vremya, M. i S. Moskova, Sabaşnikovih, 1916, s. 38.

³⁰ Berdyaev, *Russkaya idea, Sudba Rosii*, s. 12.

³¹ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 93.

bağdaştırmaya çalışır. Diğer milletlerden gelen tüm önemli nitelikleri kabul etmekle beraber, manevi anlamda vatana sadık kalmanın gerektiğini savunur. Bu bağlamda, Rusların atalarına ait olan geçmişi görebilmeleri için o, “*Drevnyaya Rossiyskaya biblioteka*” (Eski Rusya Kütüphanesi) çalışmasını yayımlar. Novikov’un düşüncelerinin, o dönemki Batılılarla olan polemik ve yeni milli bilinç meseleleri etrafında geliştiği söylenebilir.

XVIII. yüzyıl Rus hümanizminde ahlaki düşünce vurgusu öne çıkar. Hatta bazen, bu düşüncenin akıldan daha üstün olduğu ifade edilmiştir. Bu fikir daha sonra Rus aydınlarının maneviyatında başrolde yer alacaktır. Novikov’un yayıncılık faaliyetleri kısa süre sonra Moskova’ya aktarılmış ardından Moskova masonları ile arkadaş olmuş ve kendisini tamamen dini ve felsefi boyuta atamıştır.³² Bu sayede hümanizmin sınırlarını aşarak, pek çok kitap ve kütüphaneleri masonluğun hizmetine sunmuştur. XVIII. yüzyılda Rus hümanizminin bir diğer ismi, düşüncelerinde daha fazla felsefi içeriği olan Aleksandr Nikolayeviç Radişçev’dir (d. 1749 – ö. 1802).

Radişçev üzerine çok sayıda monografi ve makaleler yazılmasına rağmen, hala etrafında belirsizlikler bulunmaktadır. Bazıları onu, Rusya’da sosyalizmin kurucusu olarak görürken³³ bazıları de onun materyalist olduğunu savunur. Radişçev’i doğru değerlendirmek için, öncelikle onun felsefi görüşlerine aşina olmak gerekir.³⁴ Fransız düşünürlerini kendisine daha yakın bulan Radişçev’in, İvan İvanoviç Lapşin’e (d. 1870 – ö. 1952) göre aslında, felsefi çalışmasında referansta bulunduğu kişinin Alman filozofu Herder olduğudur.³⁵ XVIII. yüzyılın Fransız sensualizmi farklı boyutlarıyla Radişçev tarafından yakından tanınmaktaydı. Bu bağlamda, Radişçev’in materyalist olduğunu kanıtlamaya çalışan Betyaev’e karşı Zenkovski, (Rus Felsefesinin Tarihi) kitabında, onun sadece materyalist düşünürlere karşı gösterdiği sempatiden dolayı materyalist olmayacağını belirtir.³⁶ Betyaev’in bu görüşü, XVIII. yüzyıl Fransız sensualizminin, maddi dünyanın mutlak gerçekliğini

³² A.e., s. 94.

³³ Pavel Sakulin, **Russkaya Literatura i Sotsializm**, Moskova, Gosudarstvennoe izd., 1922, s. 63.

³⁴ XVIII. yüzyılın edebi ve toplumsal hareketleri ile ilgili tüm çalışmalarda, Radişçev için her zaman yeterli kadar alan bulmak mümkündür. Detaylı bilgi için bkz. Milukov P., *Oçerki po istorii russkoy kulturi*, T. III., Bıbrov E., *Filosofiya v Rossii*, Vipusk III., Myakotin V., *İz istorii russkogo obşestva*.

³⁵ İvan Lapşin, **Filosofskie Vzglyadi, A. N. Radişçeva**, St. Petersburg, Biloe, 1922, s. 24.

³⁶ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 97.

kabul eden düşünürlerle yakın ilişkide olmasından kaynaklanır. Radişçev, Fransız filozofu Helvetius'a doğrudan ilgisinin olduğunu, denemelerinde arkadaşı Uşakov'a ayırdığı bölümde de açıkça ifade etmektedir.³⁷ Ancak her zaman onun görüşlerini kabul ettiğini söyleyemeyiz.

XVIII. yüzyılda Radişçev'in en önemli eserlerinden biri "*Puteshestviye iz Peterburga v Moskvu*" (Petersburg'dan Moskova'ya Yolculuk)'dur. Bu çalışma, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın siyasi ve toplumsal yaşamının devrimci bakış açısını oluşturan yasaları ortaya koymaktadır. Kitabın ana fikri, başkahraman olarak kabul edilen halktır.³⁸

Radişçev, her şeyden önce, "*tüm doğal bilincin temeli, deneyimdir*" ifadesinin arkasında ciddi bir şekilde durmaktadır. "*Sen bedensel organ ile düşünüyorsun, o zaman bedenin dışında olan şeyi nasıl düşünebilirsin?*" Ancak hissi bilginin temeli akla götürebilir içerikli olmalıdır. Bu nedenle Radişçev, "*akli*" deneyim ile hissi deneyim arasında ayrım yapar. "*Bilgimizin tüm güçleri kendi içinde farklılık bulundurmaz, bu bilginin gücü tektir ve ayrılamazdır.*" Radişçev'in bu konuya dair düşünceleri Leibniz'e bağlıdır.³⁹ Gelecekte bu düşünce, yani insan ruhunun dinamik ve yaratıcı bir bütünlük olduğu – Slavcılık felsefesinin merkezi sorunlarından biri olacak, daha sonra da Vladimir Solovyov'a geçecektir.

Radişçev'in diğer bir önemli doktrini, insan hakkındaki öğretisidir. Radişçev'in insan kavramının temelini oluşturan, insan ruhunun bir bütünlük anlayışı ve insan ile dünyanın birlik düşüncesi, Leibniz'in etkisi altından olduğunun gösterir. Radişçev: "*İnsan, sadece yeryüzünde yaşayan hayvanların ve kuşların rahim akrabası değil, aynı zamanda bitkiler, mantarlar, metal ve taşlar da onun akrabasıdır.*"⁴⁰ İnsan ve dünyanın birliğiyle ilgili metafizik düşünce, Leibniz

³⁷ Aleksandr Radişçev, *Polnoe Sobranie Soçineniy*, C. I, Moskova – Leningrad, Yay. Akademii Nauk SSSR, 1938–1954, s. 162.

³⁸ Yuriy Begonov, *Putışestvie iz Moskoa v Moskvu* A.N. Radişçeva, Moskova, Prosveşenie Yayınevi, 1983.

³⁹ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, ss. 97-98.

⁴⁰ A.e., s. 99.

monadolojisine dayanmaktadır. Bu bağlamda gelecekteki Rus felsefesinde, insan ve dünyanın (doğa) birliği düşüncesi Schelling ve Hegel'in felsefesini örnek alacaktır.⁴¹

Radişçev, insanı ve tüm dünyayı birbirine bağlar. Ona göre: “İnsan yeryüzünde bozukluktan ve kötülükten sorumlu olan tek yaratıktır.” Başka bir yerde: “İnsanın en önemli özelliği sınır tanımaksızın hem iyileştirici hem de bozguncu varlık olmasıdır”. Yine: “İnsanda doğanın hakları hiçbir zaman eksik olmaz”. Bu nedenle onun için “tutkuların tamamen yok edilmesi çirkindir”, “tutkuların kökeni iyiliktir, tutkular insanda iyilik endişesini uyandırır, onlarsız uykuya düşmüş olur.” Ruhun doğal hareketleri hakkını savunan Radişçev, “doğallığa” karşı her türlü baskıyı protesto etmektedir.⁴² Daha öncede yukarıda bahsettiğimiz Petersburg'dan Moskova'ya Yolculuk meşhur eserinde de, sosyal eşitsizliği aynı derecede radikal bir eleştiriye tabi tutmaktadır.

Dini konulardaki görüşlerine gelince, Venedikt Aleksandroviç Myakotin (d. 1867 – ö. 1937) onun deizme doğru eğilimli olduğunu söylemektedir. Radişçev'in döneminde deizm, Rus topraklarında yeni bir haber değildi. Onun dışındaki diğer yazarlarda da deizm eğilimleri görülmekteydi. Bu bağlamda bireysel haklar kavramına dayanarak dini düşünce özgürlüğü ile ilgili soruları gündeme taşıyarak, onları istikrarlı bir şekilde çözmeye çalışmıştır. “Seyahat” adlı çalışmasında şu ifadesiyle: “Her türlü yanılma açık olmalıdır, ne kadar açık olursa, o kadar hızlı bozulur”, dini konularda tamamen koşulsuz olarak özgürlük çağrısında bulunmuştur.⁴³

Radişçev'in felsefi düşünceleri, Rusya'daki sosyal ve toplumsal düşünce gelişiminde önemli bir yer tutmuştur. Ancak, ona karşı olan tüm ilgiyi sadece bu yönüyle sınırlandırmak, Zenkovski açısından çok yanlıştır. Radişçev, XVIII. yüzyılda Rousseau taraftarlığı ve çağdaş adaletsizliğin eleştirisi ile birleşmek

⁴¹ Igor Evlampiev, **Leybnits i Personalitskaya Traditsiya Russkoy Filosofii**, Filosovski vek. Almanah, “G. V. Leybnits i Rossiya”, St. Petersburg, Uluslararası Konferansın Materyalı, 26-27 haziran, 1996, s. 105.

⁴² Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 99.

⁴³ Venedikt Myakotin, **İz İstorii Russkogo Obşestva; Etyudi i Oçerki**, St. Petersburg, L. F. Panteleeva Yayınevi, 1902, s. 204.

isteyenlerden farklı olarak, doğal hukuk düşüncesine bağlı olarak, Kilise dışı seküler ideolojinin önde gelen savunucusuydu.⁴⁴

XVIII. yüzyıl Rus hümanizminin en meşhur iki temsilcisi Novikov ve Radişçev hakkında bilgi verdikten sonra şimdi de, dini ve felsefi yapıya sahip olan geniş bir ekolü ele alacağız. Sekülerizmi takip etmekle beraber Hıristiyanlıktan değil de, Kiliseden uzak kalan ekolün en meşhur temsilcisi Lomonosov'dur. Araştırmacılar onun materyalist ya da deist olduğunu savunurken, çok sayıda Rus ilahiyatçı da Lomonosov'un Kilise dışında hem Tanrı'ya hem de İsa'ya inandığını iddia etmektedir.

Zenkovski'e göre, bağımsız dini ve felsefi düşüncenin ilk tezahürünü, büyük bir Rus bilim adamı olan Lomonosov'da görmek mümkündür.⁴⁵ Radlov için ise Lomonosov, Rus felsefe tarihinde yeni bir döneme geçiş olarak kabul edilmektedir: Rus felsefe tarihini iki döneme ayrılabiliriz: hazırlık ve kuruluş dönemi. İlk dönem Lomonosov'a kadar olan dönemi kapsar. İkinci dönem Lomonosov'dan bugüne kadar olan dönem. Bu dönemde kendi içerisinde iki farklı akıma ayrılmaktadır: Biri, Batı düşünce okullarını yansıtan temsilciler, diğeri, daha milli görüşte olanlardır.⁴⁶

Lomonosov, bilim ve edebiyat alanında başarılı olduğu kadar, felsefe alanında da başarılı bir Rus düşünürüdür. Bu bağlamda Lomonosov'u etkileyen isim Wolff'tur.⁴⁷ Ancak Zenkovski, felsefe bakımından onun Leibniz'den etkilendiğini belirtmektedir. Lomonosov aynı zamanda Descartes'i iyi biliyordu ve maddenin tanımında onun izinden gitti. O, Descartes'e olan ilgisini de şöyle ifade eder: *"Aristoteles ve diğer filozoflara karşı insanların münakaşa haklarına teşvik ettiği için Descartes'e minnettarız."* Lomonosov için düşünce özgürlüğü o kadar doğallaşmıştır ki, özgürlüğü savunmaya ihtiyaç duymaksızın onu gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁴⁸ Zira kaleme aldığı birçok çalışmalarına da bu tavrı yansıtmıştır.

⁴⁴ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 100.

⁴⁵ A.e., s. 101.

⁴⁶ Ernest Radlov, **Oçerki İstorii Russkoy Filosofii**, s. 6.

⁴⁷ Valentin Pokrovski, **Mihail Vasilyeviç Lomonosov; ego jizn i soçineniya; sbornik istoriko-literaturnih statey**, Moskova, Tipografiya G. Lisnera i D. Sovko, 1905. ss. 51-52.

⁴⁸ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 101.

Lomonosov'un felsefî görüşlerinin temel kavramı maddedir. Çoğu kez “cevher”, “varlık” ve “şey” kategorileri ile bu kavramı tanımlamaktadır. Lomonosov, madde ile ilgili teorisinde geçmişteki felsefe geleneklere başvurmuştur. Onun görüşüne göre, “madde” ve “cisim” kavramlarını karşılaştırırken, “cisimlerin madde ve formdan oluştuğu” belirtilmelidir. Maddeyi ise, “genişleyen, geçirimsiz ve hissedilemez parçalara bölünen” bir şey olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Lomonosov üç tür maddenin olduğunu söyler: 1) kendinde var olan, 2) dışarıda olan ve 3) çekici olan.⁴⁹ Madde kavramı ve onunla ilgili kategorileri kullanan Lomonosov, niceliksel ve niteliksel açıdan daha geniş bir şekilde dünya ve uzay nesneleri tanımlamaktadır. Bilimle iç içe olan Lomonosov, bilimin tüm alanlarının belirli felsefî yapılar tarafından temellendirilebileceğini söylemektedir.

Zenkovski, “*Lomonosov'un İncil'e referansta bulunması hakkında*” ki çalışmada onun, çok açık bir şekilde dini temalar üzerine yazdığı şiirlerden çoğu, sadece Eski Ahit'i takip ettiğinin anlaşıldığı söylemektedir.⁵⁰ Lomonosov ile beraber Ruslar, yeni bir dini ve felsefî tutumla ilgilenmeye başlamıştır. Artık düşünce özgürlüğü içten dini duyguya engel görülmemiş. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursa, din ile bilim birbirine engel teşkil etmemiştir.

Lomonosov, din ile bilimi uzlaştırmaya çalışırken şöyle bir ifade kullanmaktadır: “Hakikat ve inanç iki kız kardeş gibidir: Yüce Tanrı'nın bu iki kızı, kendileri arasında asla çatışma içine olamazlar”. Bu bağlamda yine, “matematikçinin ilahi iradeyi pergel ile ölçmesi, aynı şekilde, ilahiyatçıların Mezmurlar sayesinde astronomi ya da kimya öğrenebileceklerini düşünmeleri doğru değildir.”⁵¹ Birinci ifadeden, din ile bilimin arasını uzlaştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak ikinci ifadesinde, sanki din ile bilimi birbirinden uzak tutmaya çalışıyor. Din ve bilim arasını ayırmaya çalışan Lomonosov bilimin bağımsızlığını savunur. İlahiyatçıların bilimi dine tabi tutmalarına karşı çıkar, din adamlarının bilime bağlı kalmalarını ve

⁴⁹ **İstoriya Russkoy Filosofii: Uçeb. dlya vuzuv**, Derleyen: Maslin M. A. ve diğ., Moskova, 2001, s. 76.

⁵⁰ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 102.

⁵¹ Mihail Lomonosov, **İzbrannie Filosofskie Proizvedeniya**, Moskova, Gosudarstvennoe izdatelstvo političeskoj literatury, 1950, ss. 356-357.

vaazlarında bilimi eleştirmelerini istemiyordu.⁵² Petro gibi Lomonosov'da bilim alanında Rusya'nın gelişmesini istediğinden dolayı, dini alanda fazla bir çalışması bulunmamaktadır.

Sonuçta XVIII. yüzyılda Rusya'da laik kültür ortaya çıkmıştır. Düşünce özgürlüğü de, XVIII. yüzyıl hümanizminin, masonluğun ve Rus Voltaireciliği gibi akımların içerisinde farklı şekillerde tezahür ederek güçlenmiştir. Ağırlıklı olarak Batı'nın zengin felsefi literatüründen beslenen bu akımlarda felsefeye karşı bir merak uyanmıştır.

1.3. Akademi ve Üniversitelerde Felsefe

XVIII. yüzyıldan itibaren daha önce sadece aydınlar sınıfına ait olan felsefe Rusya'daki okullarda ve eğitim kurumlarında da okutulmaya başlamıştır. O dönemlerde Rusya'daki felsefenin sürekli zan ve eziyet altından olduğunu söyleyen Berdyaev göre, felsefe esas itibarıyla dini akademilerde kendisine sığınak bulmuştur.⁵³ Kiev–Mogilev Akademisi, Slav–Yunan–Latin Akademisi ve Moskova Üniversitesi bu okulların önde gelenleridir.

XIX. yüzyılda ise felsefe öğretimini sağlayan dini akademilere ve laik okullara daha önemli bir yer verilir. Başlangıçtaki eğitim sıradan okul eğitimi idi. Zenkovski göre, görünüşte dikkat çekmeyen bu okullar, Rusya'da felsefi hareketin gelişmesinde de dikkate alınmalıdır.⁵⁴ İsteğe bağlı olarak felsefe ile ilgilenenler, daha sonra bu okullarda eğitim görerek, XVIII. yüzyılın sonunda Rusya'da felsefenin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamışlardır. Bu bağlamda, Moskova Üniversitesi merkezi hale gelmiştir. Petersburg'da laik düşüncenin ve din felsefesinin yaygınlık kazandığı, sivil ve askeri eğitim kurumları, dini akademiler ve bilimsel akademiler gelişmiştir.⁵⁵ Bu akademiler sayesinde XVIII. yüzyılda Rusya'da geleneksel teoloji eğitimi de hızlı bir şekilde gelişmiştir.

⁵² Aleksey Galaktionov, Pyotr Nikandrov, **İstoriya Russkoy Filosofii**, Moskova, İzdatelstvo Sotsekgiz, 1961, s. 74.

⁵³ Berdyaev, **Russkaya İdea, Sudba Rosii**, s. 19.

⁵⁴ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 111.

⁵⁵ **İstoriya Filosofii: Zapad-Rossiia-Vostok**, (kniga vtoraya: *Filosofiia XV-XIX vv.*), Der. Prof. N. V. Motroşilovoy, Moskva, Greko-latinski kabinet - Şıçalin Yu. A., 1996, s. 504.

XVIII. yüzyılda var olan Rus felsefe akademisi, o dönemde Rusya’da bulunan şu iki akademi ile temsil edilebilir: Bir taraftan Kiev–Mogilev ve Moskova’da Slav–Yunan–Latin Akademisi, diğer taraftan St. Petersburg Akademisi. St. Petersburg Akademisi’nin açılışından bir süre sonra 1809 yılında din felsefesi alanında da ilk çalışmalar başlamıştır. 1808 yılında Akademi Kurulu, St. Petersburg’da ilk büyük ilahiyat okulu kurmak için ve ardından akademideki öğrencilerin yardımıyla Moskova ve Kiev’de eski akademileri, kurulacak olan St. Petersburg’daki ilahiyatın benzerine dönüştürmeyi karar aldı. Alınan bu karar kısa bir süre içerisinde gerçekleştirilmiştir.⁵⁶ Üniversitelerde 13 yıl süresince mantık biliminden dolayı yasaklanan felsefe, akademilerde hiç kesintiye uğramaksızın devam etmekteydi. Ancak, olumsuz koşullar altında devam eden akademilerin, Rus Kilise tarihçisi olan Yevgeniy Yevsigneyeviç Golubinski (d. 1834 – ö. 1912) ve Viktor Dmitriyeviç Kudryavtsev (d. 1828 – ö. 1891) gibi şahsiyetleri yetiştirmesi, “Rus zihinlerin felsefeye olan yetenek ve eğilimleri” sonucuna bağlanmalıdır.⁵⁷

İlk laik yükseköğretim okulu 1755 yılında kurulan Moskova Üniversitesi olmuştur. Buna ek olarak, Ukrayna’nın Harkiv şehrinde XVIII. yüzyılda İlahiyat Akademisinden pek bir farkı olmayan, daha sonra XIX. yüzyılın başlarında üniversiteye dönüştürülecek olan Kolej bulunmaktaydı. Ancak Moskova Üniversitesi, başlangıçta ilahiyat akademilerine bağlı olarak hizmet vermektedir. Böylece, XVIII. yüzyılda felsefi kültürün gelişmesinde hizmet veren en önemli iki ilahiyat akademisi Kiev ve Moskova’da bulunmuştur.⁵⁸ Rusya’daki felsefe okumaları sadece akademi ve üniversite ile sınırlı kalmamıştır, farklı şehirlerde gerçekleşen dini seminerlerde de felsefi içerikli konular ele alınmaktaydı.

1755 yılında Moskova Üniversitesinde Felsefe Fakültesi Sosyal Bilimler üzerine yoğunlaşır. Moskova Üniversitesinde, felsefi bilgileri propaganda yapan, kendi eserlerini yazıp ve tercüme faaliyetlerinde bulunan felsefe ve hukuk profesörleri bu çalışmalarını üniversite dışındaki öğrencileriyle ve felsefeye ilgi duyan kişiler de paylaşmaktaydı.⁵⁹ Daha başlangıçta ve öğretici seviyede olan felsefi

⁵⁶ Vvedinski, *Filosofskie Oçerki*, s. 9.

⁵⁷ A.e., s. 10.

⁵⁸ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 111

⁵⁹ *İstoriya Filosofii: Zapad-Rossiya-Vostok*, s. 504.

çalışmalar giderek, Radişçev ve Novikov gibi düşünürlerin katkısıyla birlikte profesyonel seviyeye ulaşmıştır.

Moskova Üniversitesinde doğal pagan dinlerin farklılığını incelerken onların psikolojik, antropolojik ve epistemolojik sorularına ilişkin konuları ele alan Dmitriy Sergeevič Aniçkov’a (d. 1733 – ö. 1788) işaret edilebilir⁶⁰ ve yine ilahiyat, sosyoloji ve etik alanlarında birçok eseri kaleme alan Semon Yefimoviç Desnitski (d. 1740 – ö. 1789) önde gelen hocalardandır. Çevirmen ve pek çok akademik çalışmaların editörü olan Anton Alekseyeviç Barsov (d. 1730 – ö.1791) ise filolojik ve pedagojik çalışmalarını kaleme alarak, Batılı yazarların çalışmalarını tercüme etmekteydi.⁶¹ Üniversitelerdeki felsefeye göre Dini akademilerdeki felsefe derin bir felsefi geleneği sayesinde farklı yönleriyle gelişmekte ve Latince okutulmaktaydı. Feofan Prokopoviç (d. 1681 – ö. 1736) Antik Çağ ve Yeni Çağ felsefesini iyi derecede bilen önde gelen şahıstı.

Dini kurumlarda ve akademilerinde okutulan felsefe dersleri önemliydi. Kiev Dini Akademisinde okutulan felsefe tarihi dersinin ne kadar ayrıntılı bir şekilde öğretildiğini Grigori Savviç Skovoroda’da (d. 1722 – ö. 1794) görmek mümkündür. Bir süre sonra, dini okullarda Baumeister’in ders kitapları hâkimiyetini sürdürmeye başlar. Baumeister’in eserleri sayesinde yavaş yavaş Ortodoks ve Katolik literatürden koparak Protestan literatürüne geçiş yapılıyor.⁶² Aynı şekilde Alman pietizmi,⁶³ dini akademilerin içerisinden çıkarak, önce Rus öğrencilerin üzerinde daha sonra da toplumun geniş çevresinde etkisini büyük ölçüde sürdürüyor.⁶⁴ Dini akademilerde bir başka önemli isim, Çağdaş Fransız felsefi literatürünü iyi derecede bilen Platon Levşin’dir. Modern Çağda Rusça ele alınan teoloji sistemine dair ilk çalışma, Levşin’in “*Provoslavnoe učenje ili Sokraščennaya hristiyanskaya Bogosloviya*” isimli çalışmasıdır. Bu bağlamda, dini ve felsefi okumaların Latince’den Rusçaya geçişi önemli bir etkidir.

⁶⁰ Bakz. *Rassujdeniye iz naturalnoy bogoslovii o naçale i proisşestvii naturalnogo bogopçitaniiya*.

⁶¹ **İstoriya Filosofii: Zapad-Rossiya-Vostok**, s. 505.

⁶² A.e., s. 505

⁶³ XVII. yüzyılda Alman Lüterciliği içinde doğan ve XVIII. yüzyılda da gelişimini sürdüren dinsel reform hareketidir.

⁶⁴ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 112.

Dini akademilerde sözel olarak okutulan felsefe, Batı felsefesine tam anlamıyla bağlı değildi. Bu kurumlardaki felsefenin gelişmesini her şeyden önce, Kilisenin görevleri belirlemektiydi. Dini akademilerde yaratıcı felsefe hareketleri ancak XIX. yüzyılda başlamıştır. Böylece, sistematik felsefe kültürünün ortaya çıkmasındaki ilk adım atılmıştır. Yaratıcı felsefe hareketinin, çarpıcı ve en önemli temsilcisi Moskova İlahiyat Akademisi profesörü Golubinski'dir. Golubinski, kendi dünya görüşü içerisinde, rasyonalizm ve XVIII. yüzyılın pietizmini ulaştırmaya çalışmaktaydı. Felsefe okumalarına ek olarak, Alman dili ve edebiyatını da okutmaktaydı.⁶⁵ Bağımsız felsefi çalışmalar Moskova Üniversitesi'nde de gözükmekteydi.

Moskova Üniversitesi'nde ilk Rus felsefe profesörleri Dmitri Petroviç Sireyşçikov (d. 1868 – ö. 1932), Dmitri Nikolayeviç Sinkovski (d. 1739 – ö. 1792), Aniçkov ve Bryantsev Andrey Mihayloviç (d. 1749 – ö. 1821) Batı'nın eserleri eşliğinde kendi derslerini okutmaktaydılar. Zenkovski, Rus profesörlerin Batı'ya odaklandıklarını ve bunların arasında iki farklı eğilimin ortaya çıktığını belirtir: Bir taraf, o zamanda popüler olan Voltaire'ciliğe yönelirken, diğerleri de, İngiliz felsefesine yani deneyciliğe yönelmiştir.⁶⁶ Akademilere göre daha özgür olduğu görülse de, Rus profesörleri o dönemde, Rus toplumun bile gerisinde kaldıklarını Zenkovski şöyle açıklar: *“Dini akademilerde okutulan felsefe, Kilise akademisi çatısı altında hizmet vermekte olduğu için, çok fazla kontrol edilemiyordu. Ancak, üniversite profesörleri sürekli bir denetimine tabi tutulmaktaydılar. Dolayısıyla bu durum, üniversitelerde yaratıcı felsefenin ortaya çıkmasına engel teşkil etmekteydi.”*⁶⁷ Yeri gelmişken V. Zenkovski'nin Rus profesörleri hakkında düşüncesine yer verelim. O, Moskova Üniversitesi profesörlerinin seviyelerini yüksek düzeyde görmese de, onlara karşı olan küçümseme muamelesini doğru bulmuyordu: *“Felsefe profesörleri herhangi bir yetenekle farklılık göstermiyorlardı.*

⁶⁵ Georgiy Florovski, **Puti Russkogo Bogoslovia**, Paris, YMCA-Press, 1981, ss. 238-239.

⁶⁶ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 113.

⁶⁷ A.e., s. 114.

Ancak, özellikle tarihçilerin onlara karşı sergiledikleri küçümseme davranışlarını profesörler hak etmemişlerdir.”⁶⁸

1840’ların başından itibaren Rusya’da üniversiteli gençlerin arasında anlaşmazlık giderek yayılmış, 1845 yılından itibaren şiddetlenerek ayrışma ve kopukluğa neden olmuştu. Bu ayrışmadan sonra Rus felsefe tarihinde “Batı” ve “Slavofil”⁶⁹ taraftarları ortaya çıkıyor. Kiev, Moskova ve St. Petersburg’da kurulan akademiler, önce Rus Ortodoks Kilisesinin dini eğitimi bakımından merkezi konumuna gelmişlerdir. İlk felsefi eğitiminin akademilerde başlayarak toplum içerisinde yayılması Rus felsefesi tarihi açısından bu akademilerin önemini ortaya koymaktadır.

2. Din Felsefesinin Ortaya Çıkışı

Rus kültürünün özünü ve oluşumunu Hristiyan Ortodoks inancı oluşturmaktadır. Bu sebeple, Rus felsefesinde de dini yön ağır basmıştır. En önemli felsefi konular, ruh–beden ilişkisi, inanç ve akıl, hayat ve özgürlük, ölüm ve ölümsüzlüğün anlamı gibi problemler hem felsefe hem de din alanında işlenmekteydi. Din yönün yanında tarih felsefesi de önemli bir yer edinmiş hatta Berdyaev, “*O haraktere russkoy religioznoy misli XIX veka*” (XIX. yüzyıl Rus Dini Düşüncesi Doğası Üzerine) isimli çalışmasında, ilk bağımsız Rus düşüncesinin tarih felsefesi olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁷⁰

Rus din felsefesi, XIX. yüzyıl Avrupa düşüncesinin sorunlardan, zamanındaki felsefi problemlerinden ve felsefi bilginin temel yollarından ayrı değildir. Ayrıca, XIX. yüzyılda Rus düşüncesinin oluşumunda Alman idealizminin etkisini de görmek gerekir. Berdyaev, Alman felsefesinin etkisi altında Rusya’da felsefi düşüncenin gerçek anlamda meydana geldiğini yazmaktadır.⁷¹ Bu arada tabi ki kilise etkisine rağmen Rus düşüncesi laik ve özgür düşünürlerden de oluşmaktadır. Kiliseye ve

⁶⁸ Valeriy Pustarnakov, **Universitetskaya filosofiya v Rossii. İdei. Personalii. Osnovnie tsentri**, İzdatelstvo: “Russkoy Hristiyanaskoy gumanitarnoy akademii, 2003, s. 43.

⁶⁹ Batılılara karşı olan ve Rusya’da din felsefesini temsil eden Slav sever aydınlar. Detaylı bilgi için bkz., Vasiliy Zenkovskiy, *Russkiye Misliteli i Yevropa–Kritika Yevropeyskoy Kulturi u Russkih Misliteley*, YMC-Press, Paris, 1926.

⁷⁰ Nikolay Berdyaev, “*O haraktere russkoy religioznoy misli XIX veka*”, **Russkiye zapiski: obşestvenno-političeskiy i literaturniy jurnal**, №62, Paris 1936, s. 312.

⁷¹ Berdyaev, **Russkaya idea, Sudba Rosii**, s. 19.

teologlara bağımlı kalmaksızın, laik düşünürler Hristiyan felsefesini şekillendirmişlerdir.

Sonuçta Rus düşüncesinde Batılıları örnek alan genç felsefecilerle, diğer taraftan da aydınlardan oluşan Slavofiller Rus din felsefesinin ortaya çıkışında önemli bir rol oynarlar. Her ne kadar başlangıçta Slavofiller'in aralarında din felsefesine dair ciddi çalışmalar olmamışsa da, XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde durum değişmektedir. Rus din felsefesini tarihi süreci bakımından dört ana dönemlere ayırabiliriz:

2.1. I. Dönem: Kireevski ve Homyakov

XIX. yüzyılın ortaları Alman idealizminin Rus düşüncesi üzerindeki etkisi ile başlar ve Rusya'da Çağdaş din felsefesinin temelini atan İvan Vasilyeviç Kireevski (1806 – 1856) ve Aleksey Stepanoviç Homyakov (1804 – 1860) isimleriyle şekillenir. Bu iki düşünür Rus din felsefesi açısından çok önemli bir konuma sahiptir. Alman etkisinden söz etmişken bu arada Berdyaev, Almanların Rus devletine nüfuzunun zararlı ve kaçınılmaz, Alman felsefesinin ise verimli olduğunu vurgular.⁷² Slavofiller arasında bağımsız felsefi çalışmaların beraberinde, Kireevski ve Homyakov, Doğu Kilise Babalarının eserleri ve Rus manevi yaşamın milli kimliği sonucunda ortaya çıkan Hristiyan yorumlarına dayanarak Almanların yaptıkları felsefeyi çürütmeye çalışmaktaydılar.⁷³ Herhangi bir felsefi sistem geliştirmemiş olsalar da, Rus düşüncesinde yer alan felsefe hareketine büyük katkıları olmuştur.

İvan Kireevski 20 Mart 1806 yılında Moskova'da soylu bir ailede doğar. Felsefeye olan ilgisi gençlik yıllarında başlar. 1822 yılında Moskova'ya taşınır ve burada Schelling'in öğrencisi olan Pavlov'dan onun felsefesini dinlemeye başlar. Bunun dışında farklı entelektüel toplantılara katılan Kireevski, zengin kültür çevresi sayesinde bu kültürün faydalarından etkilenmeye başlar. Bununla birlikte hiç bir eser kaleme almamıştır. İmkânlar içerisinde olmasına rağmen, yok denecek kadar az sayıda eserinin olmasını Losski, şöyle açıklamaktadır: *“Kireevski, diğer kabiliyetli ve entelektüel Rus aydınlarına göre kendi iç dünyasından memnun kalarak, basılı veya*

⁷² Nikolay Berdyaev, **Russkaya İdea. Miroszertsanie Dostoevskogo (sbornik)**, N. A. Berdyaev — Eksmo Yayınevi, 2016, s. 22.

⁷³ Losski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 10.

sözel olarak düşüncelerini ifade etmeye ihtiyaç duymuyordu.”⁷⁴ Bu bağlamda ilk adım attığı çalışması “Yevropeets” (Avrupalı) ismindeki dergidir. Dergi çalışması onun için yeni bir dönem başlatır.⁷⁵ Henüz yazarlığın başlangıcında olan Kireevski, dergi içerisinde “Devyatnadtsyatiy Vek” (On Dokuzuncu yüzyıl) başlıklı bir çalışma yayınlar. Bu çalışmada, üç temel nedenleri göz önünde bulundurarak, Batıda eğitimin gelişmesini tanımlar. Bunlar: Hristiyanlık, barbar dünya ve antik dönem klasik uygarlığın kalıntılarıdır. Onun görüşüne göre, son faktör, dar bir iman anlayışını ortadan kaldırıp, sürekli olarak Avrupalının dini ve eğitim birliği inancını korumuştur.⁷⁶

Kireevski’nin yayınladığı “Devyatnadtsyatiy Vek” isimli çalışması zararlı siyasi mülahazalar içerdiği için devlet yetkilileri tarafından kapanır. Derginin kapatılmasının ardından zor günler geçiren Kireevski, bir müddet sonra keşişler ile tanışıp Ortodoksluğa karşı ilgi duymaya başlıyor. Bu bağlamda daha sonraki dönemde Slavofiller’in tarafına geçtiğini, 1839 yılında yayınladığı “V otvet A. S. Homyakovu” (A. S. Homyakov’a cevap) isimli çalışmasında görmek mümkündür.⁷⁷ Tüm bunlar, onu Ortodoks felsefesini araştırmaya sevk etmiştir. Ancak, Kireevski’nin o dönemde bahsettiği din, Ortodoks inancından uzaktır.

Slavofiller’e dönüş yapan Kireevski, Batı Avrupa ve Rus aydınlanmasının dayandığı temelleri tahlil ederek, onların esasında farklılıkların bulunduğu sonucuna varmıştır. Esasta olan bu farklılıklar, şu faktörlerden kaynaklanmaktadır: Batı Avrupalılar ile Doğu Slavlar arasındaki etnik farklılık; bu milletlere Hristiyanlığın çeşitli yollarla nüfuzu; son olarak da antik klasik dünyanın eğitiminin iletiliş yolları.⁷⁸ Batı Avrupa’nın dar sınırları içerisinde kaynaşan çeşitli kabileler arasında düşmanlık ruhu hüküm sürmekteydi. Hal böyle olunca, bir halkın başka bir halk tarafından işgal edilmesi sonucunda Batı’da devlet oluşmaya başlamıştır. “Bu nedenle — söylüyor Kireevski — temelde şiddete dayalı olan Avrupa toplumsal ruhu değil de, ondan ayrı olan bireysel ruhu geliştirmiştir. Gerçekten de toplumsal

⁷⁴ A.e., s. 11.

⁷⁵ İvan Kireevski, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, C. II., Der. M. Gerşenzon. Moskova, 1911, s. 224.

⁷⁶ Aleksandr Zamaleev, **Russkaya Religioznaya Filosofiya: XI–XX vv.**, St. Petersburg, Yay. Dom, S.-Peterb. un-ta, 2007, s. 96.

⁷⁷ **İstoriya Russkoy Filosofii: Uçeb. dlya vuzuv**, s. 140.

⁷⁸ A.e., s. 140.

*formların altında, sürekli devletin yaşam hakkını unutarak kendi özel amaçları ve kişisel sistemleri için koşan özel partiler bulunmuştur.”*⁷⁹ Rus toplumuna gelince, Kilise ve gelenek eğitime tabi tutularak, özgün ve doğal olarak tek bir inanç etkisi altında gelişmiştir.⁸⁰

Dini felsefeye ve mistisizme yatkın olan Krievski, Batı rasyonalizminden nefret etmiştir. Ona göre, Batı’da tek taraflı ve dar bir rasyonalizm bulunmaktadır. Bu bağlamda, Schleiermacher’ın İsa’nın dirilişi hakkındaki konuşmasını eleştiren Krievski, Schleiermacher’ın kendi imanının zirvesine yani inancın felsefeye sınırdış olduğu yere varmadan, onun bu konuyu tam anlamıyla anlamayacağını söylemektedir. “*O inanç ile felsefenin karşıtlığını ve birlikteliğini bir bütün olarak görmeliydi.*”⁸¹ Krievski’nin yaptığı bu eleştiride, onun erken dönemdeki yorumlarında bulunan temel prensibi görebiliriz. Bu prensip, bir bütünlük ilkesidir.⁸² Krievski, insanın hem iman gücünü hem de düşünce kabiliyetini, bölünemez bir bütünlük içerisinde toplaması gerektiğini söylemektedir.

Berdyaev, Krievski’nin Rus ilahiyatını, Batı ilahiyatına karşı koymasını, Rus ilahiyatının bir planı olarak anlaşılması gerektiğini söyler. Çünkü daha önce Rus ilahiyatı yoktur.⁸³ Krievski, insanın tüm ruhsal güçlerini (akıl, duygunun, estetiğin, sevginin, vicdanın ve hakikate karşı bencil olmayan arzunun) tek bir ahenk içine de birleştikten, ona mistik düşünme yeteneğini kazandıracağına inanmaktadır. Böyle bir insanın inancı, herhangi bir dış otoriteye ya da vahye değil de yaşayana ve aklın objektif bakışına yatkın olan inançtır.⁸⁴ Krievski felsefenin özgünlüğünden bahsederken, onun insanlığın manevi ve entelektüel gelişiminde çok özel bir yer aldığından hiç şüphe duymamaktadır. Bu bağlamda, Krievski’nin ele aldığı “*O vozmozhnosti i neobhodimosti novih načal v filosofii*” isimli çalışması, akıl ile inanç arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmadır.

⁷⁹ İvan Krievski, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, C. I., Der. M.O. Gerşenzona, Tip. İmperatorskogo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1911, s. 192.

⁸⁰ A.e., s. 206.

⁸¹ Krievski, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, s. 32.

⁸² Losski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 16.

⁸³ Berdyaev, **Russkaya İdea, Sudba Rosii**, s. 26.

⁸⁴ A.e., s. 17.

İlk dönemin bir diğer önemli ismi, 1804 yılında doğmuş olan Aleksey Homyakov'dur. Oldukça dindar olan annesi, Homyakov'un hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Annesinin onu küçük yaştan itibaren dini eğitim çerçevesinde yetiştirmesi, onun diğer Rus din düşünürlerinden ayırmıştır.

7 yaşında Petersburg'a getirilen Homyakov, orada dinsizliğin var olduğunu görür ve genç yaşlardan itibaren Ortodoks inancına sınıksız sarılarak dinsizliğe karşı mücadele etmeye başlar. Hemen hemen aynı dönemde, Papalık kararnamesini Rusçaya tercüme ettiği Fransız olan başrahibi Boivin'den Latince dersleri almaktaydı. Tercüme esnasında papalık kararnamesinde yazım hatası bulur ve hocasına şunu söyler: "*Papanın günahsız olduğuna nasıl inanırsınız?*"⁸⁵. Genç olan Homyakov yazım hatası yapan Papanın günahsız olduğuna inanan hocasına konuyla ilgili sorular sormaktaydı. Bu küçük sahneler Homyakov'un eleştiri yönü ve gerçeği savunma arzusunun örneklerinden bir tasvirdir.⁸⁶

Moskova Üniversitesinde eğitim gören Homyakov, üniversiteden mezun olduktan birkaç sene sonra yurtdışına çıkarak, İtalya ve İsviçre gibi ülkeleri dolaşır. Onun literatür mirası esas olarak, şiir, trajedi, siyasi, dini ve felsefi çalışmalardan oluşmaktadır. Temel felsefi çalışmaları şunlardır: "*Opit katekhizicheskogo izlozheniya ucheniya o Tserkvi*", "*Neskolko slov pravoslavnogo Hristianina o zapadnih veroispovedaniyah*" (Bir Ortodoks Hristiyan'ın Batı mezhepleri hakkında birkaç sözü), "*Neskolko slov pravoslavnogo Khristianina o zapadnykh veroispovedaniyakhpo povodu odnogo poslaniya Pazrizhskogo arkhiyepiskopa*" (Bir Ortodoks Hristiyan'ın Batı mezhepleri ve Paris Başpiskoposun Mektubu Hakkında Birkaç Sözü). Bu çalışmaların Rusya'da yayınlanmasına ancak 1879 yılında izin verilmiştir.⁸⁷ Homyakov'un felsefi çalışmaları düzensiz ve sistemsiz olmasına rağmen, göze çarpan bir öneme sahiptir. En önemli felsefi çalışmaları, eserlerinin bir araya getirildiği kitabın birinci cildinde yer almıştır. İkinci cildi ise dini konulara ayrılmıştır.

⁸⁵ A.e., s. 29.

⁸⁶ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 182.

⁸⁷ Losski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 30.

Berdyayev, Homyakov'un felsefi düşüncesinin klasik Alman idealizminin manevi atmosferi etkisi altında geliştiğini ve onun Schelling ile Hegel'in felsefesi üzerinde yorulmadan çalıştığını söylemektedir. Hegel felsefesinin yaşadığı kriz esnasında Homyakov, varlığı hiçliğe dönüştüren soyut idealizmden, somut spiritüalizme geçmenin gerektiğini anlamıştı.⁸⁸ Spiritüalizmin bu başlangıçtaki açıklığı Homyakov'un, bağımsız Rus felsefesinin kurucularından olduğunu göstermektedir. Kendisinden sonra gelecek olan V. Solovyev bu düşünceyi daha üst seviyeye çıkaracaktır.

Homyakov düşüncesinde Hegel eleştirisi önemli yer tutar: “*Varlık – diyor o – tamamen yasaklanmalıdır. Kavram, mutlak soyutluğunda, her şeyi kendi derinliklerinden diriltmeliydi. Akılcılık veya mantıksal rasyonalite, kendisine tüm dünyanın yeniden yaratılışında nihai taç ve ilahi takdis bulmalıydı.*”⁸⁹ Hegel'in mantığını, soyut bir varlığın vooduhotvorenie/ ruhsallaştırması (Einvergestidung des Seyns) olarak adlandırabiliriz. Bu onun, daha önce ifade edilmemiş tam anlamıyla tanımı olurdu. İnsan, hiçbir zaman kendisine karşı böyle korkunç ve böyle cüretkâr bir girişimde bulunmamıştı. Ebediyet, soyut kavramının derinliklerinden kendiliğinden oluşur ve kendinde herhangi bir varlık barındırmaz.⁹⁰ Bu şekilde Homyakov, akılcı, rasyonel ve soyut bir yolla felsefenin gelişebileceğinin imkânsız olduğunu derinlemesine anlamıştı. Çünkü bu yol, dünyayı gölgenin gölgesine dönüştürerek mutlak yokluğa sürüklemekteydi.

Losski, Homyakov'un Hegel eleştirilerinde esas itibariyle Schelling'i takip ettiğini söyler. Homyakov'un düşüncesindeki merkez kategori “organizma” onun epistemoloji, antropoloji, estetik ve tarih felsefesinden geçerek, Schelling'in doğal felsefesi ile bağlanmıştır.⁹¹ Ancak Berdyayev, Schellingism'in Homyakov'un gelişmesinde büyük bir rol oynamadığının tarafındadır.

⁸⁸ Nikolay Berdyayev, **A.S. Homyakov kak filosof**, Tip religioznoy misli v Rossii, Paris, YMCA-Press, 1989, s. 61.

⁸⁹ Aleksey Homyakov, **Polnoe sobranie soçineniy**, Moskova, C. I, Yay. Universitetskaya tipografiya, 1900, s. 267.

⁹⁰ A.e., s. 286.

⁹¹ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 186.

Homyakov'un felsefi eserleri Kilise bilincinden yola çıkmıştır. O, Kilisede hakikatin tamamını ve bütün varlıkları aydınlatan ışığı görmekteydi. Berdyaev'in ona "Kilisenin şövalyesi" demesi, bundan dolayı olsa gerek. Homyakov'un öğretisine göre Kilise, "manevi organizma"dır. Ona göre "kilise" sözcüğünden Ortodoks Kilisesi anlaşılmaktadır. İsa'nın bedeni olan kilise, birliğe eğilim göstermektedir. Kilisenin hakikatini sadece Ortodokslukta görmekteydi, ama Kiliseye karşı herhangi bir fanatik yönü bulunmamaktaydı.⁹²

Homyakov'un felsefi görüşlerine gelince, ilk önce onun hem teoloji ve felsefe disiplinlerine aracılık eden hem de epistemolojisine temel olarak hizmet eden, antropolojisi üzerinde duralım. Homyakov'un antropolojisinde, insandaki bir bütünlük doktrini kendini göstermektedir. Bu doktrin, onun antropolojisinin ana çekirdeğini oluşturmaktadır.⁹³ İnsandaki bütünlük, ruhun hiyerarşik yapısıdır, ruhumuzun etrafında tüm güçlerinin yerleşmesi gereken, ilahi aklın merkezi güçleri bulunmaktadır. Bu hiyerarşik yapı sabit değildir. Ruhun merkezi ve çevresel güçleri arasında bir çatışma vardır. İnsan yaşamının trajedisi budur biz kendimizi sadece Kilise içerisinde bulmalıyız. Ancak bizler, doğanın ve toplumsal ihtiyacın kölesi olmak için sürekli Kiliseden uzaklaşıyoruz.⁹⁴

Diğer bir felsefi görüşü epistemoloji ile ilgilidir. Ona göre hakikatin tamamı sadece Kilise aklına açıktır. Bireyselleşen ve Kiliseden ayrılmış olan akıl, eksik ya da kısmi bilgiler elde edebilir. Dolayısıyla, kısmi olan gerçekler daha sonra yalana dönüşürler. Kilise ile doldurulmamış bireysel bilinç, akılla değil de katı rasyonel bilgi ile bağlantılıdır. Bu rasyonel bilgi anlayışı Homyakov'un ruhun bütünsel düşüncesine karşı çıkıyor.⁹⁵ Yani, Kilise içerisinde özgürlük sürdüğü müddetçe, üstün hakikatleri sadece Kilisede görebilmek mümkündür.

Krievski ve Homyakov, Hegelciliği aşarak, soyut idealizmden somut idealizmine geçip, Slavofiller'in kurucuları olarak kendilerinden sonraki takipçilerine yol gösterecek birçok fikir ve düşünce paylaşmışlardır. Bundan sonraki dönemi devam ettiren şahıs V. Solovyov olacaktır.

⁹² Losski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, ss. 34-35.

⁹³ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 190.

⁹⁴ A.e., s. 191.

⁹⁵ A.e., ss. 192-193.

2.2. II. Dönem: Solovyov ve “Bogoçeloveçestvo” kavramı

Rus din felsefesinin gelişimindeki ikinci dönem, XIX. yüzyılın son çeyreğine denk gelmektedir. Bu dönemde merkezde yer alacak olan isim V. Solovyov’dur. Solovyov, Kireevski ve Homyakov’un düşüncelerinde yola çıkarak, Rus düşünce tarihinde ilk bağımsız felsefe sistemini kurmuştur.

Vladimir Sergeyeviç Solovyov 1853 yılında, Moskova Üniversitesi’den tarihçi olan Profesör Sergey Mihayloviç Solovyov’un ailesinde doğmuştur. Solovyov, baba tarafından dindar bir aileye aitken, anne tarafı, eski bir Ukraynalı köylünün soyundan gelmekteydi. Daha küçük yaşlarda etrafındaki her şeye olağandışı bir duyarlılıkla yaklaşmaktaydı. Mesela her zaman yanında taşıdığı kurşun kalemine Andryuşa ismini vermektedir. Sosyal bilimlere karşı olan ilgisi çocukluktan başlamış.⁹⁶ Daha 8 yaşındayken tarih ve coğrafya bilgisini edinmiştir.

11 yaşına geldiğinde liseye giden Solovyov, daha sonraki yıllarda bir takım şüphelerden dolayı dini reddeder ve ateist olur. İlk başlarda bu durumdan dolayı oldukça etkilenir. Bu eziyetten kurtulmak için, kendi iç dünyasında inanç ile akıllı uzlaştırmaya çalışıyor. Daha sonra ise inanç için akıldan destek alarak, ona geniş bir yol açmayı istiyor.⁹⁷ İşte bu dönemden itibaren ayılma ve inanca geri dönme yılları başlıyor. 16 yaşına geldiğinde Solovyov, “ilk felsefi aşkı” olan Spinoza ile tanışır ve onun etkisi altında kalır. Maneviyata dönüşü çok hızlı ve kararlı bir şekilde gelişir. 1873–1874 yıllar arasındaki zamanını Moskova Dini Akademisi’nde geçirir. Bu yıllarda Solovyov, felsefe ile çok meşgul olarak bunun yanı sıra dini ve felsefi eserlerine karşı da özel bir araştırmalar yapar.⁹⁸ Onun bu yoğun araştırmaları neticesinde “*Krizis zapadnoy filosofii. Protiv pozitivistov*” (Batı Felsefesinin Krizi, Pozitivistlere Karşı) başlığı adı altında yüksek lisans tezini yayınlar.

Gençlik döneminde yaşadığı dini krizi atlatan Solovyov, 1873 yılında, insanlığın manevi anlamda yeniden dirilmesi için, kitleleri cehaletten kurtaran İsa’nın hakikatine inanmaları gerektiğini düşünür.⁹⁹ Bu bağlamda Solovyov, modern

⁹⁶ Vasilij Veliçko, **Vladimir Solovyev. Jizn i tvoreniya**, Knizniy magazin A.F. Tsizerlinga Yayınevi, St. Petersburg, 1902, s. 10.

⁹⁷ A.e., ss. 14-15-16.

⁹⁸ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 453.

⁹⁹ Losski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 106.

aklın Hristiyanlığa yabancılaşmasını, bilim ile felsefenin gelişmesi sonucu Hristiyanlığın yanlış bir şekilde anlaşılmasına bağlar.

Solovyov eğitimini tamamladıktan sonra çalışmak için yurtdışına gider ve Britanya müzesinde çalışır. Solovyov, İngiltere’de kaldığı müddetçe, İngiliz ilahiyat ve felsefe biliminin en iyi temsilcileri tarafından tanınır. İngiltere’nin ardından İslam dinini araştırmak için Mısır’a gider. Mısır’a iki defa seyahat yapan Solovyov, oranın çölden bulunduğu ilham aldığını anlamıştır. Yurtdışı araştırmalarını yaptıktan sonra eğitimine devam etmek için Moskova’ya geri döner. 1880 yılında büyük bir başarı ile St. Petersburg’da, “*Kritika otvleçonnih naçal*” (Soyut İlkelerin Eleştirisi) isimli doktora tezini savunuyor.

1881 yılında II. Alexander’in öldürülmesinden sonra, halka hitap eden Solovyev, sözlerini şu ifadesiyle bitirdi: “*Çar, suçluları affetmelidir*” der. Solovyov’un, suçluları ölümle cezalandırılmaması çağrısı, onun Üniversite’den zorunlu olarak istifasına yol açar. Bundan sonraki yıllarını Solovyov, Üniversite’den uzak kalarak, kitap ve makaleler yazmakla geçirir.¹⁰⁰ Halka açık bir şekilde yayın yapması yasaklanan Solovyov, ölümünden önce bir defa halka açıkça konuşma yapmıştır.

Üniversiteden ve kamu yayınlardan uzaklaştırılan Solovyov, Kilisenin sosyal hizmetleri bölümünde çalışmaya başlar. Zenkovski, Solovyov’un yaşamındaki bu yeni dönemi bir dönüm noktası olarak kabul eder.¹⁰¹ Yaşamındaki ve çalışmalarındaki bu yeni dönem onu felsefeden alıkoymaz, tersine daha da çok hırslandırır. 1883 yılında, “*Velikiy spor i hristianskaya politika*” (Büyük Tartışma ve Hristiyan Siyaseti) başlığı adı altında yaptığı çalışmasında, büyük bir coşku ile çeşitli delillere dayanarak Roma lehine tavır takınır. Hal böyle olunca Solovyov, eskiden çevresindeki Slavofiller’le olan ilişkisi kesintiye uğramıştı, ama Ortodoksluktan çıkmaz.¹⁰² Ancak Moçulski de, onun Ortodoksluktan uzaklaşarak Katolikliğin garip bir savunucusu haline geldiğini yazar.¹⁰³

¹⁰⁰ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 455.

¹⁰¹ A.e., s. 455.

¹⁰² A.e., s. 456.

¹⁰³ Konstantin Moçelski, *Vladimir Solovyov. Jizn i učenje*, Paris, YMCA-Press, 1936, s. 131.

Rus Kilisesi'nin geçmişini araştıran Solovyov, Hristiyan teokrasisindeki üç mezhebin karşılıklı ilişki sorununu çözmeye ve onları birleştirmeye çalışır. Bu ona göre, otoriteleri İsa'da birleştiği gibi, insanda da bir bütün olmalıdır. Üç otoritenin birleşmesi ile insanlar, İsa'nın tek başına yaptığı ibadeti bir araya gelerek aynı şekilde gerçekleştirebilir.¹⁰⁴ Daha sonra ki yıllarda teokrasi ütopyasına karşı olan ilgisi giderek sönmeye başlar ve 1890'lı yılların başında bu ilgi tamamen ortadan kalkar.

Solovyov'un yapmaya çalıştığı en önemli şey Hristiyan dininin temel dogmalarının zenginliğini ve yaşam gücünü ortaya koyan, Hristiyan Ortodoks felsefesini oluşturmaktır.¹⁰⁵ Dogmalara çok büyük önem veren Solovyov, onlara doğa bilimlerinin felsefi temelleri, kişinin ahlaki hayatının önderliği ve ideal Hristiyan politikasının geliştirilmesi için bir başlangıç noktası olarak işaret etmektedir. Solovyov'un felsefi görüşlerine geçmeden önce, çalışmalarında ve görüşlerinde etkili olan bazı felsefi motiflere göz atmakta fayda var. Bu bağlamda Zenkovski'e göre, aşağıdaki belirli hususları vurgulayabiliriz:¹⁰⁶

a) Her şeyden önce, Solovyov'un manevi yapısına 1860'lar döneminin genel bir etkisi olduğunu belirtmemiz gerek. Arkadaşı Lopatin, Solovyov'un gençliğinde çok tutarlı ve sadık bir sosyalist olduğunu söylemektedir. Manevi arayışlarında da aynı yolu takip etmekteydi.

b) Genç yaşlarında Hristiyanlığa geri dönen Solovyov için, Hristiyanlığın tarihsel olarak ortaya çıktığı biçimi her zaman yetersiz olarak görülmektedir. Dolayısıyla Hristiyanlığın ebedi içeriğini ona uygun olarak yeni, makul bir biçime sokmaya çalışmaktaydı.

c) Krievski'den etkilendiği "bir bütünlük bilinci", Solovyov'un felsefesinde de önemli bir yer alır. Bu birlik fikrine hayatı boyunca sadık kalır ve bütün felsefi düşüncelerini bu görüş belirler.

¹⁰⁴ Yevgeniy Trubetskoy, **Mirosozertsanie Vl. S. Solovyova**, Tovarişstvo tip. A.İ. Mamontova, Moskova, 1913, ss. 553-554.

¹⁰⁵ Losski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 107.

¹⁰⁶ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, ss. 460-462.

d) Solovyov'un bağımsız felsefi yaratıcılığın kaynaklarında biri de keskin tarih anlayışıdır. Solovyov'un tüm sorulara dair olan yaklaşımını, tarihi merkezcilik düşüncesi tanımlamaktadır. Ona göre varlığın dış yüzü, tarihte ve insanlığın gelişiminde ortaya çıkar.

e) Solovyov'un düşüncelerinin oluşumundaki temel kavram “*Bogoçeloveçestvo*” (Tanrısal–İnsanlık) kavramıdır. Bu kavramın onun bilincine yerleşmesi ve birlik sistemine dâhil olmasıyla beraber, felsefi ilhamı belirleyici bir güç haline gelmiştir.

Solovyov'un felsefi motiflerini maddeler halinde sunduktan sonra şimdi de felsefi görüşlerine göz atalım. Her şeyden önce Solovyov'un felsefeye manevi yaşamında nasıl bir yer verdiğine bakalım.

Modern dönemin özellikleri olan radikal otonomizm ve sekülerizm düzeni yönünde gelişen felsefe, Solovyov tarafından daha ilk çalışmalarından itibaren eleştiriye tabi tutulur. “*Soyut anlamda felsefe, yalnız teorik bilgi gelişimini tamamladı ve kalıcı olarak geçmişteki dünyaya taşındı.*”¹⁰⁷ Bu geri dönülmez olan ayrılmış felsefi düzeni, öznenin ihtiyacına bağlı olmadan her zaman sadece bilen özneye işaret etmesiyle ilgilidir. Solovyov'un bu çalışmasının¹⁰⁸ son kısmı, zihinsel dünyanın kusursuz iç birliğin düzelmesine yol açan, bilim, felsefe ve dinin evrensel senteze ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Solovyov'a göre felsefe ancak, teoloji tarafından belirlenen üst bilginin ortak hedefine ulaşmak için bilim ile beraber tüm çabalarını bu yönde harcayarak bağımsız olabilir. Bir taraftan pozitif bilimin bilgilerine dayanan felsefe, diğer taraftan dine el uzatarak ona destek sağlar.¹⁰⁹ Bütün bunlar, felsefenin dini alanının bir fonksiyonu olduğunu ve ondan görevini aldığını göstermektedir.¹¹⁰

Bilim, din ve felsefeyi uzlaştırmaya çalışan Solovyov istenilen sentezi elde etmek için bu alanlardan herhangi birinden yola çıkılması ile mümkün olacağını

¹⁰⁷ Vladimir Solovyov, **Sobranie soçineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova**, C I, 2. Baskı., Der. S.M. Solovyova i E. L. Radlova, Izdatelstvo: Knigoizdatelskoye Tovarişçestvo “Prosvetçeniye”, St. Petersburg, 1911, s. 27.

¹⁰⁸ Dahan önce yukarıda bahsettiğimiz ilk çalışması, detaylı bilgi için bkz. “*Krizis zapadnoy filosofii. Protiv pozitivistov*” (Batı felsefenin krizi. Pozitivistlere karşı).

¹⁰⁹ Solovyov, **Sobranie soçineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova**, s. 151.

¹¹⁰ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 466.

söyler. Solovyov'un düşüncelerindeki yaratıcı merkez, metafizik olmuştur.¹¹¹ Onun metafizik düşüncesinde Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlük meseleleri yer almaktadır. Tanrı'nın varlığı onun için inanç aksiyomudur. Ölümsüzlüğü ise tarihi sürecin sona ermesi olarak kabul etmektedir.¹¹² Ancak, üzerinde en çok durduğu mesele, özgürlük meselesi olduğu için, diğer iki mesele hakkında herhangi bir delil öne sürmemiştir. Solovyov'un ele aldığı çalışmalarında genellikle özgür irade ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Özgürlük meselesini detaylı olarak, sadece "metafizik sorunlar" adı altında incelemektedir. Solovyov'un özgürlük hakkındaki fikirlerini "*Kritika orvleçonnih naçal*" ve "*Çteniye o bogoçeloveçestve*" yazılarında açık bir şekilde görmek mümkündür.

Zenkovski, Solovyov'un metafiziğindeki fikirlerinin iki ayrı yönü olduğunu söylemektedir. Bir yandan, metafizik yapılarının tümünün üstünde olan Mutlak doktrini hükmetmektedir. Öte yanda, *Bogoçeloveçestvo* kavramı onun sisteminde merkezi hal almaktadır.¹¹³ Mutlak birinci ilke, kendisinde tüm varlıkların olumlu güçlerini barındırır. Birinci ilke kendiliğinden tamamen tek başınadır, o herhangi belirli çoğunluğu veya soyut birliği temsil edemez.

Solovyov'a göre Mutlak, hem "*hiç*" hem de "*her şey*" olarak anlaşılmalıdır. Herhangi bir şey olmadığından dolayı hiçtir, aynı zamanda herhangi bir şeyden bağımsız olmadığı için her şeydir.¹¹⁴ Bir yandan, tüm varlıklardan üstün olan Mutlak, öte yandan, ilk maddedir veya doğrudan varlığın potansiyelidir. Eğer Mutlak varlıktan bağımsız olsaydı, o zaman varlığı üretemezdi ve varlık mevcut olamazdı. Solovyov'un metafiziği *birlik* metafiziği olduğu için Mutlak dünyadan ayrı düşünülemezdi.¹¹⁵ Dolayısıyla, görünür dünyanın yaratılışını veya bu dünyanın Mutlak ile olan ilişkisini anlamak için ikisini bir bütün olarak düşünmemiz gerekmektedir.

¹¹¹ A.e., s. 471.

¹¹² Ernest Radlov, **Vladimir Solovyov. Jizn i učenje**, St. Petersburg, Ernest Radlov Obrazovanie, 1913, s. 103.

¹¹³ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 471.

¹¹⁴ Vladimir Solovyov, **Sobranie Soçineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova**, C. II, 2. baskı, Der., S. M. Solovyova i E. L. Radlova, Knigoizdatelskoye Yay., Tovarişçestvo "Prosveşçeniye", St. Petersburg, 1911, s. 309.

¹¹⁵ Zenkovski, **İstoriya Russkoy Filosofii**, s. 473.

Solovyov'un *Bogoçeloveçestvo* düşüncesi insan ve Mutlak kavramı ile yakından ilişkilidir. Çünkü *Bogoçeloveçestvo* Mutlak'ın gerçekliğidir. İnsan, yaratıklar ile Tanrı arasında araç olan tek varlıktır. Bu bağlamda, evrenin gizemi, anlamı ve akli *Bogoçeloveçestvo*'dur, yani Tanrı ile insanın birleşerek onun aracılığıyla diğer tüm yaratıklarla ulaşmasıdır. Solovyov, metafizik bakış açısından yola çıkarak iki ilkenin *Bogoçeloveçestvo* içerisinde birleşmesini Mutlak olan Tanrı'dan ortaya çıktığını göstermeye çalışmaktadır.¹¹⁶

Solovyov'un metafizik düşüncesi hakkında genel bilgi sunduktan sonra şimdi de ahlak alanındaki düşüncelerine bakalım. Biz, bu alanda Solovyov'un sadece en ilgi çekici ve en önemli fikirlerinden söz edeceğiz. Solovyov ahlakı sadece, bir dogma olarak davranışın hazır kuralları gibi ilan etmez, aynı zamanda bilimsel olarak onların doğallığını ve makullüğünü kanıtlamaya çalışmaktadır. İnsan bilimi (antropoloji) ve onun ahlaki doğası ile ilgili araştırmalar yaptıktan sonra, gözlem yoluyla normal ve sağlıklı insanların doğasında var olması gereken davranış standartları belirlemektedir. Konuyla ilgili görüşlerine gelmeden önce önemli bir hususa değinmekte fayda vardır.

Filozof, ele aldığı "*Kritika orvleçonnih naçal*" isimli çalışmasında, ahlakın metafiziğe bağımlı olduğunu söylerken, "*Opravdaniye dobra*" çalışmasında ise, ahlakın hem dinden hem de metafizikten bağımsız olduğunu söylemektedir.¹¹⁷ Radlov'a göre ilk başta çelişki olarak görülse de, birlik metafizik düşüncesini göz önünde bulundurduğumuz zaman aslında herhangi bir çelişkinin olmadığını iddia etmektedir. Zenkovski ise, bunun bir paradoks olduğunu söyleyerek, bu bağlamda ikinci bir paradoksa daha işaret eder. Solovyov'un tüm sistemine ters düşen ikinci paradoks, ahlakın determinizm ile uyumlu olduğu iddiasıdır.¹¹⁸ Solovyov'un ahlaki determinizmi onun genel metafiziği ve *historiosophy* düşüncesi ile yakından bağlantılıdır.

Solovyov'un ahlaki soruna dair yaptığı araştırması, onu doğal olarak özgür irade meselesine yönlendiriyor. Yukarı da zikrettiğimiz çalışmalarının birinde

¹¹⁶ Trubetskoy, *Mirosozertsanie Vl. S. Solovyova*, C. I, s. 330.

¹¹⁷ Radlov, *Vladimir Solovyov. Jizn i učenje*, s. 130.

¹¹⁸ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 499.

meselenin olumsuz yönünü ele alırken, diğerinde meselenin olumlu yönünü ele almaktadır. Özgürlük meselesinin bir metafizik sorunu olduğundan dolayı, tecrübi olarak çözülmeyeceğini iddia eden Solovyov, aynı zamanda ahlaki sorunla da hiçbir ilgisi olmadığını öne sürmektedir. Ahlaki yapı için *minimum* “ahlaki özgürlük” yeterlidir. Solovyov özgür iradeyi reddetmiyor, ama iyilik ona göre, doğrudan keyfi bir seçime bağlı değildir. Solovyov’un görüşüne göre, özgür irade ahlaki eylemde değil, tam tersine, ahlaki ilkelerin ortadan kaldırılmasındadır. Dolayısıyla özgür irade, ahlaktan özgür kalarak kötülüğün nedenidir. Başka bir ifadeyle özgürlük sadece kötülük seçiminde tecelli etmektedir.¹¹⁹ Solovyov’un ahlak düşüncesinin içinde yer alan paradokslar, felsefe tarihinin paradoksları ile çok yakından bağlantılıdır.

Solovyov’a göre gerçek ahlaki mükemmelliğin başlangıcı, insanın doğal iyiliğini şekillendiren ve onun doğasına özgün olan üç temel duyularına dayanmaktadır: Hayvani içgüdülerin bizi ele geçirmesinden yüce onurumuzu koruyan, utanç duygusu; başkalarıyla bizi eşit tutan acıma duygusu ve son olarak da, üstün İyiliği (Tanrı’yı) iman yoluyla kabul etmemizi sağlayan dini duygu.¹²⁰ Bu bağlamda Solovyov, “*Duhovniye osnovi jizni*” (Hayatın Manevi Temelleri) eserinde, Tanrı’ya inanmanın ahlaki bir görev olduğunu söylemektedir. İnsan, ahlaki yükümlülüklerini yerine getiremeyebilir, bu durum onun ahlaki haysiyetini kaybetmesine yol açar. Dolayısıyla, bir insanda sadece Tanrı imanı ya da Tanrı’yı düşünme eylemi olmamalıdır, aynı zamanda Tanrı’ya göre yaşamalıdır.

Solovyov’un sisteminin son bölümünde estetik düşüncesi yer almaktadır. Solovyov, “*Filosofskiye načala tsel’nogo znaniya*” (Amaçlı Bilginin Felsefi Başlangıçları) isimli çalışmasında, sanatsal yaratma ile mistisizmi birbirine bağlamaya çalışıyor. Çünkü mistisizmin amacı, yaratıcı eylem sayesinde yüce âlemlerle iletişim kurmaktır. Bu amaca olan hizmet sadece mistisizm ile sınırlı kalmaz, hakiki sanat ve hakiki teknikte ona hizmet eder.¹²¹ Zenkovski’e göre Solovyov burada

¹¹⁹ A.e., s. 450.

¹²⁰ Vladimir Solovyov, **Sobranie soçineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova**, C. VIII, 2. Baskı, Der. S.M. Solovyova i E. L. Radlova, Knigoizdatelskoye Yay., Tovarişçestvo “Prosveşçeniye”, St. Petersburg, 1911, s. 512.

¹²¹ Solovyov, **Sobranie Soçineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova**, C. I, s. 286.

sanatsal düşünceyi mistik tecrübe ile yakınlaştırmaya değil “entelektüel sezgi” ile yakınlaştırmaya çalışmaktadır.¹²² Aslında Solovyov’un estetiği teürjenikti bunun böyle olduğunu onun bütün öğrencileri kabul etmektedirler. Teürjik¹²³ estetiği anlayışına göre, sanat sadece hayatın gerçeklerini yansıtmamalıdır, hayatı ideali dünyaya dönüştürmesi için yaratılış eyleminde bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda, eserinde şöyle devam etmektedir Solovyov: “*Sanat, aydınlatıcı ve bütün beşeri dünyayı yeniden yaratan hakiki bir güç olmalıdır.*”¹²⁴ “*Estetik açıdan güzellik, gerçekliği real olan iyiliğe götürmelidir.*”¹²⁵ Buradaki *real* kelimesi, güzelliğin gerçekten *real* olduğunu kanıtlamak açısından çok önemlidir. Dolayısıyla gerçekten dönüştürebilme gücüne sahip olmak için güzellik, “görünürlük” gibi değil de, *real* olarak anlaşılmalıdır. Bu noktada, Platon, Plotinus ve Schelling’i takip eden, Solovyov radikal transandantalizm estetiğini reddeder. Solovyov’un estetiğe karşı olan teürjik yaklaşımı, onun estetik çalışmalarında devamlı olarak egemenliğini sürdürmekteydi.

Solovyov’un en önemli felsefi eserleri şunlardır: “*Krizis Zapadnoy filosofii. Protiv pozitivistov*” (Batı Felsefesini Krizi ve Pozitivistlere Karşı) 1874; “*Filosofskiye načala tsel’nogo znaniya*” (Amaçlı Bilginin Felsefi İlkeleri), 1877; “*Kritika otvlečennih načal*” (Soyut İlkelerin Eleştirisi), 1877–1881; “*Çteniyе o Bogočelovechestve*” (Tanrısal –İnsanlık Hakkındaki Okumalar), 1881 –1883; “*Tri reči v pamyat Dostoyevskogo*” (Dostoyevski’nin Hatırasına üç konuşma), 1881–1883; “*Religioznyye osnovy zhizni*” (Hayatın Dini Temelleri), 1882–1884; “*Velikiy spor i Hristianskaya politika*” (Büyük Tartışma ve Hristiyan siyaseti), 1883; “*İstoriya i budušnost teokratii*” (Teokrasinin Tarihi ve Geleceği), 1885–1887; “*Opravdaniye dobra*” (İyiliğin Haklı Çıkması), 1895; “*Pervoe načalo teoretičeskoy filosofii*” (Teorik Felsefenin İlk Başlangıcı), 1897–1899; “*Tri razgovora*” (Üç Konuşma), 1899–1900; “*Pisma Solovyova, pod redaktsiyey E. L. Radlova v 4 tomah*” (Solovyov’un Mektupları, Derleyen E. L. Radlov, 4 cilt)

¹²² Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 503.

¹²³ Teürjik– Kurtuluş yolu, mutluluk yolu, Tanrı ile insanının beraber yaratması. Detaylı bilgi için bkz. *Novaya filosofskaya entsiklopediya*, Misl, Moskova, 2000.

¹²⁴ Solovyov, *Sobranie sočineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova*, C. VIII, s. 189.

¹²⁵ Solovyov, *Sobranie sočineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova*, C. VI, s. 33.

Solovyov'un felsefi görüşleri sadece Rus düşünce tarihi sınırları içerisinde kalmamıştır. Bununla birlikte fazla tanınmamıştır. Görüşlerinin dünya filozofları tarafından tanınmamasının nedeni, her şeyden önce, şimdiye kadar eserlerinin tercüme edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir neden ise din, felsefe, bilim, metafizik, antropoloji ve *historiosofi* arasında sentez kurmaya çalışan Solovyov'un sisteminin, çağdaş filozoflara karşı yabancı olarak kalmasıdır. Düşüncelerindeki en büyük değer, onları sentez etme anlayışına dayanmaktadır. Bunu dışından onun parlak yazma yeteneği, Rus toplumunun geniş çevresinde en zor felsefi konuların yayılmasına neden olmuştur. Solovyov, Rus felsefi bilincinde yeni bir konu ortaya atmamış ancak büyük yeteneği sayesinde, felsefenin sistem meselesini ön plana çıkarmıştır.

2.3. III. Dönem:

Üçüncü dönem XIX. yüzyılın sonu ve içerisinde Rus kültürel Rönesans'ın yer aldığı XX. yüzyılın başlarını kapsamaktadır. Bu dönemin en önemli isimleri şunlardır: Trubetskoy Sergey Nikolayeviç (d. 1862 – ö. 1905) ve Trubetskoy Yevgeniy Nikolayeviç (d. 1863 – ö. 1920) kardeşleri, Rozanov Vasiliy Vasilyeviç (d. 1856 – ö. 1919), Dmitriy Sergeyeviç Merejkovski (d. 1865 – ö. 1941), İvanov Vyaçeslav İvanoviç (d. 1866 – ö. 1949), Lev Şestov (d. 1866 – ö. 1938) Bulgakov Sergey Nikolayeviç (d. 1871 – ö. 1944) ve Berdyaev Nikolay Aleksandroviç'tir (d. 1874 – ö. 1948).

Bu dönem içerisinde yer alan en önemli gelişmelere gelince, bunlar: “*Problemi idealizma*” ve “*Vehi*” isimindeki iki meşhur derleme; Petersburg, Moskova ve Kiev'de dini ve felsefi topluluklar arasında aktif bir şekilde faaliyetlerin gerçekleştirilmesi; Marksizm'den idealizme geçiş süreci; Bulgakov'un tabirine göre, o dönemde Rus aydınlarını çevreleyen materyalist ve dinsiz dünya görüşüne karşı olan “manevi savaş” zamanı; çok sayıda dini ve felsefi sistemlerin hazırlanması. XX. yüzyılın başlarında Rus din felsefesi, önceden Rusya'da bulunan dini ve idealist eğilimlerle yakın bağlantı içerisinde olmasının yanı sıra, çağdaş milli idealist okullarla da yoğun bir iletişim içerisindeydi.

Rusya’da XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında mevcut bulunan yeni dini idealizm, Rus ve yabancı tarihçiler tarafından, “Yeni dini bilinç”, “Tanrı arayışı”, “*vehovstvo*” ve “XX. yüzyılın başlarında manevi Rönesans” gibi çeşitli tanımlarla ifade edilmiştir. 1905 – 1907 devriminden sonra “Tanrı arayışı” tanımı yaygınlık kazanmaya başlamıştır.¹²⁶ Kısa sürede “Yeni dini bilinç”¹²⁷, hem üniversite – akademi hem de felsefe okullarının ihtiyacından kaynaklı, toplumun manevi ihtiyacının sözcüsü olarak onları Tanrı arayışına sevk etmiştir. Berdyaev’e göre tüm Rus edebiyatı, manevi susuzluk ve Tanrı arayışına tanıklık edebilecek hayati bir belgedir.¹²⁸

Üçüncü dönemi ayrı bir alt başlığı içerisinde ele almamızın nedeni, hem Berdyaev’in bu döneme tekabül etmesinden hem de dönem içerisinde çalışmamız açısından ele almak istediğimiz önemli gelişmelerin yer almasından dolayıdır. Şimdi bu gelişmeleri inceleyelim.

2.3.1. XX. Yüzyıl Başlarında Dini ve Manevi Rönesans

Konuya başlamadan önce şu iki meseleyi belirtmek gerekiyor. İlki, XX. yüzyılda Rusya’da yaşanan manevi Rönesans sadece dini bir Rönesans değildir. Çünkü bunun için yeterince güçlü bir dini irade mevcut değildi. Hem toplum içerisinde üst sınıfta yer alanların hepsinin dindar olduğunu da söyleyemeyiz. Bazı aydınlar felsefi idealizmden geçerek dine dönüş yaparken, diğer bir kısım aydınlar ise edebiyata yönelmişlerdir. Felsefi idealizme yönelenlerin büyük bir kısmı Dostoyevski, Solovyov ve Nietzsche’den etkilenmişlerdir.

Diğeri ise, XX. yüzyılın başında yer alan Rus din felsefesi niçin “Rönesans” ile ilişkilidir? Birinciden, XIX. yüzyılda Rus edebiyatında büyük bir refah yaşandıktan sonra, aynı şey yeni yüzyılın başında Rus felsefesi açısından da bekleniyordu. Ancak özgün “Rus düşüncesi” burjuva aydınları ile din felsefesi arasında temas sağladıktan sonra “Rönesans”, dini idealizmin bir canlanması olarak

¹²⁶ Valeriy Kuvakin, **Religioznaya Filosofiya v Rossii načalo XX veka**, Moskova, Mısl, 1975, s. 16.

¹²⁷ XX. yüzyılda, Rus liberal aydınlar arasında (Merejkovski, Berdyaev, Rozanov, Gippius vd.) ve Hristiyanlığın, kültürün, siyasetin, toplumsal ve bireysel hayatın yenilenmesine için mücadele edenlerin ortamında ortaya çıkan dini ve felsefi akım.

¹²⁸ Nikolay Berdyaev, **Duhovniy Krizis İnteleghentsii**, St. Petersburg, Tip. Tvorçestva “Obşestvennaya polza” Yay., 1910, s. 29.

düşünülmekteydi. İkincisi, dini, kültürel ve benzeri anlamda “Rusya’nın yeniden canlanması” umuduyla birçok kitap ve makaleler yazılmıştır. Fakat beklenen canlanma olmadığı için daha sonra zengin edebiyatın yanı sıra çeşitli dini ve felsefi toplantılarda yer alan faaliyetler “Rönesans” olarak adlandırılmaktaydı. Başka bir ifadeyle, çok sayıda mistik fikirli yayıncılar, laik teologlar ve dini filozofların canlanma beklentisiyle yazdıkları, söyledikleri ve yaptıkları her şey “Rönesans” olarak adlandırılmaktaydı.¹²⁹

XIX. yüzyılın sonu – XX. yüzyılın başlarında Rusya’da, sosyo-kültürel bir ihtilaf mevcut bulunmaktaydı. Bu ihtilaflar asıl olarak Batı’nın katı rasyonalizm krizinin ifadesiydi. Rusya, bu krizden kurtulmak için farklı yolları denemiştir. Bu krizden kurtulman en önemli yollarından biri, aktif sosyal eylemlerde bulunan Lenin’in düşüncesidir, diğeri ise idealizm ve dini şuuru içerisinde gerçekleşen manevi Rönesans’tır.

Manevi Rönesans’ın asıl amacı, Rus aydınları içerisinde hâkim olan öteki tarafa geçme arzusu ile ilişkiliydi. Varlığın başka bir boyutuna ve başka dünyalara gözlerini açan aydınlar içerisinde farklı bir bilinç odağı oluşmaktaydı. Bu bağlamda, öteki dünyayı düşünebilme hakkını savunmak için, aydınlar arasında tutkulu bir mücadele yürütülmekteydi. Hal böyle olunca hem manevi anlamda hem de kültürel anlamda aydınlar arasında kriz yaşanmaktaydı. Merejkovski’e göre kültür ile bilinç arasında meydana gelen kriz, inanç ile bilim arasındaki kriz olarak tanınmaktaydı. “Din kültür değildir, ancak dinsiz bir kültürde yoktur.”¹³⁰ Böylece Rus manevi – dini Rönesans’ın başlangıcını tanımlayan Merejkovski, böyle bir ideolojik çıkmazdan kurtulmanın yolunu önermektedir.

Berdyaev, manevi Rönesans konusunda oldukça doğru bir tespit yaparak özelliklerini dile getirmiştir. Rusya’da ruhun tüm eğilimlerine karşı çok hassas ruhlar bulunmaktaydı. Marksizm’den idealizme, idealizmden Ortodoksluğa, estetizmden mistisizm ve dine, materyalizm ve pozitivizmden metafizik ve mistik bakış açısına heyecanlı ve hızlı geçişler mevcuttu. Derin bir kriz ve ruhun ciddi arayışı ile birlikte

¹²⁹ Kuvakin, *Religioznaya filosofiya v Rossii načalo XX veka*, s. 42-43.

¹³⁰ Dmitriy Merejkovski, *Polnoe Sobranie Soçineniy*, v 17 T, C. XV, St. Petersburg, 1912, ss. 224-225

mistisizme karşı kötü bir moda oluşmuştu. Bir sürü yalan dolaşmaktaydı. Ancak, kuşkusuz kendi iç dünyasıyla karşı karşıya gelen yeni bir insan türü doğmaktaydı.¹³¹

Levitski'e göre, Rus dini ve manevi Rönesans'ın iki tane formasyonu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, edebiyat ve edebiyat eleştirmenlerinin çevrelerinde çıkan sembolistlerdir. İkincisi, *Vehi* yazarları grubunu oluşturan ve Marksizm'den geçiş yapan filozoflardır.¹³² Rönesans'ın ortaya çıkışından sonraki dönemlerde onun temsilcisi felsefe olmuştur. Edebiyatçılar içerisinde daha çok estetik ile ilgili felsefi yazılar bulunurken, Marksistlerde daha çok felsefe kültürü bulunmaktaydı.

Berdyaev, Rus dini ve manevi Rönesans kaynaklarının incelendiğinde, bunların en az üç tane olduğunu belirtmektedir. Birincisi, 1890'larda ideolojik bir akım olan Marksizm'dir. İkincisi, XIX. yüzyılın sonunda estetik bilinç ve estetik değerleri yeniden değerlendiren edebi-estetik. Üçüncüsü, Alman felsefesi ve XIX. yüzyılda Rus dini felsefesinin geleneklerine geri dönüş.¹³³ Marksizm ile ilgili ileride detaylı bilgi verilecektir. Rusya'da manevi Rönesans içerisinde yer alan Marksizm'in en büyük etkisi, Marksizm taraftarlarının idealizme geçit yapmasıdır. Bu bağlamda burada idealizme değinmekte fayda vardır.

Manevi Rönesans'ın beslendiği en önemli düşüncenin idealizm olduğunu söyleyebiliriz. İdealistleri, çok spesifik veya tek tür olumlu bir bakış açısı ya da inanç birleştirmiyordu, onları birleştiren asıl şey arayış ve pozitivizmin sınırlamalarına olan olumsuz tutumlarıydı. İdealizmin içerisinde birçok grupların bulunmasına rağmen, Rusya'da manevi Rönesans'ın gelişmesinde etkili olan iki grup bulunmaktadır. Berdyaev'a göre bunlarda birincisi, transandantal dine doğru eğilimli olan metafizikçiler. İkincisi ise, Kant'ın aşkın idealizm akımı içerisinde mevcut olan etik ve epistemoloji taraftarları.¹³⁴ Berdyaev buradaki idealizm kavramının farklı anlaşılıp hataya düşülmemesi için şu açıklamayı yapmaktadır: "*İdealizm kavramının en büyük*

¹³¹ Nikolay Berdyaev, **Russkiy Duhovniy Renessans Naçala XX v. i jurnal «Put»(k desyatiletıyu «Puti»)**, №:49, Paris, Put Yay., 1935, s. 3.

¹³² Sergey Levitski, **Oçerki po İstorii Russkoy Filosofii**, Moskova, 1996.

¹³³ Berdyaev, **Russkiy Duhovniy Renessans Naçala XX v. i jurnal Put (k desyatiletıyu «Puti»)**, ss. 5-10.

¹³⁴ Nikolay Berdyaev, **O Novom Russkom İdealizme**, Voprosi filosofii i psihologii: Kniga 75. Tipolitografiya Visočayşey utverjdenno T-va İ.N. Kuşnereva i Ko Yayınevi, Moskova, 1904, s. 684.

kafa karışıklığı yarattığı yer bilgi teorilerindedir. Özellikle felsefeyle yakında ilişkili olmayan insanların bu yanılgıya düşmesi çok kolaydır. Çünkü idealizm, bilgi teorisi içerisinde metafiziğe pek elverişli olmamasından dolayıdır. Dolayısıyla bu durum çoğu zaman Fenomenalizm veya pozitivizme doğru götürür.”¹³⁵

İdealizmi milli Rus ruhunun derinliklerinde yattığını açıkça Rus edebiyatında görmek mümkündür. Özellikle Puşkin, Dostoyevski ve Gogol gibi büyük edebiyatçıların eserlerinde idealizmin kökenlerini bulabiliriz. Bu bağlamda Berdyaev’in açıklaması oldukça dikkat çekicidir. *“Son zamanlarda ortaya çıkan idealist akım ile ilgili bilgiyi, Rus edebiyat tarihi önceden haber vermiştir. Onun içerisinde derin bir dini ve felsefi arzu yerleşmiştir. Belki de Rus felsefesinin görevi, Rus edebiyatının motiflerini geliştirilmesi olabilir.”¹³⁶* Görüldüğü gibi Rus edebiyatın içerisinde erken dönemlerden beri idealizmin kökleri bulunmaktaydı. Bundan şunu anlayabiliriz ki, Rus milli varlığının en önemli arzularından biri dini ve felsefi arzudur.

Bu dönemde bir taraftan devrimci hareketler gelişirken, diğer taraftan da güçlü bir şekilde dini ve felsefi hareketler ve toplantılar başlatılmaktaydı. 1901 yılında, St. Petersburg’da yazarlar bir grubun girişimiyle – Merejkovski başkanlığında– dini ve felsefi konularda açık konuşmalar başlatılmıştı.¹³⁷ Dini ve felsefi toplantılar Rus kültür tarihi açısından son derece önemli bir gelişmeydi. Çünkü böyle değişik ideolojiye ve farklı sosyal toplumlara ait olan insanlar, din ve felsefe konusunda özgürce münakaşa edebilmişlerdir. Bu konuşmalar, Derginin “*Noviy Put*” (Yeni Yol) dergisinde yayımlanarak, Rus düşüncesinde yeni bir manevi değişimin ilk tezahürlerini oluşturmaktaydı.

Yakın zaman içerisinde, Kiev, Tiflis, Yaroslav, Nijniy Novgorod ve daha sonra Ribinsk ve Simferopol gibi şehirlerde de dini ve felsefi kurumlar açılmaktaydı. Bu hareketlerin içerisinde yer alan birçok üye, Paris’e sürgün edilmiştir, ancak toplantılar orada da devam etmekteydi.¹³⁸ Çok yoğun bir çalışmaları sayesinde,

¹³⁵ A.e., s. 685.

¹³⁶ A.e., s. 689.

¹³⁷ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 691.

¹³⁸ Religiozno-filosofskoye obşchestvo v Sankt-Peterburge (Petrograde): *İstoriya v materialah i dokumentah: 1907–1917: V 3 t. / Moskovsko-Peterburgskiy Filosofskiy Klub; Federalnoye arhivnoye*

sempatizanların büyük kitleler halinde dikkatini çekmekteydi. Bu bağlamda, 1902 yılında bir derleme içerisinde, “*Problema idealizma*” (İdealizmin sorunu) başlıklı makale yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra 1909 yılında, Rus nihilizmi, manevi alandaki belirsizliği ve seküler ideolojinin tutarsızlığını eleştiren, “*Vehi*” isimli başka bir derleme daha çıkmıştı. Bu gibi çalışmalarda gelişen anti-seküler yapılandırmalar, manevi Rönesans’a hız kazandırmaktaydı. Berdyaev, sekülerizme karşı olan insanların “kendi dinlerini dünya tarihinin bilinci ile ilişkilendirmek ve dünya kültürünü dini anlamda kutsallaştırmak”¹³⁹ istediklerini belirtmektedir. Zenkovski’ye göre, bu anti-seküler yapılanma tarihin sonu duygusu ile bağlantılıdır. Merejkovski ve Berdyaev’de, özellikle onun “*Opit eshatologiçeskoj metafiziki*” (Eskatolojik Metafiziğin Deneyimi) kitabında bunu açıkça görmek mümkündür. O dönemde çeşitli Rus grupları içerisinde apokaliptik önseziler oldukça güçlüydü.¹⁴⁰

Aslında bu konuyu detaylı bir şekilde kavramak için Merejkovski ’nin dini ve felsefi kavramları çalışması üzerinde durmak gerekmektedir. Ancak, bu detay çalışmamızın amacı dışına çıktığı için, konuyu burada sonlandırmak uygun olacaktır.

2.3.2. Marksizm’den İdealizme Geçiş.

Marksizm’den idealizme geçişi pek çok önde gelen Rus filozofu gerçekleştirmişti. Bu bağlamda, iki önemli nokta bulunmaktadır. Birincisi, toplu derlemelerde ve kendi eserlerinde meşhur olan düşünürler, yanılgılarına ve yaptığı hataları için pişman olmuşlardı. Dikkatli bir analizde, bazı Rus filozofların dini ve idealist yapılarında bile Marksist fikirlerin etkisi olduğu gözükmemektedir. İkincisi, Marksizm’den idealizme giden yol, Rusya’nın felsefi düşüncesinde sosyal felsefenin rolünü ortaya koymaktadır.¹⁴¹

Rusya’da manevi Rönesans’ın köklerinden birincisinin, XIX. yüzyılın sonlarında yer alan Rus Marksizm’inin olduğunu söylemiştik. İlk bakışta bu her ne

agentstvo; Rossiyskiy gosudarstvennyy arhiv literaturı i iskusstva; Biblioteka-fond “Russkoye Zarubejye” / Sost., podgot. teksta, vstup. st. i primeç. Yermişina O.T., Korosteleva O.A., Haçaturyan L.V., ve d.ğ., C. I., 1907– 1909, Russkiy put, Moskova, 2009, s. 6.

¹³⁹ Nikolay Berdyaev, *Sub Specie Aeternitatis. Opiti Filosofskiye, Sotsialniye i Lliteraturniye (1900-1906 g.)*, St. Petersburg, İzдание M.V. Pirojkova, 1907, s. 365.

¹⁴⁰ Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, s. 713.

¹⁴¹ *İstoriya Filosofii: Zapad-Rosiya—Vostok (kniga tretyaya: Filosofiya XIX — XX v.)*, 2. Baskı, “Grekolatinski kabinet”, Yu. A. Şıçalina, Moskova, 1999, s. 285.

kadar böyle gözükme de, konuyu daha açık bir şekilde ele aldığımızda Marksizm'in ne kadar etkili olduğunu göreceğiz.

XIX. yüzyıl sonunda Rus aydınları, Marksizm krizinin çok ciddi sonuçları ile karşı karşıya kalıyorlar. Rus Marksizm'in ortaya çıkışı aslında henüz düzgün bir değerlendirmeye alınmamıştır. Diğer taraftan Rus Marksizm'i, Rus aydınların tutarsızlığını ve siyasi iktidarsızlığını aşmak için en iyi yollardan biriydi. He ne kadar paradoks olarak gözükse de, Narodniklik¹⁴² bir nevi Rus ideolojisi idi. Ancak, Rus Devrimi üzerinde egemenliği sağlayan akım, Narodniklik değil de, Rus Marksizm'in derinliklerinden çıkmıştır. Çünkü Rus Narodniklik ütopya ve romantizmden oluşurken, Rus Marksizm toplumsal ve siyasal gerçekçilikten oluşmaktaydı. Marksizm, çıkarları için birbiriyle çelişen toplumsal sınıflara "halk" fikrini yerleştirdi ve topluma karşı hayali davranışı imkânsızlaştırdı.¹⁴³

Berdyaev, Rus Marksistler nesli için iki önemli gelişmeden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, eski Narodnikler tarafından bütün manevi kültür köleleştirerek tüm manevi gücü hayali politikaya harcayan ütopik ve romantik unsurlardan siyaset kurtulmuş oldu. Devrimcilik, Narodnik aydınların için din, felsefe, sanat ve ahlakı olmuştur. İkincisi, Marksizm'in toplumsal ve siyasal gerçekçiliği, manevi yaratıcılığı ve manevi kültür siyasetin olağan üstü gücünden ve sosyal faydacılıktan kurtulmasına katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, özü itibariyle içinde materyalist ruhu olan Marksizm, Rus aydınlarının entelektüel kültüründe bir artışa yol açmış ve onun derinliklerinden idealist hareketi ortaya çıkmıştır.¹⁴⁴ Konuya başlamadan önce Marksizm'in, Rusya'da manevi Rönesans'ın köklerinden birincisi olduğunu söylemiştik. Az önce Berdyaev'in bahsettiği gelişmeleri göz önünde bulundurduğumuz zaman konu kolay bir şekilde anlaşılacağına inanmaktayız.

Rus Marksizm'i XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rus aydınlarının bir bilinç krizi olmuştur. Esas olarak Narodniklik sosyalizm tarafından, XIX. yüzyılın ikinci

¹⁴² XIX. yüzyılın ikinci yarısında, devrimde işçi sınıfının öncü rolünü inkâr eden köylü topluluğun oluşturduğu Rus devrimci hareketi.

¹⁴³ Berdyaev N. A., "Russkaya religioznaya misl i revolyutsiya", **Versti**, Jurnal pod redaktsiey kng. D. P. Svyatopolk-Mirskogo, P.P. Suvçinskogo, S.Ya. Efrona i pri blizayşey uçastii Alekseya Remizova, Marini Tsvetovoy i Lva Şestova. №: 3, Paris, 1928, s. 52.

¹⁴⁴ A.e., s. 52.

yarısında yer alan geleneksel aydınların bilincini eleştirmiştir. Rus Marksizm'i ideolojik bir akım olarak, başlangıçta totaliter Marksist dünya görüşüne ve bir önceki kuşakların ayrılmaz devrimci düşüncesine sahip değildi. Marksizm içerisinde büyük bir kültürel karmaşa ve eski Rus aydınlarına yabancı gelen zihinsel ve kültürel ilgiler bulunmaktaydı. Bu zikredilen meseleler her şeyden önce, felsefe alanında keşfedilmişti. Rus Marksistlerin bir kısmı, yüksek zihinsel kültürü ile başlangıçta Kant'ın idealist felsefesi ve Yeni-Kantçıları özümseyerek, Marksizm'in toplumsal sistemi ile bağdaştırmaya çalışmışlardır.¹⁴⁵ Bu akım Berdyaev, S. Bulgakov, P. Struyev ve S. Frank isimleri tarafından temsil edilmekteydi. Başka bir ifadeyle, Marksizm'den idealizme geçerek, aslında Rusya'da din felsefesinin doruk noktasına ulaşmasına katkıda bulunmuşlardır.

Berdyaev'in anlattıklarına baktığımızda Marksizm, kendi içerisinde iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup, en başından beri, toplumsal alanda Marksizm'e sadık kalan bazı Marksistlerdir, ancak felsefede Kant veya Fichte'yi, yani idealistleri takip ederek materyalist olmayı kabul etmemişlerdir. İkinci grup, materyalizme dayanarak felsefenin özgür düşüncesine çok şüpheli yaklaşan Ortodoks Marksistler,¹⁴⁶ Marksizm'den idealizme geçenler ilk grup oluşturmaktaydı. Özünün sosyal ve siyasi yapısı bakımından Marksist-Leninist ideolojinin felsefi temellerine karşı savaşan Rus burjuva aydınları, aynı zamanda anti-komünizm akımını oluşturmaktaydılar. Anti-komünizmin Çağdaş temsilcilerinin yurtdışında, XX. yüzyılın Rus din filozofların eserlerini yayımlayarak teşvik etmelerin nedeni budur.¹⁴⁷ Bu da bize, Rus din filozofların eserlerinin yurtdışına okunduğunu göstermektedir.

Kendi içerisinde ikiye ayrılan Marksizm grupları “legal Marksizm” ve “illegal Marksizm” olarak adlandırılmaktaydı. “Legal Marksizm” kavramı genelde Lenin ve diğerleri tarafından negatif anlamda kullanılmaktaydı. Bu kavram kişilerin kendi legal statülerini vurgulamaktır. Çünkü kendi isimleri altında sıradan vatandaşlar olarak yaşayarak ve gizli faaliyetlerde bulunmamaktaydılar. Ancak, karşı

¹⁴⁵ Berdyaev, **Russkiy Duhovniy Ronessans Naçala XX v. i jurnal “Put” (k desyatiletıyu “Putı”)**, s. 5.

¹⁴⁶ Berdyaev, **Russkaya idea**, Eksmo Yayınevi, Moskova, 2007, s. 135.

¹⁴⁷ İzida Çuyeva, **Antikommunizm i Russkaya Reigioznaya Filosofiya**, Znaniye Yay., Leningrad, 1969, s. 24.

tarafıta yer alan Marksistler bu kavrama getirdiği başka bir önemli ayırtı, “legal Marksistlerin” Rusya’daki toplumsal gelişmesi için devrimci değil de, reformcu faaliyetlerde bulunduklarıdır.¹⁴⁸ “Legal Marksistler”, sosyalist devrim ve proletarya diktatörlüğüne karşı reformcu yolu takip etmekteydiler. Ülkenin siyasi sistemindeki değişim mücadelesinin, hukuk ilkelere, yasallığa ve meşruiyete dayanması gerektiğine inanmaktaydılar.

Marksizm’den idealizme gečen düşünürlerin rahatsız olduğu diğer bir mesele, Marksizm’in despotik olmasıdır. Bu bağlamda Berdyaev şöyle diyor: “*Daha Marksist iken ben, Marksizm içerisinde despotizme götüreceğ ve özgürlüğü inkâr edecek unsurların bulunduğunu görmüştüm.*”¹⁴⁹ Yine “*O, özgürlüğün değil de, acımasız bir zorunluluğun çocuğudur.*”¹⁵⁰ Özgürlüğüne düşkün olan Berdyaev için bu kabullenemez bir durumdu. “*Ben bir Marksist eleştiricisi oldum ve bana felsefede idealist olarak kalmam için fırsat oldu. Eski kuşak Rus devrimcileri için, devrim bir din olarak kabul edilirken, benim için devrim bir din değildi.*”¹⁵¹

Berdyaev’in Marksizm eleştirilerinin tutarlı ve yerinde olmasının nedeni, onun daha önceden Marksizm içerisinde aktif olmasından dolayıdır. “*Ben, Marksizm’i çok iyi biliyorum, çünkü ben onu sadece dışardan değil, aynı zamanda içinde de oldum.*”¹⁵² Aslında bu ifadeleri sadece Berdyaev ile sınırlandıramayız. Çünkü Marksizm’den idealizme gečen birçok düşünür aynı metodu takip etmişlerdi. Bu bağlamda Bulgakov, daha önce Marksist olmasında rağmen, “*Ot marksizma k idealizmu*” (Marksizm’den idealizme) isimli çalışmasını yayımlamıştır. Bulgakov’un bu çalışması Marksizm’e veda olarak değerlendirilebilir. Kitabın önsözünde şunları söylüyor: “*...Ben, inanç ve sadakatle Marksizm’e hizmet etmek istedim. Elimden geldiği kadar, kendisine yönelik saldırılara karşı ve savunmasız yerleri güçlendirmek için – doğrudan veya dolaylı olarak – çalışmalarım tümü bunun için hizmet etmekteydi. Ancak tamamen benim irademe karşı, hatta aksine, imanımı*

¹⁴⁸ Viktor Makarenko, **Marksizm: idea i vlast**, Rostov na Donu, Rostov Üniversite Yayınevi, 1992, s. 318.

¹⁴⁹ Nikolay Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opıt filosofskoy avtobiografii)**, AST, AST Moskova, Hranitel Yay., Moskova, 2007, s. 33.

¹⁵⁰ Nikolay Berdyaev, **Tsarstvo Duha i Tsarstvo Kesarya**, Moskova, 1995, s. 124.

¹⁵¹ Berdyaev, **Samopoznaniye**, s. 67.

¹⁵² A.e., s. 78.

*güçlendirmek isterken onun zayıfladığını gördüm.”*¹⁵³ Hal böyle olunca, daha önce Marksizm’in savunucusu olan Bulgakov, Marksizm’i eleştirmeye başlıyor.

Konuyu toparlayacak olursak, Rus aydınların önce “legal Marksizm’e” daha sonra da Marksizm’den idealizme geçiş nedenlerine baktığımızda hemen hemen aynıdır. Giderek despotik olan ve Rusya’nın geleneksel değerlerinden uzaklaşan Marksizm, bazı Rus aydınları tarafından eleştirilerek ona karşı propagandalar yapılmaktaydı. Öyle ki, başta paradoksal olarak gözüken bu durum daha sonra Rusya’nın sınırları dışına çıkarak, Marksizm’in hâkim olduğu bölgelerde aynı şekilde uygulanmaya başlamıştır.

¹⁵³ Sergey Bulgakov, **Ot Marksizma k İdealizmu. Sbornik Statey (1896-1903)**, Tip. Tovarişçestva Obşçestvennaya polza Yay., St. Petersburg., 1903, s. X.

İKİNCİ BÖLÜM

NİKOLAY BERDYAEV'İN HAYATI VE ESERLERİ



1. Berdyaev'in Hayatı ve Düşünceleri

Nikolay Aleksandroviç Berdyaev XX. yüzyılda yaşamış bir Rus filozofudur. 1874 yılında Kiev'de, askeri ve aristokrat bir aileye mensup olarak dünyaya gelmiştir. Tanınmış bir aile olan Berdyaevlerle ilgili 1598 yılına şöyle ifadeler bulunmaktadır: “Birçok Berdyaev soyadı Rus tahtına hizmette bulunmuştur...”¹⁵⁴ Berdyaev ailesi birkaç nesil askeriyede hizmet vermiş oğulları Nikolay Berdyaev'i de askeri üniformada görmek istemişlerdir. Bu bağlamda 1884 yılında ailesi tarafından askeri liseye gönderilmiştir. Ancak özgürlüğüne düşkün olan Berdyaev için askeri lise hiç de cazip değildi. Bu dönem ile ilgili Berdyaev kendisi şunları yazmaktadır: “*Ben, kampüsleri ve askerliği sevmezdim, bunların hepsi bana hoş gözüküyordu. Askeri lisenin ikinci sınıfına gittiğimde, dersler arasında mola*

¹⁵⁴ Aleksandr Bobrinski, **Dvoryanskiye Rodi, Vnesenniye v Obşiy Gerbovnik Vserossiyskoy İmperii**, Tip. M. M. Stasyuleviça, St. Petersburg, 1890, s. 748.

sırasında kalabalık bir askeri öğrenci arasında kendimi oldukça mutsuz ve kayıp hissettim. Akranlarım arasında dolaşmaktan her zaman kaçınırdım... onların kaba olduğunu, konuşmalarının da basit ve saçma olduklarını düşünürdüm... Özellikle askeri lise öğrencileri kaba, gelişmemiş ve edep dışı idiler... Askeri okulda kolektif bir atmosfer içerisinde ben, katı bir bireyci ve diğerlerinden çok farklıydım.”¹⁵⁵

Berdyaev, askeri öğrenciler tarafından sık sık alay konusu haline geldiğinden dolayı bireyselliği ve yalnızlığı tercih etmiştir. Paris’te olduğu yıllarda hayatının geçmişine baktığında Berdyaev, *“benim askeri ve tüm askeri olan şeylere karşı bir antipatim vardı. Hayatım boyunca sokakta rastladığım askerler moralimi bozuyordular. Savaş zamanında askere karşı saygım vardır, ancak barış zamanında onları sevmiyordum.”*¹⁵⁶

Berdyaev’in çocukluk yılları Kiev’de geçmiştir. Bazen ailesi ile birlikte Harkov’da bulunan çiftçiliğe bazen de Belaya Tserkva şehrindeki bulunan Polonyalı Branitskih akrabalarını ziyarete gitmiştir. Çocukluk dönemi ile ilgili Berdyaev şunları söyler: *“Çocukluğumda her zaman çok aktif olarak savunduğum özgürlüğü ve bağımsızlığı iyi kullanırdım. Okumak istediğim her kitap bana kolaylıkla sağlıyordu ve kimse bu anlamda bana rehberlik etmiyordu. Çocukluğumu akranlarım ve arkadaşlarım olmadan geçiriyordum. Şunu hatırlıyorum ki, benim en güçlü duygum fanteziye kadar uzanan vatan sevgisiydi.”*¹⁵⁷

Berdyaev 1894 yılında, Kiev Üniversitesi Doğa Bilimleri Fakültesini kazanır. Bir yıl sonra aynı üniversitenin hukuk fakültesine geçiş yapar.¹⁵⁸ Berdyaev, sosyalist gruplara katılarak eylemlerde bulunduğu için üniversiteyi bitiremeden hükümet tarafından Volga’ya iki seneliğine sürgün edilmişti. Hukuk bölümünü okumasına, rağmen Kant ve Karl Marks’ın eserlerini de okuyarak felsefe alanında kendini geliştirmiştir.

¹⁵⁵ Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)**, s. 12.

¹⁵⁶ A.e., s. 22.

¹⁵⁷ Nikolay Berdyaev, *“Biografiçeskiye svedeniya”*, **Vestnik Russkogo hristianskogo dviJeniya**, Paris, YMCA-Press, №:124, 1978, s. 122.

¹⁵⁸ **İstoriya Filosofii: Zapad-Rossiya—Vostok (kniga tretya: Filosofiya XIX — XX v.)**, Der. Prof. N. V. Motroşilovoy ve Prof. A. M. Rutkeviça, 2. Baskı, Greko-latinskiy kabinet YU. A. Şıçalina Yay., Moskova, 1999, s. 333.

Üniversite yılları sırasında Marksizm’e yönelen Berdyaev kötülük ile adaletsizlik sorunlarına zihin yorduğundan o, sadece teorik anlamda Marksist değil aynı zamanda devrimci öğrenciler grubuna ve 24 yaşında İşçi Sınıfının Kurtuluşu için Kiev Mücadele Birliğine aktif olarak katılmıştır. Bu bağlamda Berdyaev’in aldığı güç Marksizm düşüncesi idi. Marksizm’e geçen Berdyaev, daha önce kendisini çevreleyen aristokrat yapıdan uzaklaşarak, dış dünyanın özgür olmamasına karşı isyan etmiştir. “*Aristokrat dünyasından devrimci dünyaya geçişim – hem dış hem de iç bibliyografimin temel bir gerçeğidir.*”¹⁵⁹ Zaten çalışmamızın birinci bölümünde Berdyaev ve onun gibi bazı din felsefecilerinin ilk başta Marksizmle ilgilendiklerini söylemiştik.

Berdyaev, öğrencilik yıllarında ve Marksist olduğu yıllarda ünlü idealist filozofu Lev İsaakieviç Şestov ile manevi bağı oluşur ve bu manevi bağ Şestov’un ölümüne kadar devam etmiştir. Şestov’un Berdyaev üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Shakespeare, Nietzsche ve Dostoyevski üzerine çalışmaları yayımlanmış olan Şestov’un felsefi konumu Marksist radikalizm ile hiçbir ilgisi yoktu. Berdyaev, Şestov ile yaptığı tartışmaları ve istişareleri “hakikat aramaları” olarak değerlendirmiştir. Berdyaev’in kendisi Marksist olmuşsa da, o hiçbir zaman Marksizm’i materyalizm ile ilişkilendirmemiştir. Berdyaev, S. A. Vengerov’a yazdığı mektupta bunu kendisi açıkça dile getiriyor: “*Üniversiteyi kazandıktan sonra yavaştan Marksizm’e geçmeye başladım. Marksizm ve Marksist literatürü, benim toplumsal düşüncem üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Ancak ben hiçbir zaman Marksizm ile materyalizmi birleştirmedim...*”¹⁶⁰ Berdyaev’in daha sonraki yıllarda Marksizm’den idealizme geçiş yapmasındaki kolaylık sağlayan şey onun da ifade ettiği gibi Marksizm ile materyalizmi bir arada tutmamasından dolayı olsa gerekir.

Berdyaev 1898 yılında “*Mir bojiy*” (Tanrı’nın Dünyası) isimli dergide, felsefi ve sosyolojik kitaplara yönelik değerlendirme yazmıştır. 1889 – 1899 yıllarda “*Novoe vremya*” (Yeni Zaman) isimli dergide “*F. A. Lange i kritičeskaya filosofiya v yeyo otnoşenii k sotsializmu*” (F. A. Lange ve Sosyalizme İlişkin Kritik Felsefe)

¹⁵⁹ Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)**, s. 22.

¹⁶⁰ Semyon Vengerov, **Kritiko-biografičeskij slovar russkih pisateley i učenih, S alfavitnım ukazatelem ko vsem**, C. VI, Tip. M.M, Stasyuleviça, St. Petersburg, 1904, s. 443.

başlıklı makalesi yayımlanmıştır.¹⁶¹ Karl Kautski (d. 1854 – ö. 1938) tarafından redaksiyon edilen “*Novoe vremya*” dergisi, o zaman ki sosyalist hareketinin en ünlü kişilerin çalışmalarını içermekteydi. Bu makale Berdyaev’in kaleme almış olduğu ilk makaledir. Genç yaşta olan Berdyaev için bu gibi çalışmalar akademik sahada çok ün kazandırmıştır.

1897 yılında bir gösteriye katıldığı için birkaç günlüğüne tutuklanan Berdyaev bir yıl sonra, 1898 yılında – ayaklanmalar organizasyonunda yer aldığı için ikinci kez tutuklanmıştır. Cezaevine düşen Berdyaev, akrabaları onu oradan çıkartana kadar bir ay cezaevinde kalmıştır. İki yıl süren ve mahkemeden sonra Berdyaev, Vologda vilayetine üç yıllığına sürgün edilir. Böylelikle Berdyaev’in üniversite eğitimi sona emiştir. Ancak Berdyaev bu tutuklamayı bir yenilgi olarak görmez. Ona göre, “*bizim moralimiz yerindeydi, kurtuluş hareketinde yeni bir çağın başladığını, öyle ki her yerde, hatta Batı Avrupa’da, tutuklandığımızın duyulacağını zannedyorduk. Abartmadan şunu söyleyebilirim ki, hapishanede kendimi çok iyi hissediyordum.*”¹⁶²

Vologda’ya sürgün edilmeden önce Berdyaev yaşadıkları ve düşündükleri ile ilgili şu ifadeleri dile getirmektedir: “*Vologda’ya gönderilmeden önce hayatımın en parlak ve en iyi günlerini yaşadım. Gençliğimde olduğu gibi bu dönemi de dramatik bir durum karıştırdı. Ancak, anılarımda benim için acı verici bir şey olmasına rağmen bazen neşeli duygu ile bu dönemi yeniden düşünüyordum. Tam da bu zamanda, yeni dünyaların keşfi olarak tanımlayacağım ve ruhsal hayatımın zorluğu ve yeni bir duygu zenginleştirmesi olarak benim iç dünyamda bir devrim başladı... Bana güzelliğin yeni bir dünyası açıldı.*”¹⁶³ Vologda’ya sürgün edilenlerin arasında tarafsızlık doğası gereği ile iki gruba ayrılmıştır: birinci grup, Remizov Aleksey Mihayloviç (d. 1877 – ö. 1957), Pavel Yeliseyeviç Şçogolev (d. 1877 – ö. 1931) ve Berdyaev’in de dâhil olduğu aristokratlar, ikinci grup Anatoliy Vasilyeviç Lunaçarski (d. 1875 – ö. 1933), Aleksandr Bogdanov (d. 1873 – ö. 1928) ve Aleksandr Vannovski’nin (d. 1874 – ö. 1967) dâhil olduğu demokratlar. Aristokratlar

¹⁶¹ Nikolay Dmitriyeva, Agrafena Moiseyeva, **Filosofiya Svobodnogo Duha (Nikolay Berdyaev: jizn i tvorçestvo)** – Vışşaya şkola, Moskova, 1993, s.10.

¹⁶² Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)**, s. 69.

¹⁶³ A.e., s. 71.

öne sürdükleri meselelerde diğerlerine göre daha bağımsız, bireysel ve özgür yerel halkla bağlantıları bulunmaktaydı.¹⁶⁴ Berdyaev için onun özgür iradesi söz konusu olduğunda herhangi bir dış sınırlama tamamen kabul edilemez bir durumdu. Vologda hayatı, entelektüellerin bitmez uyuşmazlıkları ve tartışmalarıyla geçmekteydi. Bu dönem Berdyaev için her şeyden önce felsefi bir arayış olarak geçmiştir. Marksizm'e sığmayan ve onun sorunlarından olmayan meseleler Berdyaev'i derinden ilgilendirmekteydi.

Berdyaev sürgünde bulunduğu ilk yılda gerek psikolojik gerekse de fiziksel olarak kendisini iyi hissediyordu. 1900 yılda Berdyaev'in babası Aleksandr Mihayloviç Berdyaev'e yazdığı mektupta şunları söylemektedir: *"Ben bölge etrafında çok dolaşıyorum, tanıdıklardan aldığım tekne ve bisikleti kullanıyorum. Çok sakin, çok düzenli bir hayat sürdürdüğüm için hem psikolojik hem de fiziksel olarak kendimi çok iyi hissediyorum... Benim için önemli olan yazı işleri çok iyi oluyor burada."*¹⁶⁵

Mayıs 1910 yılında Berdyaev'den, W. Windelband'ın kitabını tercüme yapılması istenmiştir. Sürgündeki tercüme ettiği ve yayımlandığı ilk eseridir. Bunun yanında ilk bilimsel makaleleri ve kitapları da sürgünde bulunduğu esnada ortaya çıkmıştır. Berdyaev felsefi görüşlerinin Kant ve Fichte'ye yakın olduğunu sosyolojide ki görüşlerinin Marks'a yakın olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁶

Vologda'da sürgünde olan Berdyaev, bir süre sonra tıbbi muayeneden geçirilmiş ve karşı çıkmasına rağmen daha sıcak olan St. Petersburg'a gönderilmiştir. *"Ben, 26 yaşındayım ve kendi şahsi yaşamım vardı. Benim Vologda bölgesinde kalmak istediğim tamamen kişisel nedenlerimden olabilir ve benim mutluluğum için gerekli olan bu hayatıma kimsenin müdahale etme hakkı yoktur. Ben, neden böyle hareket ettiğimi kimseye hesap vermek zorunda değilim ve ben anlamsız ve amaçsızca hareket edebilen bir insan da değilim"* Hem ben küçük bir çocuk değilim ki, benim iradem olmadan beni yönlendirsinler. Bunları gururumdan dolayı

¹⁶⁴ A.e., s. 73.

¹⁶⁵ Baras D., **Pisma ottsu Aleksandru Mihayloviçu Berdyaevu iz Vologdı**, Pamyat: İstoriçeskiy sbornik, Vıpusk 4, YMCA Press, Paris, 1981, Moskova, 1979, s. 213.

¹⁶⁶ A.e., s. 216.

söylemiyorum, sadece hayatımı mahvetmelerini istemiyorum.”¹⁶⁷ Berdyaev, 1901 yılında, St. Petersburg’da Berdyaev’in, “*Subyektivizm i individualizm v obşçestvennoy filosofii. Kritičeskiy etyud o N. K. Mihaylovskom*” (Toplumsal Felsefede Öznellik ve Bireycilik. Mihaylovski Hakkında Eleştirel Etüt) adlı kitabının kaleme almıştır.

Berdyaev’in bu kitabı Vologda sürgünleri arasında bir sürü tartışmalara neden olmuştur. Aslında bu çalışma Marksizm’i reforme etme girişiminde başka bir şey değildi. Bu, toplumu Marksist eleştirisi ve felsefi idealizmle birleştirme girişimiydi. Böyle bir eklektik girişimin sonuçlarından memnun olmayan Berdyaev, Marksist doktrininden uzaklaşmıştır. Bu kitap Marksizm’in bir tür eleştirisidir. Etik değerler üzerine dayanarak, proletaryanın tarihsel misyon fikrini ve sosyalizmin kaçınılmazlığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Berdyaev’in bu çalışması Zenkovski tarafından bir “geçiş dönemin anıtı” olarak adlandırılmıştır.¹⁶⁸

Berdyaev de Bulgakov ve Frank Semen Lyudvigoviç (d. 1877 – ö. 1950) gibi Marksizm’den idealizme doğru hareket etmekteydi. Bundan dolayı “*Problemi idealizma*” (İdealizmin sorunları) isimli derlemede Berdyaev’in, sürgün esnasında kaleme aldığı “*Etičeskaya problema v svete filosofskogo idealizma*” (Felsefi idealizmin ışığında etik sorunu) çalışmasını yayımlaması hiçte tesadüf değildir. Bu çalışmada pozitivizme ve katı Marksizm’e eleştirel bir şekilde yaklaştığını anlatmaktadır. Aynı zamanda idealizmin pozisyonundan ahlakın sorunlarını incelemektedir. Bu bağlamda Kant’ı takip eden Berdyaev, aslında zorunluluk sorununun özden ve ampirik varlıktan kaynaklanmadığını söylemektedir. Ahlak, Berdyaev’e göre zorunluluk hakkındaki felsefi bir doktrindir ve bilimden bağımsızdır.¹⁶⁹ Berdyaev, zorunluluğu ahlaki yasa olarak ya da insanın içinde Tanrı’nın bir sesi olarak anlamaktadır.

Berdyaev’in Marksizm’den aşamalı ayrılışı onun sosyal çevresini de derinden etkilemiştir. Zaman içerisinde Berdyaev devrimciler arasında bulunmaktan sıkılmıştır. “*Sürgün olanlar arasında iyi ve güzel insanlar vardır, bunların hepsi*

¹⁶⁷ A.e., s. 214.

¹⁶⁸ Vasiliy Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, C. II., 2. Baskı, Paris, YMCA-Press, 1989, s. 299.

¹⁶⁹ Nikolay Berdyaev, *Etičeskaya Problema v Svete Filosofskogo İdealizma*, Der. P. I. Novgorodtseva, İzdaniye Moskovskogo psihologičeskogo obşçestva, Moskova, 1902.

kendi fikirlerine inanmaktaydılar. Ama onların toplumunda nefes almak zordu. Bilincin korkunç bir daralması vardı. Okuyan insanlar çoğunlukta idi, ancak kültür düzeyi ortalamanın aşağısındaydı. İlgimi çeken çok şeyler onların büyük bir kısmının ilgisini çekmiyordu.”¹⁷⁰

Berdyaev sürgünün son yılını Jitomir’de geçirdikten sonra Kiev’e dönmüştür. Kiev’de Lev Şestov ile tanışarak arkadaş olur. Hayatının bu döneminde Berdyaev’i etkileyen en önemli isim Sergey Nikolaeviç Bulgakov’dur. Çocukluk ve ergenlik döneminde neredeyse tamamen Ortodoks dini çevreden uzak olan Berdyaev, Bulgakov ile tanıştıktan sonra bu yöndeki arayışa yönelmiştir. “Geleneksel inançtan çok uzaklaşmamıştım ve ona geri dönüşüm olmamıştır. Yaşam boyunca benim hiçbir dini anılarım olmadı...”¹⁷¹ Bu anlamda, çocukluk ve gençlik yılları dini deneyimle geçen Bulgakov ile yakın temas kuran Berdyaev’i, Ortodoks ve Hristiyanlığa karşı bir ilgi uyandırmıştır.

XX. yüzyılın başında Rusya’da manevi kültürünün yükselerek, yeni bir felsefe, dini ve mistik arayışların ortaya çıktığı görülmektedir. Berdyaev bu gelişmeler ile ilgili şunları söylüyor: “Rus kültür daha önce hiçbir zaman bugünkü kesinliğine ulaşmamıştı”¹⁷²

1904 yılında Bulgakov, Berdyaev’i genç yıllarında devrimci etkinliklere katılan ve daha sonra sürgün edilen Lidiya Yudifovna Truşeva ile tanıştırmıştır. Bu buluşmayı Berdyaev şöyle anlatıyor: “1904 yılda yaz dönemi, benim hayatım için çok önemliydi, ben hayatımın arkadaşı Lidiya ile karşılaştım. O doğası gereği dindardı, ancak benim özellikle değer verdiğim devrimci yoldan geçmişti.”¹⁷³ Anılarına göre Lidiya Yudifovna güzel bir kadındır. 1904 yılın ekim ayında Berdyaev Lidiya Yudifovna ile evlenmiştir.

Aynı yıl içerisinde St. Petersburg’da “Noviy put” (Yeni Yol) isimli dergisinin editörlüğü kendisine teklif edildi. Ancak ikametgâhını değiştirmesi yasak olduğu için Berdyaev, ikamet seçimine olan kısıtlamayı kaldırma dileğiyle İçişleri Bakanlığına

¹⁷⁰ Berdyaev, *Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)*, s. 73.

¹⁷¹ A.e., s. 49.

¹⁷² Nikolay Berdyaev, “O russkoy filosofii”, *Russkiy Duhovnyy Renessans Naçala XX v. i Jurnal “Put”*. (K desyatiletuyu “Puti”) , Uralskogo un-ta Yay., Sverdlovsk, 1991, s. 217.

¹⁷³ A.e., s. 79.

başvurmuştur. “Bir derginin üyesi olarak kalıcı bir iş buldum ve bunun için St. Petersburg’a gitmem gerekiyor. Bu iş benim mesleğimdir ve tek kazanç kaynağımdır.”¹⁷⁴ Berdyaev’in ricası geri çevrilmeden izin verilmiştir.

Berdyaev’den sonra Bulgakov’da Petersburg’a taşınır. Bulgakov’un da Berdyaev gibi dergide çalışması istenmiştir. Onlar hakkında Zinaida Gippius (d. 1869 – ö. 1945) şunları söylemektedir: *Bizim kendi özel etkinliklerimiz vardı: “Noviy put” dergisi sözde “idealistler” olan Bulgakov ve Berdyaev katıldı.*¹⁷⁵ 1905 yılında “Noviy put” dergisi “Voprosi jizni” (Hayatın Sorunları) olarak yeniden adlandırılmıştır ve dergi bir sene hizmet verdikten sonra kapatılmıştır. Berdyaev, özellikle “Noviy put” ve “Voprosi jizni” dergilerinde Marksizm ve materyalizme yönelik polemiklerine devam etmiştir.

Berdyaev Merejkovski ile beraber “Yeni dini bilinç” üzerine çalışmaya başlamışlar. “Yeni dini bilinç” fikri dini ve felsefi muhitlerde tartışılmıştır. Din adamları ve aydınların katılan toplantılar yarı–resmi ve kamuya açıktı. Toplantıların gerçekleşmesi için Berdyaev Petersburg’da aktif bir şekilde etkinlikler düzenlemekteydi. Bundan dolayı kendisine Petersburg’da ki dini ve felsefi toplantılarda temsilci görevi teklif edilmiştir. Ancak yayınlama çalışmaları yoğun bir şekilde devam ettiği için sorumluluğu kabul etmeyerek Yeni dini bilinç fikrini geliştirmeye çalışmıştır.

Berdyaev, “Yeni dini bilinç” sisteminde merkezi konumu, kişiye ayırmaktadır. Çünkü ona göre “Tanrı’nın kendisi kişiliğe bürünmüştür ve sonsuza kadar kişiliği onayladığını buyurmuştur. O bireyselliğin muazzam değerini kabul görmüştür.”¹⁷⁶ Bu bağlamda Berdyaev, tarihsel Hristiyanlığın, cinsellik ve cinsel hayat ile ilgili konularda ihmaline karşılık, o bu konulara önem vermektedir. “Sahte Hristiyan asketizmi ve spiritüalizmi günah bilinci ile insanın ruhunu ve bedenini

¹⁷⁴ Dmitriyeva, Moiseyeva, *Filosofiya Svobodnogo Duha (Nikolay Berdyaev: jizn i tvorçestvo)*, ss. 19-20.

¹⁷⁵ Zinaida Gippius, *Jivye litsa*, Prag, Azbuka Yayınevi, 2009.

¹⁷⁶ Nikolay Berdyaev., *O Novom Religioznom Soznanii*, St. Petersburg, Voprosi jizni, Sentyabr, 1903, s. 335.

*kopartmıştır. Cinsel hayatı iğrenç, çirkin ve utanç bir şeye dönüştürmüştür...*¹⁷⁷

Berdyaev'e göre, laklik ve hükümet gücü "Yeni dini bilinç" ile reddedilmelidir.

"Yeni dini bilinci" anlamlandırmaya çalışan Berdyaev, aynı zamanda kendisi için, kişisel hayattaki dinin rolü ile ilgili sorunu da çözmeye çalışmaktadır. Petersburg'da bulunduğu dönemde Berdyaev derin bir manevi kriz geçirir. Çünkü Marksizm'den idealizme geçmek onun için kolay olmamıştır. Bununla birlikte Berdyaev, klasik Marksizm'e hayatının sonuna kadar sadık kalmıştır. Marksizm felsefesini ve sosyolojisini eleştirel gözden geçiren Berdyaev, 1903 yılında yayımlanmaya başlayan "*Noviy put*" dergisinin sayfalarında Rus aydınlarıyla da tartışmaya girmiştir. Başlangıçta dergi, dini ve felsefi toplantıları kapsamındaki çalışmaları içereceği düşünülmüştü, ancak daha sonra bağımsız olarak farklı bir değer kazanmıştır.

Berdyaev'in St. Petersburg'daki hayatı, şair, filolog ve tanınmış bir düşünür olan Vyaçeslav İvanov'un (d. 1866 – ö 1949) çarşamba etkinliğine katılımı olmadan hayal edilemez. İvanov'un apartmanında her çarşamba günü aydınlar kesiminin temsilcileri bir araya gelerek çeşitli sorunları ve problemleri tartışırlardı. Burası üst aristokrat sınıfından Rus düşünürlerin toplandığı yerd. "*Kültürel Rönesans'ın üstünde ve altında Rus aydınların ve kitlelerin katmanlarında nelerin olup bittiği kopukluk korkunçtu. Farklı dünyalarda ve farklı yüzyıllarda yaşıyorlardı...*"¹⁷⁸ Berdyaev, İvanov'un evinde gerçekleştiren toplantılarda üç yıl boyunca başkanlık yapmış ve çok aktif olduğu için de Rus aydınları içerisinde çok tanınmıştır.

St. Petersburg'da aynı yıllarda Berdyaev, Kiev ve Moskova'daki dini ve felsefi toplantılara da aktif olarak yer alıyordu. Berdyaev'in "*Subspecie aeternitatis. Opıtı filosofskiye, sotsialniye, literaturniye*" ve "*Novoye religioznoye soznaniye i obşçestvennost*" isimli çalışmaları bu dönemde Rusya'da yeni ve özgün dini düşünürün var olduğunu gösterir. Merejkovski ve Rozanov ile yakından tanıştıktan sonra "Yeni dini bilinç" fikrini paylaşmıştır. Bu kitaplarda Berdyaev "Yeni dini bilinç" çerçevesi içinde kendi düşünceleri hakkında bilgi vermektedir. Berdyaev,

¹⁷⁷ A.e., s. 334.

¹⁷⁸ Berdyaev, **Russkiy Duhovniy Renessans Naçala**, s. 222

Dostoyevski ve Tolstoy'dan da etkilenmiştir, ancak sübjektif idealist felsefenin kendi versiyonunu oluşturulmuştur.

2. Moskova Yılları

1909 yılında ailesiyle birlikte Moskova'ya taşınan Berdyaev, 1922 yılında Avrupa'ya sürgün olana kadar Moskova'da yaşamıştır. Moskova'daki yaşamın ilk yıllarında Berdyaev, temelini Bulgakov'un ve E. Trubetskoy attığı "Ortodoksluğun uyanış çağı" isimli halkaya katılmıştır. Ortodoks'lüğün felsefi sorunlarını aktif olarak ele alan filozof ve rahip Bulgakov, halkadaki en önemli kişiydi. Berdyaev, burada Rus din düşüncesini ve asketik literatürünü inceledikten sonra, Slavofillerin yapıtlarını okumaya başlamıştır.

Moskova'da yaşadığı yıllarda Berdyaev'in hayatı ve faaliyetleri çok yönlü olmuştur. Burada katılmış olduğu dini ve felsefi toplantılardaki tartışmaları Berdyaev, XIX. yüzyılda Slavofiller ve Batı taraftarların yaptıkları tartışmalara benzetmiştir. Moskova'da gerçekleşen toplantılardaki tartışmalardan bir sahneyi Berdyaev şöyle anlatır: *"Belinski, bütün gece süren tartışmalardan sonra şunu dedi: "Henüz dağılamayız, Tanrı ile ilgili sorunu daha çözemedik." Bulgakov, Gerşenzon Mihail Osipoviç (d. 1869 – ö. 1925), Şestov, Andrey Beliy (d. 1880 – ö. 1934), Grigori Raçinski (d. 1859 – ö. 1939) ve diğerleri bir araya geldiği zaman hep böyle olurdu... Dini ve felsefi toplantıların kendi sınırları ve olumsuz yönleri vardı... Kilise reformu gerçekleştirilemezdi, ama bu toplantıların zihinsel ve ruhsal etkisi kuşkusuz büyüktü."*¹⁷⁹

Her ne kadar Berdyaev "Ortodoks'un uyanış çağı" ve "V. Solovyov'un anısına dini ve felsefi" halkalarına katılmış olsa da, manevi arayışının sonucunu elde etmemiştir. Bu toplantılar Berdyaev'in dikkatini ve ilgisini sınırlı bir süre zarfında çekmiştir. Filozofun kendine özgün bir yolu vardı. Bununla ilgili kendisi şunları söylemektedir: *"Ben, Moskova'da dini, felsefi ve Ortodoks halkaların üzerinden bir yabancı olarak geçtim. Böyle bir ortamda ben, "Yeni dini bilinci" temsil eden en iyi*

¹⁷⁹ Berdyaev, Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii), s. 91.

“solcu” ve “modernist” idim.”¹⁸⁰ Bunun dışında Berdyaev, yayımcılık faaliyetlerine devam ederken, yazdığı makaleleri Moskova’daki farklı dergilerde yayımlanmıştır.

Berdyaev’in Moskova’da ele aldığı ilk çalışması “*Moskovski yejenedelnik*” dergisinde yayımlanan “*Merejkovski o revolyutsii*” (Merejkovski devrim hakkında) isimli makalesidir. Bu çalışmada, 1905 yılındaki devrim hakkında Berdyaev, Merejkovski ile bir polemiğe girer. Berdyaev’e göre Merejkovski, devrimi otokrasiye karşı bir mücadele olarak anlayamamıştır. Berdyaev, 1905 yılındaki devrimin yasalara uygun olduğuna inanıyor. Böylelikle onun amacı, Büyük Petro ile ilgili işleri bitirip nihai olarak Rusya’yı dünya kültürüne dâhil etmektir.

Berdyaev’in Moskova’da bulunduğu sırada 1911 yılında yayımladığı diğer bir önemli çalışması “*Filosofiya svobody*” (Özgürlük Felsefesi) isimli kitabıdır. “*Filosofiya svobody*” çalışmasında Berdyaev, XIX. yüzyılın geleneksel Rus felsefeci olarak devam etmektedir. 1912 – 1913 yıllarının kış aylarını Berdyaev İtalya’da geçirmiştir. İtalya’da ele aldığı en önemli çalışmalarından biri “*Smysl tvorçestva*” (Yaratıcılığın anlam) isimli kitabıdır. Ancak Rusya’dan kendisine gelen mektuplardan dolayı yurtdışında uzun süre kalamamıştır. Hal böyle olunca Berdyaev’in bu çalışması, İtalya’dan tekrar Moskova’ya döndükten sonra 1916 yılın başında tamamlanmıştır.

Berdyaev aynı zamanda devrimi kınayarak, devrimin aslında halkı, sınıf özgünlüğü ve ruhsal çatışmalar ile zehirlediğini belirtmektedir. “*O güçlü iktidarla, kan döküp ruhlara tecavüz eden değil mi? “Rus Halk Birliği” – tüm öfke, tüm nefret onun korkutucu ve baştan çıkarıcı işleridir. Devrim, Rus halkının ve toplumun arasındaki kardeş kavgasını destekler ve vatanımızda ki dini canlanmaya engel olur.*”¹⁸¹ Bu bağlamda dini ve felsefi toplantılar, devrim eleştirisi gibi siyasi konulara da değinmiş oluyor.

Diğer birçok özgür düşünen Rus aydınları gibi Berdyaev’de başlangıçta 1917 yılındaki devrimi hoş karşıladı. Ancak zamanla içerisinde, devrimin Rusya’nın geleceği için bir trajedi olduğunu fark etti. Berdyaev, Rusya diyarında cehennemin

¹⁸⁰ A.e., s. 90.

¹⁸¹ Nikolay Berdyaev, **Otkritoye Pismo Arhiyepiskopu Antoniyu**, Duhovnyy krizis intelligentsii, Tip. Tovarişçestva “Obşçestvennaya polza” Yay., St. Petersburg, 1910, s. 300.

hâkim olamayacağını öngörmüştür. “*Nitekim Rus Devriminin büyük bir görevi var, ama bu görev yaratıcı değildir, yıkıcıdır. Devrim, Rus aydınlar tarafından ele geçirilmiş bazı yalanları, boş fikirleri ve Rus halkı zehirlediğini ortaya çıkarmalıdır.*”¹⁸²

1914 kışını ailesi ile beraber Berdyaev Harkov’a yakın bir köyde geçirmiştir. 1915 yılında sunum vermek için tekrar Moskova’ya ailesiyle beraber taşınmıştır. Eskiden olduğu gibi, akşamları yine Berdyaev ve etrafındakiler dini ve felsefi toplantılarda buluşmaya başlamıştır. Aynı yıllar içerisinde Berdyaev, polemik türündeki makaleler dizilerini “*Tipi religioznoy musli v Rossii*” (Rusya’da dini düşüncenin çeşitleri) isimli makalesiyle bitirmiştir. Bu çalışmada Berdyaev, Rusya’da geniş bir çapta yayılan *teosofik*¹⁸³ dernekleri ve dini mezhepleri tahlil etmektedir. Rus toplumunun manevi hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelen *teosofik* ilkelerin ve dini fikirlerinin yayılması Berdyaev’e göre, resmi bilginin ve inancın bir krizidir. İnsanın ve toplumun manevi hayatından, bilimden ve dini inançtan memnuniyetsizliği, onu *teosofinin* kucağına atmaktadır. Berdyaev’in iddialarına göre *teosofi* Tanrı’yı tanıma bilgisini içermiyor, hatta *teosofik* kitapların içerisinde Tanrı ismi çok nadir olarak gözükmektedir. *Teosofik* düşünme türü, ona göre, antropolojik sorunu değil de, kozmolojik sorunu ele almaktadır.

1917 Ekim Devrimi ve İç Savaş döneminde Berdyaev, diğer filozoflar ve yazarlar ile birlikte özgür Dini ve Felsefi Akademisi kurmuştur. Aynı yıllar içerisinde Berdyaev, Sovyet ideolojisine yönelik karşı “*Filosofiya neravenstva*” (Eşitsizlik felsefesi) isimli bir kitap ele almıştır. Toplum içerisinde geniş yankılar uyandıran akademide özgürce dini, felsefi ve manevi kültürün sorunlar ele alınmıştı. Akademinin devletin kurumu olmadığı için kendi yerleşkesi yoktu.

1920 yılında Berdyaev, Moskova Devlet Üniversitesi Fakülte Kurulu tarafından profesör olarak seçilerek, üniversitede ders vermeye başlamıştır. Dostoyevski’nin dünya düşüncesi ve felsefe tarihi dersleri çerçevesinde konferanslar vermiştir. Üniversitede akademik çalışmaların yanında Berdyaev normal hayattaki işlere de devam etmiştir. “*Ben, manevi olarak aktıftım. Zorunlu iş görevi verildiği*

¹⁸² Nikolay Berdyaev, **Duhovniye Osnovi Russkoy Revolyutsii**, V kn.: Berdyaev N. A., Sobraniye soçineniy. C. IV., YMCA-Press, Paris, 1990, s. 171.

¹⁸³ *Teosofi* – Mistik sezgi ve vahiy yoluyla Tanrı’yı doğrudan kavrama olasılığı olan dini ve felsefi doktrindir.

zaman kar temizleme ve fiziksel işler için şehir dışına gitmek zorunda kaldığım da olmuştur. Sadece entelektüel çalışmalara alışmama ve fiziksel yorgunluk hissetmeme rağmen ben, kendimi ezik ve mutsuz hissetmiyordum.”¹⁸⁴

Devrimden sonra Berdyaev iki defa gözaltına alınmıştır. Her ne kadar onun örgütlenme ile ilgisi olmamışsa da gizli bir anti-Bolşevik parti ve örgütlerin derneği yüzünden ilk olarak gözaltına alınmıştır. Berdyaev gözaltına alındıktan sonra iki saat süren sorgulama sırasında onu sorgulayan kişi Feliks Dzerjinski idi (d. 1877 – ö. 1926). Soruşturma esnasında Dzerjinski’nin Berdyaev’den etkilendiğini Berdyaev’in şu ifadelerden anlaşıyor: *“Dzerjinski, benim inançlı ve samimi bir insan olduğumda etkilenmişti. Ben, onun kötü bir insan ve doğası itibarıyla acımasız bir insan olmadığını düşünmüştüm.*”¹⁸⁵ Berdyaev’in samimi duruşu her zaman onunla beraber olmuştur. Bundan dolayı gittiği her kurumda saygıyla ağırlanmıştır.

İkinci olarak, 1922 yılında Moskova’nın yakınlarında yaşayan Berdyaev bir gün şehre gidiyor ve orada gözaltına alınıyor. Ancak, tüm yaşanan güçlüklerle ve hayatın zorluklarına rağmen düşünür, kendi ilkelerine sadık kalmıştır. Hatta onları savunarak, aktif bir şekilde propaganda yapmıştır. Aynı yıl içerisinde Sovyet hükümeti, Sovyet ideolojisi ile ters düştüğü için birçok profesör ve yazarı tutuklayarak Rusya dışına sürgüne göndermiştir.¹⁸⁶

3. Sürgün Yılları

Berdyaev’in ilk yurtdışına sürgün edildiği şehir Berlin’dir. Burada yurtdışındaki ilk dini ve felsefi akademisini kurar ve 1924 yılında Paris’e taşındıktan sonra hayatının sonuna kadar gurbette yaşamıştır.

1922 yılında diğer idealist filozoflarla birlikte Berdyaev, Rusya’dan sınır dışı edilme kararı alındıktan sonra, Amerikan YMCA¹⁸⁷ organizasyonunun yardımıyla Dini ve Felsefi Akademi oluşturarak Berlin’e yerleşmiştir.¹⁸⁸ Berdyaev ailesi ile birlikte Berlin’e gitmek için önce Petersburg’daki Losski’in evine gitmiştir. Berdyaev Rusya’dan ayrılması nedeniyle çok endişeli, gergin ve duygusal davranmıştır.

¹⁸⁴ Berdyaev, *Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)*, s. 132.

¹⁸⁵ A.e., s. 137.

¹⁸⁶ Losski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, Sovetskiy pisatel, Moskova, 1991, s. 268

¹⁸⁷ Genç Hristiyan Erkekler Birliği.

¹⁸⁸ Vasiliy Zenkovski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, Moskova, Akademiçeskiy Proyeht, Raritet Yayınevi, 2001, s. 717.

Berdyaev'in bu endişesini Losski şu ifadeleriyle hatırlıyor: “*Çalışma odamdaki koltuk üzerinde Nikolay Alexandroviç ile gecelediğimiz olmuştur... Berdyaev gece uyurken ciddi kâbuslar yaşayarak, görünüşe göre bazı kötülük güçleriyle bağırıp mücadele etmekteydi.*¹⁸⁹ Berdyaev sürgün edileceğini duyunca çok üzölmüştür ve vatanını terk etmek istemem, teselliyi Rusya'dan ayrılmadan önce ziyaret ettiğı manevi babası Aleksey Meçev'den almıştır. Meçev, veda konuşmasında Berdyaev'e şu ifadeleriyle tavsiyede bulunmuştur: “*Sizin gitmeniz gerekiyor, Batı sizi duymalıdır.*”

22 Eylül 1922 yılında sürgün edilen grubun arasında Berdyaev'de vardı. St. Petersburg'a gelen idealistler buradan Rusya'ya veda etmişlerdir. 1922 yılında Berlin, Rus göçmenlerin merkezi haline gelmiş gibi gözökmekteydi, sürgün edilen ve kendiliğinden göç edenler burada toplanmaktaydı.¹⁹⁰ Berlin'deki göçmenler sürgün edilenleri çok hoş karşılamadıklarını Berdyaev'in şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “*Benim dairemde göçmenlerle gerçekleşen buluşmamız parçalanma ile sonuçlandı. Ben, çok kızmıştım ve hatta öyle bağırdım ki, ev sahibi polisi çağıracağını söyledi. Ben, Bolşevizm'in devrilmesine müdahale edilmesine oldukça olumsuz davrandım... Ben, sadece içimden Bolşevizm'in üstesinden gelmeye umutluydum. Rus halkı kendi kendilerini özgürleştirecek... Göçmen çevrelerinde düşünce özgürlüğü Bolşevik Rusya'sında olduğundan daha serbest değildi.*¹⁹¹ Bütün bunlara rağmen Berdyaev, Berlin'deki hayatını aktif olarak sürdürmüştür. Çünkü Berdyaev için Berlin'de onun dairesinde toplanan Rus entelektüel göçmenler çok önemliydi.

Berdyaev ve diğer sürgün edilen idealistlerin Berlin'deki yaşamı maddi yetersizlik nedeniyle onu konferans vermeleri için Paris'e davet edilir. Ancak Berdyaev ve bazı diğer düşünürler teklifi reddederek, dergi basma ve bir Rus üniversitesi oluşturma fikri üzerinde görüşmelerini yoğunlaştırırlar. Bunu yanında Berlin'deki birçok Rus öğrenci Berdyaev'in ilgisini çeker. Bu bağlamda Berdyaev, Moskova'daki entelektüel çalışmalarını Berlin'de kurmuş olduğu Dini ve Felsefi Akademi çerçevesinde yürütmüştür.

¹⁸⁹ Nikolay Losski, **Vospominaniya. Jizn i filosofskiy put**, Münih, 1968, s. 220.

¹⁹⁰ Dmitriyeva, Moiseyeva, **Filosofiya Svobodnogo Duha (Nikolay Berdyaev: jizn i tvorçestvo)**, s. 67.

¹⁹¹ Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)**, s. 140.

17 Şubat 1923 yılında Berlin’de Rus öğrencilerin eğitimi için Rus Bilim Enstitüsü açılmıştır. Burada doğa bilimleri, ekonomi, hukuk, tarım, felsefe ve manevi kültür bölümleri faaliyete girmiştir. Rus Bilim Enstitüsünün akademik kuruluna, bu enstitünün açılışı için hazırlık çalışmalarında aktif rol alan Berdyaev da dâhil olmuştur. Aynı zamanda kendi inisiyatifi ve Berdyaev’in editörlüğünde “*Sofia*” dergisi yayımlanmaya başlamıştır. 1923 yılında “*Sofia*” dergisinin ilk sayısı çıkmıştır. Derginin önsözünde, dergi yayın kurulu tarafından formüle edilmiş, her şeyden önce, insani hedeflere değinilmiştir. Bu bağlamda, yayın kurulun üyelerini oluşturan Berdyaev, Bulgakov ve S. Frank, vatansızlığın siyasi mücadelenin yoksunluğundan değil de, Rusya’nın manevi yoksunluğundan dolayı olduğunu ifade etmişlerdir.

1923 yılın sonbaharında, Napolili bilim adamı, Profesör Hector Logatto, İtalya’da manevi kültür hakkında konferans vermeleri için yurtdışında bulunan Rus düşünürlerden bir grubu Roma’ya davet eder. Bu grupla beraber Berdyaev de Roma’ya Fransızca konferans vermeye gitmiştir. Konferanslar her iki günde düşünürler tarafından kendi metotları yoluyla okunmuştur. Berdyaev çok başarılı ve duygu dolu bir konferansı sunar. Onun konferansı dikkatle ve ilgiyle dinlenmiş ve büyük bir popülerlik kazanmıştır. Bu arada Rus düşünürlerin şerefine özel davetler de düzenlenmiştir. Zaitsev şöyle söylemektedir: “*Berdyaev gür saçları ve papyonu ile sandalyede oturarak konuşmaktaydı. Hoş ve eğlenceli konuşması ile Osorgin onun konuşmasına dikkat keserdi.*”¹⁹² Berlin’deki yaşamı ve Roma’ya düşen yolu, Batı hayatına bir giriş yolu olarak başlamıştır Berdyaev’in hayatında.

1924 yılın ilk aylarında maddi koşullar nedeniyle Berdyaev’in gündemine tekrar Paris’e taşınma meselesi gelmiştir. Berdyaev’in aile geliri azaldığı için Berlin’de yaşam çok pahalıydı. Berlin’deki vaziyeti Berdyaev, Şestov’a yazdığı mektupta şöyle ifade etmektedir: “*Bizim, maddi nedenden dolayı artık burada bulunmamız mümkün değildir... Bilimsel Enstitüsü’nün pozisyonu neredeyse umutsuzdu, enstitünün sonbahara kadar devam edebileceğinden şüpheliydim. Dini ve Felsefi Akademinin acınacak kadar bütçesi vardı ve bizim geçinmemize yetmiyordu... Rus yayınevleri bile Berlin’deki faaliyetlerini durdurmuşlardır. Ben, Berlin’deki*

¹⁹² Boris Zaytsev, **Dalekoye**, İnter–Language Literary Assosiates, 1956, s. 169.

yaşama dönemin sona erdiğini ve bir an önce Paris'e hareket edilmesi gerektiğini düşünmüştüm.”¹⁹³ Şestov, Berdyaev'in çağrısına sessiz kalmamıştır ve onu Paris'e davet etmiştir.

Berdyaev Almanya'yı terk etmesine rağmen göçmen Rus filozoflar arasına da Almanya'nın en popüler filozofu olarak kalmıştır. Onun popüler olmasının birinci nedeni, felsefî anlamda az eğitim almış insanlar tarafından bile kolaylıkla okunabilir ve anlaşılabilir olmasıydı.¹⁹⁴

Berdyaev'in Paris'e taşınması hayatında yalnızca coğrafi bir değişim olmamış, dünyaya karşı olan tavrını da değiştirmiştir. Paris, Berdyaev'in göç ettiği dönemde Rus göçmenlerin kültür merkezi haline gelmiştir. Bir süre sonra Dini ve Felsefî Akademi de buraya taşınmıştır. Berlin'de kendisini yabancı hisseden Berdyaev, Paris'e düşen yolu kendisi seçmiştir. Birçok yabancı dile çevirdiği kitaplardan dolayı kendisini Avrupa'nın bir düşünürü olduğunu hissetmesini de sağlamıştır. Kendisi bu konuyla ilgili şunları yazıyor: “Ben, tamamen Batı hayatına girmiştım, dünya sahnesine ise ilk Paris'te çıktım ve Batı toplumu ile yoğun bir diyalog içine girdim.”¹⁹⁵ Tabii ki, ilk başlarda Berdyaev için Paris'teki yaşam Berlin'dekinden daha fırtınalı olarak gözüküyordu. Ancak, Berlin'de olduğu gibi Berdyaev Paris'te de YMCA yayınevinden yardım almıştır. “Anderson, Laurie ve diğer kültürel faaliyetler sayesinde ihraç edilen Rus yazarların yayınlarını YMCA yayınevinden yayımlanmasını mümkün kıldı. Dolayısıyla ifade özgürlüğü geldiği zaman Rusya tarafından takdir edilecektir.”¹⁹⁶

1924 yılında Berdyaev Paris yakınlarındaki Clamart'da taşınmıştır. Rus göçmenlerin faaliyetleri Berlin'de zayıflamaya başladıktan sonra hem Berdyaev hem de birçok Rus düşünür Paris'e doğru hareket etmişti. Berlin'e göre Paris'te farklı bir atmosfer olduğu için göçmenler yerleşip orada yıllarca kalabiliyorlardı. Bu yıllar içerisinde Paris, Avrupa'nın her yerinden bulunan Rus mültecileri kendisine çeken

¹⁹³ Nikolay Berdyaev i Lev Şestov. Perepiska i vospominaniya. Publ. Natalii Baranovoy-Şestovoy, Kontinent, №30, 1981, s. 302.

¹⁹⁴ Vera Pirojkova, **Ruskiye Filozofi-İzgnanniki v Germanii**, Russkaya religiozno-filosofskaya mısıl XX veka. Sbornik statey, Der. N. P. Poltoratskogo. Pittsburgh, 1975, s. 139.

¹⁹⁵ Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opıt filosofskoy avtobiografii)**, s. 143.

¹⁹⁶ A.e., s. 141.

bir mıknatıs haline gelmiştir. Clamart'deki Berdyaev'in evi, Mounier, Mariten, Marsilya ve diğerleri gibi Fransız aydınlarının kulübü haline gelmiştir. Bunun yanında Berdyaev'in denetiminde Paris'e taşınan Dini ve Felsefi Akademi aktif olarak faaliyetlerini devam ettirmiştir.

1924 yılında Berdyaev Paris'teki Dini ve Felsefi Akademinin kamu açılışında *“Religioznyı smysl mirovogo krizisa”* (Küresel Krizin Dini Anlamı) konulu konuşmasını yapmıştır. Filozof bu konuşmasında bütün dünyanın politik ve tarihsel kriz yaşadığını söylemiştir. Krizin temelinde, onun görüşüne göre, hümanizmin yoksunluğu yatar. Bu bağlamda toplumdaki insanın rolü azalmış ve onun manevi yönü sönmüştür. İnsan, Tanrı'dan uzak düştüğü için alt doğanın kölesi olmuştur. *“Biz, toplumların ve modern tarihlerin kültürler enkazları arasında yaşıyoruz. Onları yeniden tamir etme girişimleri, değerleri ve meydana gelen olayların boyutları yanlış anlama açık bir aldanmadır. Devrimin hatası yeni bir hayat yaratmasında değildir – bu arzu Hristiyanlığın ana pozisyonundan gelmektedir. Devrimin hatası, onun hiçbir zaman yeni bir hayatı yaratmamasıdır.”*¹⁹⁷

Rus düşünürlerin Paris'e akın ettiği dönem hakkında Anderson'a göre, Paris artık Rus eyaletine değil de, başkentine dönmüş ve Rus kültürünün en üst düzeydeki temsilcilerinin bir sığınağı haline gelmiştir. Aynı dönem içerisinde Paris'te özgürce, toplantılarda inanç ve inançsızlık, Marksizm ve devrimci deneyim konuları üzerinde yazılı konuşmalar yapılmıştır.¹⁹⁸

1926 yılından itibaren Berdyaev 14 yıl boyunca *“Put”* (Yol) dergisinin, göçmen filozoflarla beraber editörlüğünü yapar. Derginin tüm anlaşmazlıklara ve sınırlamalara rağmen zor şartlar içerisinde çalışmalarını sürdürmeye devam etmesi, Berdyaev'in dergi editörlüğüne sadık kaldığından dolayıdır. Berdyaev kendi etrafında “solcu Hristiyan unsurlarını” toplayıp gençlerin kafasındaki savaşa vurgulayarak, dogmatiklerle mücadele etmiştir.

¹⁹⁷ Dmitriyeva, Moiseyeva, *Filosofiya Svobodnogo Duha (Nikolay Berdyaev: jizn i tvorčestvo)*, s. 72.

¹⁹⁸ Pavel Anderson, *“Berdyaevskiye godı (1922–39)”*, *Vestnik RKHD*, №:145, Paris, New-York, Moskova, 1985, s. 264.

Berlin’de olduğu gibi Paris’te de Berdyaev’in göçmenlerden oluşan bazı farklı kesimlerle olan ilişkisi muğlak kalmıştır. Berdyaev kendisini hem sağdan hem de soldan eleştirdiklerini şaşkınlıkla Şestov’a yazdığı bir mektupta dile getirmektedir: “*Garip bir kaderim var benim: Solcular beni sağcı, sağcılar solcu, Ortodokslar kâfir, kafirler de Ortodoks olduğumu düşünüyorlardı ve ben her zaman kendi imajımın bozuk olduğunu hissediyordum.*”¹⁹⁹ Berdyaev, Rus göçmenlerin sağcı ve solcuya bölünme eğiliminde olmalarına, hatta solcuların sağcılarını ahlaksız, sağcılarının da solcuları zalim gibi ahlaki kategorilerle belirlemelere ve bölünmelere çok kızmıştır. Çünkü Berdyaev’e göre, o dönemdeki “*toplumsal görüş, henüz bir insanlığı görülebilmesi için manevi ve ahlaki açıdan özgürlüğe ulaşamamıştı. Rus göçmenleri arasında acı verici değerlendirmeler hâkim ve insanlar fantezilerinin adına birbirlerini yiyorlar.*”²⁰⁰

Paris’e taşındıktan sonra Berdyaev, maddi sıkıntıdan ve yaşam tarzı henüz düzene girmediğinden dolayı ilk birkaç yılını sıkıntı içerisinde geçirmiştir. Berdyaev’in bu yıllarda çektiği maddi sıkıntılarını, 1927 yılında Amerika’dan Paris’e döndükten sonra Berdyaev ile tanışan Anna Yevreinova şöyle anlatmaktadır: “*...Bu dönemde, onun ciddi bir ihtiyacı vardı... ortak arkadaşımız Lidiya Krestovskaya adeta zengin Rus ailelerinden onun için giysi ve ayakkabılar arıyordu. Krestovskaya da kocasının birkaç çift ayakkabısını Berdyaev’e vermiştir.*”²⁰¹ Ancak Berdyaev’in bu durumu uzun sürmemiştir. Maddi durumu düzeldikten sonra, tekrar akademik çalışmalarına devam etmiştir.

Zaman içerisinde ev sahibi olan Berdyaev, eşi Lidiya Yudifovna ve eşinin kız kardeşi Evgeniya Yudifovna Rapp ile beraber aynı evde yaşamıştır. Moskova’da olduğu gibi burada da toplantılar düzenlenmiştir. Bunun yanında “*Put*” dergisinin editörlüğünü yapan Berdyaev, aynı zamanda Georgiy Fedotov (d. 1886 – ö. 1951) ve Stepun Fedor’nun (d. 1884 – ö. 1965) düzenlediği “*Noviy Grad*” (Yeni Şehir) dergisinde de rol almıştır. “*Noviy Grad*” dergisinin ilk sayının giriş bölümünde

¹⁹⁹ *İz perepiski N. A. Berdyaeva, S. N. Bulgakova i L. İ. Şestova*, Mostı, №:8, İzdatelstvo Tsentralnogo Obyedineniya Politiceskih Emigrantov İz SSSR (TSOPE), Münih, 1961, s. 258.

²⁰⁰ Nikolay Berdyaev, *V zaščitu hristianskoy svobody (Pismo v redaktsiyu Sovremennih zapisok)*, Sovremennye Zapiski, №:24, Paris, 1925, s. 290.

²⁰¹ Dmitriyeva, Moiseyeva, *Filosofiya Svobodnogo Duha (Nikolay Berdyaev: jizn i tvorčestvo)*, s. 73.

yayın kurulu okuyuculara şöyle seslenmektedir: “*Yeni mimari yöntemlerle, Noviy Grad’ı eski taşlarla dikerek, içten olan düşüncelerimizi Rusya’ya bağlıyoruz.*”²⁰²

Berdyaev derginin sürekli olan ortak çalışanı ve yazarlarından olmuştur. Bu dergide Çağdaşlarının siyasi biyografileri inceleyen Berdyaev, Lev Davidoviç Trotski’nin (d. 1879 – ö. 1940) “*Moya jizn. Opit avtobiografii*” (Benim Hayatım. Otobiyografi Deneyimi) isimli kitabı üzerine inceleme yazmıştır.

Paris’te ilk, kiliselerin evrenselleşmesi ile ilgili toplantılara ev sahipliği yapan Berdyaev, 3 yıl süren Katolikler ve Protestanlar ile dinler arası görüşme toplantıları yapmıştır. Ancak yıllar geçtikçe Berdyaev’in Fransa’da popüler olmasına rağmen kendisinde hep yalnızlık, umutsuzluk ve yabancılaşma hissi eksik olmamıştır. Bu bağlamda onun şu ifadesi önemlidir: “*Ben, tek olmak için gayret etmeyen yalnız bir adamdım.*”²⁰³ Bir yandan dönemin ünlü düşünürler ile temas kurup, çeşitli manevi hareketlerde ve topluluklarda yer almıştır, öte yandan, toplumda sürekli olarak felsefesinin özünün anlaşılmasız sorunlarıyla ile karşı karşıya gelmiştir. “*Benim, yaratılmamış özgürlük, insan yaratıcılığındaki Tanrı ihtiyacı, nesneleşme, bireyin üstünlüğü ve onun dünya düzeni ve toplum ile olan trajik çatışması hakkındaki düşüncelerim, insanları korkutup tam olarak anlayamamıştır.*”²⁰⁴

1927 – 1928 yıllar arasında Paris’te YMCA – Press yayınevinde Berdyaev’in iki ciltten oluşan “*Filosofiya svobodnogo duha*” (Özgür Ruhun Felsefesi) isimli kitabı yayımlanır.

1930 yıllarında Fransa’da, dergi çalışmalarının ana başlıklarında ve felsefi hareketin etrafında ortaya çıkan kişilik sorunu ele alınmıştır. Zaman içerisinde doğrudan Berdyaev’in fikirleri etkisi altında gelişen “kişiselcilik” hareketi ortaya çıkmıştır. Böylece, Berdyaev otorite ve Batı felsefesinin kurucularından biri olmuştur!²⁰⁵ Bir sene sonra 1931 yılında Berdyaev’in felsefi bakış açısını anlamada önem sağlayan “*O naznaçenii çeloveka. Opit paradoksalnoy etiki*” (İnsanın Yazgısı. Paradoksal Etiğin Deneyimi) isimli kitabı ortaya çıkmıştır. Aynı yıllar içerisinde Paris’ten Berdyaev’in İrina Pavlovna Romanova adında yeni bir arkadaşı olmuştur.

²⁰² *Noviy Grad*, №:1, Paris, 1931.

²⁰³ Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)**, s. 152.

²⁰⁴ A.e., s. 159.

²⁰⁵ Olga Volkogonova, **Berdyaev**, Moskova, Molodaya gvardiya, 2010, s. 306.

İrina Pavlovna Berdyaev'in bazı eserlerini Fransızcaya tercüme etmiştir. Akademik çalışmalar dışında ikisinin arasındaki samimi dostluğa Berdyaev'in şu ifadesi delil göstermektedir: *"Siz, benim yazı tarzımı ve düşüncelerimi herkesten iyi biliyorsunuz."*²⁰⁶ İrina Pavlovna, Berdyaev'in paradoksal düşünme yeteneği ve fikirlerine hayran kalmıştır.

1934 Şubat ayında Berdyaev, konferans ve ders vermek için Baltık Devletleri'ne davet edilir. Ancak Berdyaev'in bu seyahati başarılı bir şekilde olmamıştır. Yolda hastalandığı için konferanslarını önemli bir ölçüde azaltmak zorunda kalmıştır. Konferansta Berdyaev'i eleştirenlerin geneli Hitler ve sosyalizmin sempaticanları olmuştur. Çünkü Berdyaev'in yeni Alman hükümetine karşı olduğu bilinmekteydi. Birkaç yıl sonra 1939 yılında Berdyaev konferans için Sorbonne'ya davet edilmiştir. Berdyaev konferanslarına ciddi bir şekilde hazırlandığı için uluslararası tanınmasının bir göstergesi olmuştur.

4. Hayatının Son Yılları

İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Berdyaev, savaş üzerine çok düşünmüştür. Özellikle Sovyet Rusya'sı savaşa dâhil olunca bu konu onu daha derinden ilgilendirmeye başlamıştır. Berdyaev, Sovyet hükümetinin suçlu olduğunu söylemektedir. Bununla ilgili İrina Romanova'ya yazdığı mektupta şunları anlatmaktadır: *"Savaşta, Sovyet hükümeti suçludur. Ancak Almanya için Sovyetler zorunluluklar çıkartmıştır. Bu durum Fransa ve İngiltere için yararlı olabilir. Komünistlerin yaptığı şey olumlu bir değer olabilir, ama bunu ahlaken çirkin şeklinde yapıyorlar."*²⁰⁷ Bu dönemde Berdyaev kendi felsefi otobiyografisi üzerinde çalışmaya başlamıştır.

Bu olaylar sırasında Berdyaev nadiren kamu sunumları ve konferansları yapmıştır. Savaş esnasında konferanslar, toplantılar ve teorik tartışmalar için çok uygun değildir. Çünkü Almanlar Fransız topraklarında saldırgan bir politika yürüterek işgal etmişlerdir. Almanlar Paris'i işgal ederken, Paris'ten Almanya'ya ağır işleri yapmak için birçok insan götürülmüştür. Ancak Berdyaev'in ismi o kadar

²⁰⁶ Nikolay Berdyaev, **Pisma İ. P. Romanovoy**, Minuvşeye, İstoriçeskiy Almanah, Vıp. 16., Moskova, St. Petersburg, Atheneum, Phoenix, 1994, s. 218.

²⁰⁷ Berdyaev, **Pisma İ. P. Romanovoy**, s. 242.

ün kazanmıştır ki, Paris işgali sırasında onu kurtarmıştır. Hatta onun felsefesini sevenlerden bazıları, üst Alman komutası arasında yer alanlar olmuştur.

Berdyaev hayatının son yıllarını oldukça zor bir dönemden geçirmiştir. *“Bu yıllar sadece dıştan değil, aynı zamanda içten de, hayatımın zor ve sancılı yıllarıydı. Bu dönem çelişkiler, şüpheler, sorgulamalar ve içsel manevi mücadelelerin olduğu bir dönemdi.”*²⁰⁸ 1942 yılının sonbaharında, Berdyaev hastalanmıştır – karnında uzun süre ağrı yoğunlaşarak, prostat bezini çıkarmak için hastanede ameliyata alınmıştır. Her ne kadar Paris’in işgali sırasında hastaneye yatmak kolay olmamışsa da, Berdyaev için hastanede yer bulunmuştur. Berdyaev ameliyat ile ilgili duygularını şu ifadeleriyle dile getirmektedir: *“Hastanede altı hafta geçirdim. Ben sonucun ölümcül olabileceğini düşünmüyordum ve hiçbir korkum yoktu... Ancak benim merak ettiğim bir şey vardı. Anestezi tam olmadığı için vücudumun sadece alt yarısı uyutulmuştu. Bilicim tam anlamıyla yerindeydi, ben, her şeyi görüyordum, ama hiç acı hissetmedim. Herhangi bir hareketin olasılığından mahrum kaldığım için vücudum tamamen hareketsizdi... Ben, hareketsizliği çok zor kabul ediyorum.”*²⁰⁹ Hastanede olduğu sürece odasının kapısını asla kapanmasını istememiştir. Berdyaev yalnız bırakmak olamazdı – özellikle geceleri ve karanlıkta.²¹⁰

Mart 1944 yılında Berdyaev 70 yaşındaydı. Bu yıldönümü onun için pek mutlu geçmemiştir. Aynı yıl içerisinde Berdyaev için korkunç bir darbe Lidiya Yudifovna’nın hastalığı olmuştur. Berdyaev, E. İzvolskaya’ya yazdığı bir mektupta başına gelen zorluklar anlatmaktadır: *“Hayatımızda en zor olan şey Lidiya Yudifovna’nın çok ciddi bir hastalığa kapılmasıdır. O çok zayıfladı, konuşmıyor, yemek yiyemiyor ve halsiz durumdadır... Alman işgali sırasında manen çok ağırdı. Şimdi manen kolay olsa da, maddi anlamda hâlâ çok zor.”*²¹¹ Bütün bu zorluklara rağmen Berdyaev hem zihinsel hem de ruhsal olarak kendisini her zaman çok genç hissetmiştir. Zor koşullar altında akademik çalışmalarına ve yazı işlerine devam etmiştir.

²⁰⁸ Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)**, s. 192.

²⁰⁹ A.e., s. 193.

²¹⁰ Volkogonova, **Berdyaev**, s. 347.

²¹¹ Dmitriyeva, Moiseyeva, **Filosofiya Svobodnogo Duha (Nikolay Berdyaev: jizn i tvorčestvo)**, s. 268.

1945 yılında Lidiya Yudifovna'nın ölümü, Berdyaev için hayatında en acı olay olmuştur. *"Bu olay, hayatımın en acı ve aynı zamanda içten etkileyen önemli olaylardan biridir. Lidiya'nın ölümü acı verici değildi, onun ölümü manevi aydınlanmaydı. Lidiya'ya ölümünden önce, onun hayatımda büyük bir destek olduğunu anlattım. O, bana destek olmaya devam edeceğini bana yazdı."*²¹² Bu bağlamda Berdyaev, ölümün bize sadece kendimiz öldüğümüz zaman gelmediğini, aynı şekilde akrabalarımız ve yakınlarımız öldüğü zaman da gerçekleşir. Dolayısıyla onun kendisi de bu deneyimi yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Berdyaev'in arkadaşları onun Rusya'ya geri dönmesiyle ilgili ona mektup yazmışlardır. 1946 yılında Berdyaev'in *"Ruskaya idea"* (Rus İdeası) isimli kitabının yayınlanması ardından Sovyet Büyükelçiliği, Ekim Devrimi'nin 24. yıldönümü münasebetiyle Berdyaev'e resmi davet göndermiştir.²¹³ Berdyaev, Rusya'da olup bitenleri gerginlik içerisinde umutla takip etmiştir. Her ne kadar komünist ideolojiyi kabul etmemişse de, totalitarizm günlerin geride kaldığına ümitliydi. İkinci Dünya Savaşı sonrası, gurbette olan binlerce insan Sovyet vatandaşlığı olarak SSCB'ye dönmüştür. Ancak onun kendisi bu davetleri dikkate almamıştır.

Hayatının son yıllarında Berdyaev evindeki görüşmeleri çoğaltmıştır. Onun okuyucularından gelen mektupları odasında adeta birikmiş hale gelmiştir. Bazıları onunla özele görüşmek için evine gelmişlerdir. 21 Mart 1948 yılında Berdyaev'in evinde arkadaşları ve tanıdıkları toplandığı pazar akşamı, onun katıldığı son toplantı olmuştur. Kendisi çok yorgun ve bitkin halde olmasına rağmen misafirlerle konuşmaya çalışmıştır. Ertesi sabah da, uzun zamandır beklenen canlılığı vermemiştir. Geceleri iyi uyuyamaz olduğu için sabahleyin çalışmalarına devam edememiştir. İki gün sonra biraz daha iyi olan Berdyaev, tekrar çalışma masasının başına geçmiştir. Öğleden sonra biraz istirahat ettikten sonra tekrar çalışma masasının başına geçtikten sonra çalışma masasının başında hayatını kaybetmiştir. Berdyaev muhtemelen hayatını çalışma masasının başında kaybedeceğini tahmin etmiştir. Gerçekten de öyle olmuştur; ölüm onu yoğun manevi hayatının son

²¹² Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)**, s. 196.

²¹³ Volkogonova, **Berdyaev**, s. 358.

saniyesinde çalışma masasının başında bulmuştur. 23 Mart 1948 yılında Berdyaev hayatını kaybetmiştir.

5. Eserleri

Berdyaev ve onun felsefesi hakkında Rusya’da ve Batıda yüzlerce kitap ve makale yazılmıştır.²¹⁴ Sovyet döneminde Rusya’da sıkı bir kontrolün ve ideolojik yasakların olmasına rağmen Berdyaev’in eserleri elden ele hızlıca yayılmıştır. Berdyaev’in ortaya attığı fikirler hala Rusya’da ve Batıda ki insanları heyecanlandırarak, onları yaşamları hakkında düşündürmektedir. Bununla beraber Berdyaev’in doktrinleri her zaman tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Çağdaş Rus filozofları arasında sadece hayranlar ve takipçileri değil, aynı zamanda sert eleştiricileri de bulunmaktadır. Onu eleştirenler genellikle onun düşüncelerinin tutarsız, önyargılı, çelişkili ve sayısız tekrarların bulunduğunu söylemektedirler. Berdyaev’i yakından tanıyan ve XX. yüzyılda tanınmış Rus yazarı olan A. Beliy, Berdyaev’in felsefi pozisyonunun sistemsiz ve değişken olduğunu oldukça sert bir şekilde açıklamaktadır. “... *Berdyaev’in düşünceleri bana, farklı raylardan bir istasyona gelen trenlerin tüm gün dövülmesi gibi gözükmekteydi.*”²¹⁵ Tüm bu eleştirilere rağmen yine de Berdyaev, Rus kültüründe ve özellikle Rus din felsefesi alanında en okunabilir Rus filozofu olduğunu söyleyebiliriz.

Berdyaev’in neredeyse tüm eserleri Almancaya çevrilmiştir, Berdyaev’in hakkında da birçok kitaplar ve makaleler yazılmıştır.²¹⁶

Berdyaev kendi felsefi görüşleri için, “*Smysl tvorçestva*” (Yaratıcılığın Eylemin Anlamı), “*Smysl istoriyi*” (Tarihin Anlamı), “*Filosofiya svobodnogo duha*” (Özgür Ruhun Felsefesi), “*O naznaçenii çeloveka*” (İnsanın Yazgısı), “*Ya i mir obyektov*” (Ben ve Nesneler Dünyası), gibi eserleri en önemlileri olarak kabul ediyor. Berdyaev’in ikinci kategoride yer alan kitapları kültür ve toplum üzerindeki görüşlerini anlatmak için kaleme almıştır: “*Novoye srednevekovye*” (Yeni Orta Çağ),

²¹⁴ Berdyaev’e ayrılan eserlerin en meşhur bibliyografya, 1992 yılında Paris Slav Çalışmaları Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır. Aynı enstitü tarafından Berdyaev’in kendi eserleri de yayımlanmıştır.

²¹⁵ Andrey Beliy, *Mejdu Dvuh Revolyutsiy*, Podgot. teksta i komment. A.V. Lavrova. — Moskova, Hudojestvennaya literatura, 1990, s. 414.

²¹⁶ Pirojkova, *Russkiye Filosofi-İzgnanniki v Germanii*, s. 139.

“Hristiyanstvo i klassovaya borba” (Hristiyanlık ve Sınıf Mücadelesi), *“Pravda i loj kommunizma”* (Komünizmin Gerçeği ve Yalanı), *“Sudba čeloveka v sovremennom mire”* (Modern Dünyada İnsanın Kaderi).

Berdyaev’in ölümünden bir yıl sonra YMCA–Press yayınevi onun *“Samopoznaniye”* (Kendini Tanıma) isimli kitabını yayınlamıştır. Yevgeniya Yudifovna’ya adadığı bu kitap, muhtemelen en ünlü ve en çok okunan kitaplarından birisidir Berdyaev’in.

5.1. Kitapları

Berdyaev pek çok esere imza atmıştır:

1) *“Subyektivizm i individualizm v obščestvennoy filosofii. Kritičeskiy etyud o N. K. Mihaylovskom”* (Toplumsal Felsefede Öznellik ve Bireycilik. Mihaylovski Hakkında Eleştirel Etüt) isimli çalışma, Berdyaev’in 1901 yılında Električeskaya tipografiya yayınevinin yayımlandığı ilk kitabıdır. Eser, N. K. Mihaylovski tarafından tasarlanan sosyolojide “sübjektif yöntem” bir eleştiridir. Bu kitap, Marksizm’den idealizme geçiş yolunda Berdyaev ve bugün Rus din felsefesinin temsilcileri diyebileceğimiz filozoflar için önemli bir aşama haline gelmiştir. Kitapta, yüz yıl öncesinden bugüne kadar hâlâ aktif olan, Rusya’daki kapitalizmin kaderi ile ilgili soruna değinilmektedir.

2) 1907 yılında Berdyaev’in iki önemli kitabı yayımlanıyor. Birincisi, *“Sub specie aeternitatis. Opiti filofosie, sotsialnie, literaturnie 1900–1906”* (Sub specie aeternitatis. Felsefi, Sosyal ve Edebi Deneyler, 1900–1906). İkincisi, *“Novoye religioznoye soznaniye i obščestvennost”* (Yeni Dini Bilinç ve Kamuoyu) M. V. Pirojkov yayınevi. Berdyaev ikinci kitabı, tarihi sahneye çıkan, üç tarihsel güçlere ve üç güçlü akımlara karşı bir çalışmadır. Kitabın karşı çıktığı akımlar şunlardır; eski Kilise ve eski dini bilinç düşüncesine, pozitivizm ve ateizme, eski rasyonalist bilincine ve onlarla kutsanmış olan Sosyal Demokrat sahte dine ve anarşist irrasyonalizme, kaotik mistisizmi ve ona dayalı olan sosyal nihilizme karşı çıkar

3) 1911 yılında Berdyaev’in en önemli eserlerinden bir olan *“Filosofiya svobodi”* (Özgürlük Felsefesi) isimli çalışması Put yayınevinden yayımlanır. Aslında Berdyaev’in bütün çalışmalarını Özgürlüğün Felsefesi olarak isimlendirebiliriz. Bu

erken çalışmasından Berdyaev pek memnun değildir. Ancak bu kitapta onun tüm gizli ve önemli fikirleri yer almaktadır. Kitabın önsözünde Berdyaev, özgürlüğün felsefesini şöyle açıklıyor: “Özgürlüğün Felsefesi burada, felsefenin sorunlardan biri olan özgürlük sorunu anlamına gelmez. Buradaki özgürlük nesne değildir. Buradaki özgürlüğün felsefesi – özgürlerin, ihtiyacın ve köle felsefesinin aksine özgürlükten doğanların felsefesidir. Özgürlüğün anlamı felsefe yapan öznenin durumudur. Özgür felsefe, din felsefesi ve sezgisel felsefeden ibarettir... Bu eserin yolunun başından beri özgürlük gelir, dolayısıyla sadece sonunda özgürlüğe ulaşmaz. Özgürlük bir şeyden elde edilmez, baştan onun içinde bulunmak gerek.”²¹⁷

Aynı eser hakkında “Smopoznaniye” isimli kitabında şunları yazmaktadır: “Bu kitap bir bütün olarak yazılmadı, ayrı ayrı çalışmaların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Ben, bu kitapla memnun değilim. Terminoloji yeterince iyi gelişmemiştir. Daha sonra, çok daha iyi bir şekilde düşüncelerimi dile getirdim... “Özgürlüğün Felsefesi” adlı kitabımda ben, hala ontolojik felsefenin önyargılarından arınmış değildim.”²¹⁸

4) 1912 yılında, ilk başta tarihi olarak gözüксе de, aslında felsefi ve psikolojik içerikli, “Aleksey Stepanoviç Homyakov” isimli kitabı Put yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Berdyaev bu kitabının içeriği hakkında şunu yazmaktadır: “Aleksey Stepanoviç Homyakov ile ilgili benim monografim tarihsel bir çalışma ve çok kapsamlı değildir. Bu çalışma tam anlamıyla tarihsel bir çalışma değildir, aynı zamanda felsefi sistematik, psikolojik ve eleştireldir de. Ben, Homyakov’un bir bütün olarak görüntüsünü vermek istiyorum...”²¹⁹

5) 1916 yılında Berdyaev’in temel düşünce yapısını aktar diğer “Smisl tvorçestva” (Yaratıcı Eylemin Anlamı) isimli kitabı yayımlanmıştır. Bir anlamda en önemli çalışması olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Berdyaev’in bundan sonraki çalışmaların tümü bu kitapta ele alınan konuların daha geniş bir şekilde incelenmesi olarak ortaya çıkmıştır. “Smisl tvorçestva” kitabının ana fikrini şu şekilde özetleyebiliriz: Kabalık, kötülük, şiddet ve bunalıma düşen insanın kişiliği, yaratıcı

²¹⁷ Berdyaev, **Filosofiya Svobodi**, Put, Moskova, 1911, s. III.

²¹⁸ Berdyaev, **Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)**, s. 122.

²¹⁹ Nikolay Berdyaev, **Aleksey Stepanoviç Homyakov**, Sobraniye sochineniy, C. V., Paris, YMCA-Press, 1997, s. 9.

dürtüsüyle Tanrı'ya doğru koşar ve böylelikle özgürlüğe kavuşur. Berdyaev bu eseriyle ilgili şunları yazar: *“Kitap bir bütün olarak yaratıcı dürtü ile yazılmıştır. Onun hakkında başka bir erde konuşacağım. Ama şuna dikkat edilmelidir ki, bu kitapta, hayatımın ana teması bulunmaktadır. Bundan sonra, daha gelişmiş düşünce, daha tutarlı ve daha doğru terminoloji ile yazdıklarım kitaplar resmi olarak üstün gördüm. Ancak “Yaratıcı Eylemin Anlam” kitabında yaratıcılığın en yüksek noktasına yükseldim. “Smisl tvorçestva” kitabımda ben, yaratıcılık eyleminin yoktan yani özgürlükten yaratıldığı temel düşünceyi ifade ettim.”*²²⁰

6) 1923 yılında Berdyaev'in *“Mirocozertsanie Doctoevckogo”* isimli kitabı YMCA-Press tarafından yayınlanmıştır. Dostoyevski üzerine yazılmış en iyi kitaplardan biridir. Dostoyevski çalışmalarının derin analiz, Hristiyan dünya görüşünün bir bütün sistemi haline gelmektedir. *“Dostoyevskiy”* kitabın önsözde Berdyaev şunları yazmaktadır: *“Ben, Dostoyevski hakkında tarihsel ve edebi bir çalışma yapmıyorum. Onun biyografisini veya onun kişisel özelliklerini de tahmin etmeye çalışmıyorum... Aynı şekilde Dostoyevski'nin görüşlerine psikolojik olarak yaklaştığım da söylenemez... Ben, Dostoyevski'nin ruhu ortaya çıkarmak, onun en derin tutumlarını ortaya çıkarmak ve sezgisel olarak onun dünya görüşünü yeniden yaratmak istedim.”*²²¹ Berdyaev'in bu çalışması Türkçeye de tercüme edilmiştir.

7) 1923 yılında YMCA-Press tarafından Berlin'de yayımlanan *“Smisl istorii”* (Tarihin Anlamı) ikinci eserdir. Bu çalışmada yazar ağırlıklı olarak tarih felsefesini ele almıştır. Erken çalışmalardan biri olan bu kitap Berdyaev için çok önemliydi. Dünya Savaşı, Rus Devrimi, eski dünyanın sonu güçlü bir katalizörün nedenidir. *“Tarihin merkezinde İsa olduğu için tarih vardır. İsa, dramatik ve trajik kaderi ile hikâyelerin en derin mistik ve metafizik bir temel kaynağıdır.”*²²²

8) 1924 yılında yayımlanan *“Novoye Srednevekove”* (Yeni Ortaçağ) isimli kitap yayınlanmıştır. Kendi ifadesiyle: *“Novoye Srednevekove” hakkında çok şey*

²²⁰ Berdyaev, *Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)*, s. 60.

²²¹ Berdyaev, *Mirosozetsaniye Dostoevskogo*, Prag, YMCA- Press, 1923, s. 7.

²²² Nikolay Berdyaev, *Smisl İstorii, Opit Filosofii Çeloveçeskoy Sudbi*, Paris, YMCA- Press, 1969, s. 7.

yazılmıştır ve on dört dile çevrilmiştir. İçerisinde çağımızı ve onun felaket durumunu anlamaya çalıştığım bu küçük kitap, tüm Avrupa'da bana ün kazandırmıştır.”²²³

9) 1927 – 1928 yılında Berdyaev'in iki ciltten oluşan “*Filosofiya svobodnogo duha*” (Özgür Ruhun Felsefesi) isimli kitabı yayınlanır. Eserlerinin ana temalarını sentezleyen bir kitaptır. Bu kitapta Berdyaev'in düşüncesinin merkezindeki Tanrı, insan ve özgürlük düşüncesi yer alır. Kitabın özü hakkında önsözünde Berdyaev şunları yazar: “*Bu kitaptaki yazdığım her şey ruhun acı sorunları ile ilgilidir.*”²²⁴ Kitabın içerisinde ruh ve özgürlük metafiziksel olarak ele alınmaktadır. Bunun yanında ele alınan diğer konular ise ruh, doğa, sembol, dogma, Tanrı, insan, dünyadaki kötülük, mistisizm ve *teosofidir*. 1939 yılında bu eser, Fransız Akademisi tarafından ödüllendirilmiştir.

10) 1931 yılında Berdyaev'in felsefesini içeren “*O naznaçenii çeloveka. Opıt paradoksalnoy etiki*” (İnsanın Yazgısı. Paradoksal Etiği Deneyimi) isimli kitabı yayınlanır. İyi ve kötüye ayrılmanın köklerini bulmaya çalışan Berdyaev, “doğal” etiği şiddetli bir şekilde eleştirir. Ahlak yasasını, kurtuluş ve yaratıcılığı inceleyerek etiğin belirli sorunlarını ele almaktadır: “*Ahlak felsefesinin sorunu benim için her zaman merkezde yer almıştır... ben, katı bir şekilde görev ahlakına karşı çıkarak, gönül ahlakını savunmaktayım.*”²²⁵

11) 1934 yılında “*Sudba çeloveka v sovremennom mire*” (Modern Dünyada İnsanın Yazgısı) isimli kitabı modern tarih felsefesi üzerine YMCA – Press tarafından yayımlanmıştır.

12) Berdyaev'in 1934 yılında yayımlanan diğer önemli kitabı “*Ya i mir obyektov. (Opıt filosofii odinoçestva i obşçeniya)*” (Ben ve Nesneler Dünyası: Toplum ve Yalnızlığın Felsefi Deneyimi) isimli çalışmasıdır. Kitabın ilk bölümünde Berdyaev, felsefenin trajedisini ve görevlerini incelemektedir. Sonraki bölümlerde bilim ve din arasındaki çatışma, sübjektif ve objektif felsefe, bilgi, varlık ve özgürlük konuları ele alınmaktadır.

²²³ Berdyaev, *Samopoznaniye. (Opıt filosofskoy avtobiografii)*, ss. 142-143.

²²⁴ Berdyaev, *Filosofiya Svobodnogo Duha*, Moskova, 1994, s. 20.

²²⁵ Berdyaev, *Samopoznaniye. (Opıt filosofskoy avtobiografii)*, s.56.

13) “*Duh i realnost*” (Ruh ve Gerçeklik) isimli kitap 1937 yılda yayımlanmıştır. “*Ben, dünyanın değişimine çağrı yapan aktif ve yaratıcı eskatolojiyi itiraf ediyorum. Bunu ben, en iyi bir şekilde “Duh i realnost” ve “O rabstve i svobode çeloveka” isimli kitaplarımda dile getirdim. Ben, özel bir tür eskatolojik epistemolojiye vardım. Eskatoloji, trajik bilincin sembolik nesneleştirilmesi anlamına gelmektedir. Son, nesneleşmenin sonudur.*”²²⁶

14) Hemen sonra 1938 yılında “*İstoki i smysl russkogo kommunizma*” (Rus Komünizmin Anlamı ve Kökeni) ilk başta Almanca yayımlanmıştır. Rus komünizmi bir yandan dünyevi ve uluslararası bir olgu, diğer yandan, Rusya’ya özgü ve ulusal bir olgudur. Rus Komünizmin milli köklerini anlamak için onun özelliklerini ve Rus tarihi ile ilişkisinin bilinmesi gerekir. Bu eser daha sonra 1955 yılında yeniden Rusça yayımlanmıştır.

15) 1939 yılında Berdyaev’in “*O rabstve i svobode çeloveka. Opıt personalistiçeskoy filosofii*” (Kölelik ve Özgürlük. Kişiselcilik Felsefenin Deneyimi) isimli çalışması YMCA – Press tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışma Berdyaev’in en radikal ve en devrimci kitaplarındandır. Kölelik ve özgürlük temel konulardandır.

16) 1946 yılında ise “*Russkaya ideya*” (Rus İdeası) isimli çalışması yayımlanır. Bu eserde Berdyaev SSCB topraklarında çok büyük ün kazanmıştır. Kitapta, Rus ruhunun çelişkisi ve onun eskatolojik arzusu hakkında yazmaktadır. Filozof kesin olarak “Rus karakterini” ve “Rus ruhunun” gizemli maddesini araştırmaktadır.

17) Ölümünden bir yıl önce yani 1947 yılında Berdyaev, “*Opıt eshatologiçeskoy metafiziki. Tvorçestvo i obyektivatsiya*” (Başlangıç ve Son: Eskatolojik Metafizik Üzerine Deneme) isimli son kitabı yayımlar.

18) 1948 yılında Berdyaev’in ölümünden bir yıl sonra YMCA – Press yayıncılığı – belki de en çok okunan – “*Samopoznaniye*” (Kendini Tanıma) isimli kitabını yayımlamıştır. Kitap, otobiyografi türünde yazılmıştır. Kitapta Berdyaev şunları yazar: “*Ben, hayatımdaki olaylarının hatıralarını yazmak istemiyorum, asıl*

²²⁶ A.e., s. 172.

amacım bu değildir. Kelimenin tam anlamıyla, kronolojik olarak hayatımı anlatan otobiyografi de değildir... Kitapta... felsefi bilgi ve kendi hayatımla ilgili anlam sunulacaktır... Bu çalışma, şu anda gerçekleşen yaratıcı bir eylemdir... Bu mesele kendini tanıma ve kendini anlama ihtiyacı olan meseledir.”²²⁷

Yukarıda kronolojik olarak zikrettiğimiz kitaplar Berdyaev’in yayımlanmış olan çalışmaları din felsefesi bağlamında en önemli çalışmalardır. Berdyaev’in yalnızlıktan kaçarak metafiziğe sığındığı açık bir şekilde görülmektedir. Ancak onun çalışmaların hepsini sadece felsefeyle sınırlandırmak da doğru olmaz.

5.2. Makaleleri

Berdyaev kitaplar dışında da çok sayıda makale kaleme almıştır. Ona ait olan felsefi çalışmaların bazılarını isimleri ve yayım yıllarını kronolojik olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1) “*A. O. Homyakov, kak filosof*” (Bir Filozof Olarak, A. O. Homyakov) isimli makalesi 1904 yılında *Mir Bojiy* dergisinde yayımlanmıştır. Berdyaev bu çalışmasında filozof olan Homyakov’u ele almaktadır ve Hegel eleştirisini değerlendirmektedir.

2) “*Kultura i politika (k filosofii novoy russkoy istorii)*” Kültür ve Siyaset (Yeni Rus Tarihinin Felsefesi Üzerine) – makalesi 1905 yılında *Voprosi Jizni* isimli dergide yayımlanmıştır. İsminden de anlaşıldığı gibi Berdyaev bu çalışmasında, Rus kültürünün garip ve trajik kaderine değinmektedir.

3) “*K. Leontyev – filosof reaktsionnoy romantiki*” (K. Leontev: Gerici Romantizm Felsefecisi) – makalesi *Voprosi Jizni* isimli dergide 1905 yıl içerisinde yayımlanan ikinci makalesidir Berdyaev’in.

4) “*O narodnoy vole*” (Halk İradesi Hakkında) – 1906 yılında *Moskovskiy Yejenedelnik* isimli derginin 20. sayısında yayımlanmıştır. Çalışmada halk iradesini özgürlük ile ilişkilendirmektedir.

5) “*Russkiye Bogoiskateli*” (Rus Tanrı Arayanlar) – 1907 yılında *Moskovskiy Yejenedelnik* isimli dergide yayımlanmıştır. Berdyaev, Rus liberal aydınların içinde

²²⁷ Berdyaev, *Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii)*, s. 3.

olan din felsefecilerini ele alarak, onların fikirlerini anlamak ve zenginliklerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Özellikle onların Tanrı'ya olan tutkularını ortaya çıkarmaktadır.

6) “*Nigilizm na religioznoy počve*” (Dini Temelde Nihilizm) – 1907 yılında *Vek* dergisinde yayımlanan Berdyaev'in ikinci makalesidir.

7) Aynı yıl içerisinde yayımlanan Berdyaev'in diğer bir makalesi, “*Dekadentstvo i mističeskiy realizm*” (Dekadanlık ve Mistik Gerçekçilik) *Russkaya Mysl* isimli dergide yayımlanmıştır. Makalede, dekadanların dünya görüşleri ve tutumları ele alınmaktadır. Berdyaev, konuyu dini v felsefi bakımdan ele alıyor. Dekadanların gerçekliğe alan ilişkisi analize edilerek, özellikle kişiliğe karşı olan aşırı anti-bireyciliğin unutulmamasını vurgulamaktadır.

8) “*Hristos i mir (Otvét V. V. Rozanovu)*” (İsa ve Dünya (V. V. Rozanov'a cevap)) – 1908 yılında *Russkaya Mysl* isimli dergide yayımlanmıştır. Bu makalede, Rozanov'un “*Ob İsusé Sladçayşem i o gorkih plodah mira*” makalesine cevap olarak hazırlamıştır. Bazı papaz ve kilise üyelerine göre, Berdyaev tamamen farklı bir temelde delillerini inşa etmiştir. Berdyaev, Rozanov'un iddia ettiği gibi, dünyanın çok iyi ve ilahi olmadığını göstermektedir.

9) “*Katoličeskiy modernizm i krizis sovremennogo soznaniya*” (Katolik Modernizm ve Modern Bilincin Krizi) – 1908 yılında *Russkaya Mysl* isimli dergide yayımlanmıştır. Bu makalede Berdyaev, Katolik düşüncesini eleştirerek, modern bilinci ele almaktadır. Modernizm aslında Katolik düşüncesini yeni ruhla ve Çağdaş bilimsel bilinçle birleştirme deneyimi olduğunu söyleyen Berdyaev, Katolik kilisesinin Modern düşünceyle olan ilişkisini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

10) “*Ob odnoy zamečatelnoy knige*” (Mükemmel Bir Kitap Üzerine) – 1909 yılında *Voprosi filosofii i psihologii* isimli dergisinde yayımlanmıştır. Bu makale Berdyaev, Otto Weininger'in “*Cinsellik ve Karakter*” isimli kitabına olan hayranlığını dile getirmektedir

11) “*Popitka filosofskogo opravdaniya hristianstva*” (Hristiyanlığı Felsefi Açıdan Haklı Çıkarma Deneyimi) – 1909 yılında yayımlanmış ikinci makalesinde

Berdyayev, B. Nesmelov'un "*Nauka o çeloveke*" (İnsan Bilimi) isimli çalışmasından hareket ederek, inancı felsefi açıdan haklı çıkarmaya çalışmaktadır.

12) "*Vethiy i Noviy zavet v religioznom soznanii L. Tolstogo*" (L. Tolstoy'un dini bilincinde Eski ve Yeni Ahit) – 1912 yılında yayımlanmıştır. Her ne kadar Tolstoy hakkında çok fazla çalışma olsa da, onun dini bilinci yeterince derin bir çalışmaya tabi olmamıştır. Dolayısıyla Berdyayev bu çalışmasıyla Tolstoy'un dini bilincini araştırmaya tabi tutarak, onun dini görüşlerini değerlendirmektedir. Berdyayev, birçok aydınların kabul ettiği gibi, Tolstoy'un hakiki bir Hristiyan olduğunu kabul etmek istemiyor. Berdyayev'in merak ettiği sorula şunlardır: Tolstoy Hristiyan mıydı, Mesih'e karşı olan davranışı nasıldı, dini bilincin doğası nedir?

13) "*K sporam o germanskoy filosofii*" (Alman Felsefesi Hakkında Tartışmalar) – 1915 yılında *Russkaya Mysl* isimli dergisinde yayımlanmıştır. Berdyayev'in bu çalışması Alman felsefesi ile Rus felsefesinin arasındaki olan farklılıkları incelemektedir. Öncelikle Alman felsefesini karakterini açıklayıp eleştirdikten sonra Rus felsefenin öznelliğinden bahsederek, Almanlarla Rusların düşünme tarzına değinmektedir.

14) "*Religiya voskreseniya (Filosofiya obşçego dela N. F. Fedorova)*" (Dini Diriliş (Filosofiya Obshchego Dela N.F. Fedorova)) – 1915; Berdyayev, Fedorov'un akademik başarısından bahsettikten sonra onun dini ve ahlak düşüncesi incelemektedir.

Aynı yıl içerisinde yayımlanan diğer önemli makalelerini şöyle sıralayabiliriz: "*Novaya Rossiya*" (Yeni Rusya), "*Nitsshe i sovremennaya Germaniya*" (Nietzsche ve Modern Almanya), "*Omertvevsheye predaniye*" (Ölü Gelenek), "*Konets Yevropi*"(Avrupa'nın sonu), "*Misli o prirode voyni*" (Savaşın Doğası Üzerine Düşünceler), "*Voyna i krizis intelligentskogo soznaniya*" (Savaş ve Aydınların Bilincin Krizi), "*Slavyanofilstvo i slavyanskaya ideya*" (Slavofilizm ve Slav İdeası), "*Obşçestvo i vlast*" (Toplum ve İktidar), "*Proroçestva n. F. Fedorova o voyne*" (N. F. Fedorov'un Savaşla ilgili Kehaneti).

15) "*Kosmiçeskoye i sotsiologičeskoye mirooşçuşçeniye*" (Kozmik ve Sosyolojik Bakış Açısı) – 1916 yılında yayımlanmıştır. "*Tserkovniy vopros v*

rossii”(Rusya'da Kilise Sorunu), “*Duhovnoye hristianstvo i sektantstvo v Rossii*” (Rusya’da Manevi Hıristiyanlık ve Sekterlik). Bu makalede Berdyaev, Rusya’da bulunan farklı dini grupları ve bu bağlamdaki düşünürleri incelemektedir. Mezhepçiliğe de değinen Berdyaev, Rus mezhepçiliğin – Rus halkının manevi yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemektedir.

16) 1917 yılında yayımlanan makalelerini şöyle sıralayabiliriz; “*Reforma Tserkva*” (Kilisenin Reformu), “*Svobodnaya tserkov*” (Özgür Kilise), “*Teokratiçeskiye İllyuzii İ Religioznoye Tvorçestvo*” (Teokratik İllüzyonlar ve Dini Yaratıcılık), “*O burjuaznosti i sotsializme*” (Burjuva ve Sosyalizm), “*Religiozniye osnovy bolşevizma*” (Bolşevizmin Dini Temelleri), “*Svobodnaya Tserkov i Sobor*” (Özgür Kilise ve Sobor).

“*Krizis iskusstva*” (Sanatın Krizi) – 1918 yılında *G.A. Lemana ve S.İ. Saharova* tarafından yayımlanmıştır. Moskova’da kamuya açık olarak okunan daha sonra da yayımlanan makaledir. Berdyaev, kendi döneminde sanat alanında yaşanan krize değinerek, en büyük krizin yaşandığını vurgulamaktadır. “*Vlast i psihologiya intelligentsii*” (İktidar ve Aydınların Psikolojisi). Berdyaev’in bu çalışması Bolşevik devriminden önce yazılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERDYAEV'DE FELSEFE,

DİN ve BİLİM



1. Din ve Felsefe

Din ve felsefe arasında sentez kurmaya çalışan Berdyaev, genel olarak özgürlük düşüncesini merkeze alarak, hem dinin hem de felsefenin bağımsız olmasından yanadır. Ancak buradaki bağımsızlık, tamamen birbirinden uzaklaşmaları anlamına gelmemelidir. Çünkü felsefe, gıdasını dinden alır ve tamamen bağımsız olduğunu söyleyemeyiz. Aksi takdirde ya soyutlaşarak ortadan kaybolur ya da katı rasyonalizmin kucağına düşer. Ona göre felsefe ve din arasındaki ilişki *bir şey hakkında değil, bir şey*'dir.

Bilimden daha üstün olan dinden uzaklaşıp bilimin kucağına düşmesi ise felsefenin en büyük trajedisidir. Felsefe öğür ve bağımsız olup hakikati araştırmalıdır. Özgürlük felsefe ve felsefenin özgürlüğü ancak dini ve manevi

yaşamın varlığında mümkündür. Bu sentez Berdyaev'in din felsefesini oluşturur ve şu eserlerinde görüşlerini anlatır: “*Filosofiya svobodi*” (Özgürlük Felsefesi) – 1911, “*Smysl tvorçestva*” (Tarihin Anlamı) – 1916, “*Filosofiya svobodnogo duha (Problematika i apologiya hristianstva)*” (Özgür Ruhun Felsefesi (Hristiyanlığın Sorunu ve Apolojisi) – 1927-1928.

Berdyaev, dini eğitim almadığı için felsefe yoluyla dini öğrenmiştir. Çağdaşları arasında Berdyaev, insanın dini gerekçesi (antropoditse) hakkında konuşan bir ilktir. Onun tüm yaşamı boyunca en önemli felsefi fikirler özgürlük ve yaratıcılık oluşuştur. Bu fikirler açısından Berdyaev, dini ele almaktadır. Bu bağlamda ona göre din, insanın bağımlılık bir duygusu değil de, bağımsızlık duygusudur.²²⁸

Başka bir yerde din anlayışını Berdyaev şöyle ifade ediyor: “*Din, ilahi olanın vahisidir ve dünya ile insandaki ilahi yaşamdır. Dini hayat sayesinde insan, yalnızlık durumundan ve varlığın temel ilkelerinden yabancılaştmasından kurtularak Tanrı ile akrabalık ve yakınlık elde eder.*”²²⁹ Yine: “*Din, Tanrı ve insan arasındaki bir bağlantıdır. Tanrı insanda, insan da Tanrı’da doğar. Tanrı, insandan özgür ve yaratıcı yanıt bekler.*”²³⁰

Berdyaev'in dini araştırma ile ilgili ilginç delilleri vardır. Ona göre, din araştırmalarındaki dini olmayan çalışmaların değeri yoktur. Çünkü araştırmadan kullanılan özne ve nesne dini olmalıdır. “*Dine öteki taraftan bakılmaz, öteki taraftan bakıldığında neredeyse hiçbir şey görülmez.*”²³¹ Bu tezin temelinde, Berdiaev'in dine olan yaklaşımı oldukça anlaşılabilir. Bu bağlamdaki Berdyaev'in araştırmaları, dini değerlerin ve fikirlerin çok kişisel bir tecrübesidir. Berdyaev, kapalı bir dini bilinci red eder ve nesnel dünyasında insan bilincine açık olan mutlak ve evrensel dinin var olduğunu ifade eder.²³²

²²⁸ Berdyaev, **Samopoznaniye**, s. 101.

²²⁹ Nikolay Berdyaev, **Filosofiya Svobodnogo Duha**, Moskova, Respublika Yayınevi, 1994, s. 71.

²³⁰ Nikolay Berdyaev, “*Moye filosofskoye mirosozertsaniye*”, **Vestnik Russkogo hristianskogo dvijeniya**, №:4, Paris, YMCA-Press, 1952, s.18.

²³¹ Nikolay Berdyaev, **Novoye Religioznoye Soznaniye i Obşçestvennost**, St. Petersburg, M. V. Pirojkov, 1907, s. IX.

²³² A.e., s. IX.

Mutlak dindarlık en basit haliyle, esasında dünyanın gizem duygusu ve insan varlığının gizemli kökenleri yatan mistisizmde ortaya çıkar. Mistik dini tecrübe ile felsefenin birleşmesi, Tanrı bilgisi için yeni bir perspektif açar. Berdyaev inanılan gibi, “*din, görüşlü ve real bir mistiktir.*”²³³

Berdyaev dinin özünden bahsederek din, “*yaşamın kişisel ve dünyanın anlamı belirli, organik olarak tam kavrama ve tecrübe etmedir.*”²³⁴ Başka bir deyişle Berdyaev, din ile felsefe ve inanç ile bilgi arasındaki eşit işareti koymaktadır. O, dini ve mistik bir yolu takip etmek çağırarak mistiğin sadece özgür dünyasına ait olduğunu vurgular.

Bu bağlamda Berdyaev’in Tanrı anlayışındaki fikir diğer düşünürlere göre farklılık arz etmektedir. Berdyaev, yalnızca Tanrı’ya bütünüyle teslim olabileceğini ve sonsuz güvenin yalnızca ona olacağını söyler. Tanrı’ya olan sevgisi insana olan sevgisinden büyüktür. Bu dünyada Tanrı kavramını rasyonel olarak ele alıp düşünmek mümkün değildir. Bunun yanında filozof, Tanrı’nın yaratılışa dair ilk neden olduğu yaygın görüşü kabul etmez. Tanrı ihtiyaç içinde bulunmaz. “*Tanrı, bu nesneleşmiş dünyanın her yerinde etkili değildir. O, veba, kolera, dünyaya acı veren nefret, cinayet, savaş, şiddet, özgürlüğün hiçe sayıldığı ve cehaletin karanlığında değildir.*”²³⁵ Tanrı ile birey arasındaki ilişki hiçbir şekilde itaat olarak irdelenmez. Tanrı’nın yaratması sona ermedi, onun yaratma süreç hala devam etmektedir. Bu bilinç Teürji meselesine götürür. Bu nedenle, Berdyaev’e göre, Tanrı *Anlamıdır* ve dünyanın *Hakikatidir*, Tanrı *Ruhtur* ve *Özgürlüktür*.

Berdyaev, Tanrı’nın bu dünya anlamadaki kirlenmiş düşünceye şiddetle karşı çıkar.²³⁶ Bu bağlamda o, şunları yazmaktadır: “*Tanrı’ya benzemeyen bu dünyadan alınmış olan rasyonel kavramlarla Tanrı hakkında düşünmek doğru değildir. Gerçek, sadece Tanrı bilgisinden yadsınarak elde edilmiş teoloji tarafındadır. Tanrı’nın*

²³³ A.,e., s. XVI.

²³⁴ A.,e., s. XVII.

²³⁵ Berdyaev, **Tsarstvo Duha i Tsarstvo Kesarya**, s. 238.

²³⁶ A.,e., s. 238.

ontolojisini inşa etmek mümkün değildir... Tanrı hakkında sadece manevi tecrübenin sembol diliyle konuşulabilir."²³⁷

Berdyaev, dini geleneğe bağlı olan Tanrı'nın geleneksel tanımını reddeder ve kendi felsefesinde oldukça farklı değerleri savunur: "*Tanrı'nın en önemli özelliği kadiri mutlak ya da her şeyi bilen olması değildir, onun en önemli özellikleri insanlık, özgürlük, sevgi ve fedakârlıktır.*"²³⁸ O, rasyonel teolojinin öne sürdüğü geleneksel Yaratılış doktrini "*Tanrı inancına büyük engel*"²³⁹ olduğunu söyler. Tanrı ve insan - yaratıcıdır, bu nedenle insan yaşamının anlamı yaratmak ve özgürlük adına yaratıcı dürtüdedir. Bu bağlamda Berdyaev'e göre, insan ahlaki bakımından Tanrı'ya türdeş olduğu zaman felsefe onu şaşırtıcı derecede yüceltmektedir.

Berdyaev'in felsefe anlayışına gelince onun için felsefe dinin devamıdır ve "*dini yaşamın organik bir fonksiyonudur.*"²⁴⁰. Berdyaev felsefenin "dini" olması gerektiğini vurgular. Ancak "*Smysl Tvorçestva*" isimli eserinde Berdyaev insan merkezci dini dünya görüşünü öne sürer ve özellikle "*sadece insanların Tanrı'ya ihtiyacı olmaz, aynı zamanda Tanrı'nın da insanlara ihtiyacı olduğunu*" yazar.

Berdyaev'in felsefesi geleneksel dini düşünce ile çok çelişkilidir. O, eleştiriyi "Yeni dini bilinçten", olumsuzlamayı ise "dini okullardan" almıştır. Başlangıçta o, dini okulların sınırlamalarını aşmak için felsefesi ile dini tecrübeyi birleştirmeyi önerir. Berdyaev sadece din felsefesi çerçevesinde inanç ve bilgi arasında bir tür sentez sunmuştur, ama tutarlı din felsefesini yaratmamıştır.

Berdyaev'e göre, özellikle bilimin doruğa ulaştığı dönemde felsefe, ciddi kriz yaşamıştır. Felsefi düşüncenin çıkmaza girdiği, felsefi yaratıcılığın tükendiğini ve felsefe çöküş dönemini yaşadığı herkese tarafından ciddi felsefi krizin yaşandığı kabul edilmiştir. Eskisi gibi felsefeye inanan insanlara rastlamak çok zordur zamanımızda. Felsefeye inanan en son kişinin Hegel olduğunu söylemekle beraber, Hegel'in felsefeyi puta çevirdiğini ve felsefenin çöktüğü bu dönemde düşünce tarihinde insan

²³⁷ A.e., s. 297.

²³⁸ Nikolay Berdyaev, *O rabstve i svobode človeka*, Paris, YMCA – Press, 1939, s. 73.

²³⁹ Berdyaev, *Tsarstvo Duha i Tsarstvo Kesarya*, s. 238.

²⁴⁰ Nikolay Berdyaev, *Filosofiya Svobodı*, Moskova, "Put", 1911, s. 8.

bilincinin daha önce hiç bu kadar düşmediğini savunur Berdyaev.²⁴¹ Hegel'den yıllar sonra ortaya çıkan materyalizmin ardından onu yumuşatan pozitivizm oluşmuştur. Kant ve Kant sonrasında bile felsefe geçmişteki aslını kaybetmiştir. Her ne kadar geriye dönmeye çalışılmışsa da, Berdyaev'e göre felsefi özgürlük özelliğini kaybetmiştir. Dolayısıyla felsefe özgürce yaratmanın yanı sıra, *bir şey hakkında* düşünme ya da araştırma halini almıştır. Bu kısır döngüden çıkmak gerekiyor ve bunun için, düşünce tarihinde çok rastlanan felsefi krizin yanında bir de *felsefenin krizi* bilincinde olunmalıdır.

Berdyaev'e göre felsefe kriz yaşamasının nedeni soyut bir rasyonalist felsefenin ve kritik rasyonalizmin sonucudur. En kritik rasyonalizm, hayata ve varlığa egemen olmak için çabalayan epistemolojidir. Epistemolojinin doğası aslında, bilme olasılığını zayıflatarak ikiye bölmekten ibarettir. Kendisini sürekli olarak sadece epistemolojiye feda eden birisi, nadiren varlığın amacına ulaşabiliyor. İnsan, varlığı bilme gücünü ve varlığa ulaşmanın yolunu kaybederek bilgiyi öğrenmeye başladı. Bu nedenle varlığa sırtını çevirerek bilgiyi önüne almıştır. Varlığa varılmaz, varlıktan sudur edilir.²⁴²

Kritik rasyonalizm katı bir şekilde bilginin asıl amacını ortadan kaldırmaktadır. Hal böyle olunca, hakikatin kriterini bilen öznenin içinde bulmaya çalıştılar, varlık içinde ilişki değil de özüne olan ilişkisi. Çağdaş rasyonalistlerin elindeki bilim parazit haline gelmiştir. Berdyaev, felsefeye parazitlerin bulaşmasının ardından felsefenin beslenme hastalığına yakalandığını söyleyerek, asırlar öncesi varlığın gizeminden beslenmeye çalıştığı o gizem kaynağını kaybederek salt bilimin kucağına düştüğünü vurgulamaktadır.²⁴³ Dikkat edecek olursak Berdyaev, Alman rasyonalizmini açıklayarak eleştirmekten ziyade, sözün tam anlamıyla onu katı rasyonalizm ile suçlamaktadır.

Felsefeyi katı rasyonalizmin kucağından kurtarmaya çalışan Berdyaev, onun asıl kaynağından beslenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Berdyaev, felsefenin hangi kaynaktan besleneceği söylemden önce şu ifadeleri kullanır: “*Karşı karşıya*

²⁴¹ A.e., s. 4.

²⁴² Nikolay Berdyaev., **O Naznachanii Çloveka, Opit Ortodoksalnoy Etiki**, İzdatelstvo: “Sovremenniy zapiski”, Paris, Sklad YMCA-Press, 1931, s. 3.

²⁴³ Berdyaev, **Filosofiya Svobodi**, s. 4.

kaldığımız ciddi sorun, felsefenin bağımsız olup olmaması değildir (tabi ki felsefe bağımsız olmalıdır); asıl sorun, bağımsız felsefenin özgürce dinden beslenme ihtiyacından söz etmesinin gerekli olup olmadığıdır.”²⁴⁴ Ona göre felsefenin dine ihtiyacı vardır ve beslenmesi gerektiği asıl kaynak dindir. “Din, felsefe olmadan da yapılabilir, çünkü onun kaynaklarını mutlak ve kendi kendine yeterlidir. Ancak felsefe, din olmadan yapılamaz çünkü din, canlı su kaynağı ve gıda olarak ona gereklidir. Din, felsefesinin can damarıdır ve onu gerçek varlıklarla beslemektedir.”²⁴⁵ Berdyaev’in burada asıl vurgulamak istediği mesele, felsefenin özgürce hareket ederek dinden beslenmesidir. Dolayısıyla felsefe – Berdyaev’e göre – bağımsız olarak kalır, çünkü din özgürlükten ibarettir. Felsefenin din ile her zaman paralel olarak hareket ettiğinin Berdyaev şu ifadeleriyle dile getirmektedir: “Felsefe her zaman dine karşı ya olumlu ya da olumsuz tavır sergilemiştir.”²⁴⁶

Filozofun ve felsefenin krizinden bahsederken şu ifadeleri, felsefenin başlangıçtan beri dinden beslendiğini vurgulamaktadır: “Felsefenin dışarıdan dine bağlı kalamaması veya kalmak istememesi, onu tüketen trajik bir durumdur. Böylelikle felsefe, dini deneyimden koparak varlıktan uzaklaşır. Aslında felsefe, her zaman dini kaynaklardan beslenirdi. Sokrates öncesi felsefenin tamamı Yunanlıların dini hayatı ile ilgilidir.”²⁴⁷ Bu bağlamda din felsefeyi esir altına alamaz sadece onu besler.

Berdyaev, felsefenin herhangi bir dini ya da bilimsel bir dünya görüşlerine boyun eğmemesini vurgular. Ancak, saf felsefenin bağımsızlığından söz etmek de imkânsızdır. “Dini vahyin anlamı, varlığın bilen özneye karşı kendisini açmasıdır. Nasıl olur da buna karşı sağır ve kör kalır ve felsefi bilginin bağımsızlığını kendisine açılma karşı savunur.”²⁴⁸ Bu noktada Berdyaev’in, felsefe anlayışında Patristik geleneğe yaklaştığı görünüyor. Onun, din ile felsefe arasında ilişki kurmasının nedeni, felsefeyi herhangi bir dini geleneğe hapsedmek değil de, onu rasyonalist sistemlerin üzerine çıkarmaktır. “Felsefenin bilimsel gelişmelerden ve bilimsel

²⁴⁴ A.e., s. 8.

²⁴⁵ A.e., s. 8.

²⁴⁶ Berdyaev, *Filosofiya Svobodnogo Duha*, s. 23.

²⁴⁷ Nikolay Berdyaev, *Ya i Mir Obyektov, Opit Filofosii Odinoçestva i Obşeniya*, Paris, YMCA-Press, 1934, s. 11.

²⁴⁸ Berdyaev, *O Naznaçenii Çeloveka, Opit Ortodoksnoy Etiki*, s. 6.

sonuçlardan uzak kalmasını kimse savunamaz. Ancak bu, felsefenin en üst düşüncesinde bilime tabi olma ve ona benzemesi anlamına gelmez. Felsefe bilgidir, ama felsefenin bilim gibi aynı bilgi olduğunu varsaymak mümkün değildir. Asıl sorunda zaten, felsefenin felsefe mi, yoksa onun bilim ya da din olduğu sorusudur. Felsefe, bilimden ve dinden farklı olarak manevi kültürün özel bir alanıdır, ama din ve bilim ile karmaşık etkileşim içerisinde bulunmaktadır.”²⁴⁹

Berdyayev göre, felsefenin tüm deneyimi, gerçeklik, özgürlük ve kişilik sorunlarının sadece Hristiyanlığın gizemleri içerisinde ve hakiki bilgi içeren iman eyleminde gerçek anlamda çözülebileceğine işaret eder. Hakikat, sadece bilgi ile değil de, hayat, irade çabası ve ruhun bütünlüğü ile elde edilebilir. Bilginin kendisi dinsel yaşamın bir fonksiyonudur. Bu konuda görüşünü açıklayan Berdyayev, Hristiyan dogmalarının entelektüel teoriler ve metaforik öğretiler değil de, gerçekler ve yaşayan tecrübe olduklarını göstermektedir.

Böylece, “felsefe dini dogmalar için gerekli değildir, ancak dini dogmalar felsefe için gereklidir, çünkü onu beslerler ve gizemlerine götürürler.”²⁵⁰ Felsefe, Berdyayev’e göre, teolojinin hizmetçisi değil de, dini hayatın organik bir fonksiyonu olmalıdır. Burada temel bir fark ortaya konulmaktadır. Felsefe teolojinin savunucusu olamaz ve olmamalıdır, o hakikati ortaya koymaktadır. Ancak bunu yapması için, dini hayatın gizemlerine ve hakikat yoluna katılması gerekmektedir. Gıdasını dini deneyimde arayan felsefe, herhangi bir skolastik düşünceye ters düşmez. Başka bir yerde, felsefenin dine ihtiyacı olduğunu Berdyayev şöyle açıklamaktadır: “*Din felsefeye bağlı olarak kalamaz ve felsefe dini sınırlayıp onu kendi yolunda değiştiremez. Modernizmin hatası dini, çağdaş aklın ve çağdaş bilginin emrine sokma arzusudur. Ancak buradaki sorun farklıdır. Aslında dinin içerisinde her zaman kendi felsefesi ve kendi dini metafiziği bulunmaktadır, bunlar son ve nihai dini hakikati değil de, insanın manevi yolunun sadece bir dönemini ifade eder. Manevi yolda ve hayatın en temel ilkelerinde, bilgiden başka bir sembolleşme ve başka bir öz bilinç yapısını gerektirecek değişiklikler olabilir.*”²⁵¹

²⁴⁹ A.e., s. 7.

²⁵⁰ A.e., s. 14.

²⁵¹ Berdyayev, **Filosofiya Svobodnogo Duha**, s. 24.

Berdyayev, katı rasyonalizminle birlikte özgürlüğünü kaybeden felsefeye özgünlüğü geri kazandırarak onu yaşamın manevi alanına katılmasını sağlamaya ve herhangi bir skolastik düşünceden kurtarmaya çalışır. Dini hayatın gizemleri ile ayrıştırılması olarak değerlendirilen bu skolastik teolojinin reddedilmesi fikri, dini deneyimin yerine soyut düşünme deneyiminin yer aldığına delalet etmektedir. Ancak, filozof Ortaçağ felsefesi ile skolastiği ilişkilendirmiyor.

Berdyayev'e göre, dini inanç her zaman bir bağımsızlık ve bir kurtuluş anlamına gelir. Bunun aksi, yani özgürleştirmeyen din, yalan ve aldatmadır. Bireysel akıl ve bireysel çaba evrensel hakikati açamaz. Bireysel bilincin aşırı iddiaları, her taraftan yenilgiye uğramaktadır. İnsanlık kültürünün izlediği yol – Berdyayev'in dediği gibi – dünya felsefesinin tüm gelişmesi, evrensel hakikatin sadece evrensel bilince açık olacağına götürmektedir. Sadece Kilise, felsefesi lanetlenmiş soruları çözebilme gücündedir. Çünkü özgürlük ve kötülük sorunları, kişilik ve dünyanın anlam sorunları sadece onun tarafından çözülebilir.²⁵² Bu bağlamda meseleyi din felsefesi açısından baktığımızda Berdyayev'in şu ifadelerini zikretmekte fayda vardır: *“Kendisinden mit ve dini tecrübe bulunmayan saf felsefenin, ulûhiyeti bilmesi mümkün değildir. Ayrıca, kavramlar yardımıyla anlaşılan ilahi teolojisini bilemez.”*²⁵³

Genel olarak felsefenin trajedisi hakkında bilgi veren Berdyayev “filozof” kelimesinin Fransız eğitim felsefesi döneminde çok popüler olduğunu vurgulamaktadır. Felsefeye olan ilk ve en güçlü saldırı din tarafından olmuştur. *“Felsefenin asıl trajedisini din ile felsefenin çatışması yaratmaktadır.”*²⁵⁴ Bilim ile felsefenin çatışması daha az trajiktir. Çünkü felsefenin, dinin ela aldığı sorunları ve bu sonralara karşı ürettiği çözümlerin aynısıyla uğraşmasından dolayıdır. Bununla birlikte, Berdyayev'e göre, felsefenin böyle zorluk ve eziyet çekmesi dini doğasından dolayı değil de, onun sosyal konumundan dolayıdır.

²⁵² Berdyayev, **Filosofiya Svobod**, s. 17.

²⁵³ Berdyayev, **Filosofiya Svobodnogo Duha**, s. 61.

²⁵⁴ Berdyayev, **Ya i Mir Obyektov, Opit Filosofii Odinoçestva i Obşeniya**, s. 6.

2. İnanç ve Bilgi

Berdyaev'e göre inanç, bilinç yapısının değiştiren insan hayatındaki manevi bir olaydır. İnanç görülmeyen şeylere olan güvendir ve inandıktan sonra görülmeyen şeyle gözükmeyen bilince açık olur. Ona göre, imanla beraber insan manevi devrim yaşar ve bilinç artık yüzünü başka bir dünyaya çevirir. İman özgürlük demektir, çünkü imanda bir zorlama yoktur. Bundan dolayı insan Tanrı'yı ister reddeder isterse etmez, ancak herhangi bir nesneyi reddedemez. Çünkü bilim zorla bunu kabullendiriyor. Berdyaev'e göre inanç ile bilgi birbirine ters düşmez. *"İnanç ile bilgi birbirine zıt değildir ve birbirini dışlayan da değildir, onlar manevi yolun sadece farklı yönlerini temsil ederler."*²⁵⁵

İnancın temelinde özgürlüğün gizemi yatar ve Tanrı sadece özgür olanlar açılır. Bilim özgür olduğunu düşünenler, inanç zorla olduğunu düşünürler. Aslında Berdyaev'e göre, özgürlük hem inancın hem de bilimin temelinde yatar. *"Fakat bilim, ikincil süreçle ilgilidir."*²⁵⁶ Birinci süreç imandır, iman ettikten sonra bilgi gelir. Berdyaev'e göre bilgi inancı takip etmelidir.

Bu bağlamda Berdyaev, vahinin insanda inancı öngördüğü²⁵⁷ için vahinin kendi kendiliğinden bilgi ile çatışmayacağına inanmaktadır. *"Vahiy bana açılan şeydir, bilgi ise benim açtığım şeydir. Peki, bilgide benim açtığım şey ile dinde bana açılan şey arasında çatışma olabilir mi? Tabi ki, ama bu ilham filozof için trajik olabilir, çünkü o vahiy kabul eden ve inanan bir kişi olabilir."*²⁵⁸ Berdyaev, dini vahiye inanan bir filozofun kendi bilincinde ondan beslenmemesi mümkün olmadığını söyler. Ama vahiy onun felsefi bilgisi için dış bir otorite değildir, vahiy onun için içsel bir gerçektir ve felsefi bir deneyimdir. Vahiy içsel bir ışık olarak felsefi bilgiye içkindir. Felsefe insancıldır, felsefi bilgi – insan bilgisidir; onda insan özgürlüğünün bir unsuru her zaman vardır, bu bir vahiy değildir, ama insanın vahiye

²⁵⁵ Nikolay Berdyaev., "Osnovi Religioznoy Filosofii", Vestnik Russkogo hristianskogo dvijeniya, №:192, Paris-New York-Moskva, 2007, s. 174.

²⁵⁶ Berdyaev, "Osnovi Religioznoy Filosofii", s. 175.

²⁵⁷ Nikolay Berdyaev, **Filosofiya Svobodnogo Duha**, Moskova, Mısliteli XX veka, 1994, s. 74.

²⁵⁸ Berdyaev, **Ya i Mir Obyektov, Opit Filosofii Odinoçestva i Obşeniya**, s. 7.

karşı olan özgür bilgilenme tepkisidir. “*Vahiy, felsefeye herhangi bir teorileri ve ideolojik yapıları empoze edemez.*”²⁵⁹

Berdyaev, felsefenin her ne kadar ilk başta din tarafından saldırıya uğradığını söylese de, asıl tehlikenin onun bilim tarafından saldırıya uğraması olduğunu söyler. “*Felsefe kendisini yüksek din ve vahyi alanından kurtardıktan sonra onlardan daha düşük seviyede olan pozitif bilim ve bilimsel tecrübe alanına bağımlı olarak kalmasının felsefenin en büyük trajedisi*”²⁶⁰ olduğunu söylemiştir. Bilimi eleştiren Berdyaev, onun sadece felsefe ile sorun yaşamamıştır, o aynı zamanda din ile de çatışmaya girmiştir. Dolayısıyla Berdyaev, inanç ile bilgi arasındaki münakaşayı da gözden geçirmektedir. Din ile birim arasındaki sorunu Berdyaev, felsefi ve psikolojik yönden ele almaktadır.

Berdyaev, inanç ile bilgi arasındaki ilişkisine yönelik üç çözüm öne sürmektedir. 1) Bilginin üstünlüğü ve inancın inkârı, 2) inancın üstünlüğü ve bilginin inkârı, 3) bilgi ile inancın birlikteliği. İlk çözüm, uzun süre hâkim olmuştur ve en gelişmiş olarak kabul edilmekteydi.²⁶¹ Bilginin dini yok sayarak onu ortadan kaldırması Berdyaev’e göre, psikolojik olarak kabul edilemezdir. Çünkü inanç psikolojisi bize önde gelen rasyonalistlerde bile inanç unsurunun bulunduğunu göstermektedir. İnancı kendi bilgilerine dayanarak inkâr edenlerin hepsi, hem görünen hem de görünmeyen farklı şeylere inanmışlardır. “*Her yaşayan canlının dünyaya karşı olan ilişkisi sadece bilimsel değil, aynı zamanda hem metafiziksseldir hem de mitolojiktir.*”²⁶²

Bilim yoktur, sadece bilimler var. Kendisini dinden daha üstün gören bilim, Berdyaev’in açıklamasına göre, içerisinde çok sayıda çelişki ve tutarsızlıklar bulundurmaktadır. Bilim akla dayanarak akli reddeder veya tecrübeye dayanarak tecrübeyi reddeder. Burada, felsefi ışığının üzerine düşmesi gereken bilimin çelişkileri bulunmaktadır. Hâlbuki bilimsel bilinçlerinde bile, inanç, vahiy, mucize, vb. konularda da bilimin yetkisiz olduğu açıktır. Ayrıca hangi bilim bu konuları ele alabilir ki? Fizik, kimya, fizyoloji, ekonomi veya hukuk buna değinemez.

²⁵⁹ Berdyaev, **O Naznachenii Çeloveka, Opit Ortodoksalnoy Etiki**, s. 6.

²⁶⁰ A.e., s. 6.

²⁶¹ Berdyaev, **Filosofiya Svobodı**, s. 30.

²⁶² A.e., s. 32.

Dolayısıyla bilim, mucizeyi inkârı edebilecek olan o tek akıl hakkında hiçbir şey bilmiyor.²⁶³

İnancın bilgiden üstün olmasına gelince, inanç da bilginin yerini alamaz ve onu değiştiremez. Az önce belirttiğimiz bilim dallarını din ile çözmeye kalkışmak Berdyaev'e göre doğru olmaz. Bilimin herhangi bir avukata ihtiyacı yoktur. *“Eğer iman özgür bir davranış ise, bilimsel bilgi de insana yüklenmiş ağır işin borcudur.”*²⁶⁴ Birinin görevini diğerine yüklemek bilinçsiz bir davranış olur.

Berdyaev, üçüncü olarak, bilgi ile inanç arasındaki ve düalist yaklaşımın en geçerli olduğunu bildirerek, çağdaş insan bilinci için en uygun yaklaşımın bu olduğunu belirtmektedir. Çünkü uzlaşmacı bu düalizm hem bilgiyi hem de inancı kabul eder.

Bilgi ile inanç arasındaki uzlaşmayı psikolojik açıdan ele alarak Berdyaev, bir de bu meseleyi felsefi yönden inceler. *“Bilgi ile inancın doğasını araştırdığımızda, ikisinin arasında büyük bir psikolojik farkın bulunduğunu tespit ederiz. Bilgi ile inanç arasındaki psikolojik zıtlık, felsefi analize eğilimli olmayan bir kişinin bile fark edebileceği bir durumdur. Bilgi – zorunludur, inanç – özgürdür.”*²⁶⁵ Bu ifadesinde Berdyaev, bilginin temel algı ile başlamasından sonra ki süreçte zorunluluğa dönüştüğünü vurgulamaktadır. Dolayısıyla zorunlulukla sonuçlanan bilgi eylemi seçme özgürlüğünü ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda bilgiden kaynaklanan kanıtların birçoğunda, her zaman şiddet ve zorlama bulunmaktadır.

Birçok epistemolojik öğretilerin bulunmasına rağmen Berdyaev, en çok ampirizm, rasyonalizm ve kriticizm üzerinde durmaktadır. Epistemolojik öğretilerin tek başına, dini inanç ile bilginin kendisine dayandığı “inanç” arasındaki farkı çözemeyeceğini söyleyen Berdyaev, bu konuda metafiziğin devreye girmesi gerektiğini vurgular. Epistemolojinin tek başına derinliklere inmesi imkânsızdır. Sadece bilginin değil, bilimin de dine olan yaklaşımı aynıdır Berdyaev'e göre. *“Bilimin tek başına, din ile ilgili sorunlarla uğraşma yetkisi yoktur. Çünkü bilim alanı ile dini alan daha temelden birbirinden farklıdır.”*²⁶⁶ Berdyaev, rasyonalizm,

²⁶³ A.e., s. 33.

²⁶⁴ A.e., s. 35.

²⁶⁵ A.e., s. 37.

²⁶⁶ Nikolay Berdyaev, *Nauka o religii i hristianskaya apologetika*, “Put”, №:6, Paris, Religiozno-Filosofskaya akademiya, 1925, s. 50.

ampirisizm ve kritisizmde dini mücadele bulunduğunu söylemektedir. İnançsızlık da, inanç gibi aynı dini mücadele ve aynı hayatın halidir. Hristiyanlığın kökenleri ve İncil eleştirisi üzere tarihsel araştırmalara kendini adanmış objektif bilimin tümü, aslında dini mücadelede bulunarak olumsuz dini duyguyla hareket etmekteydi. Bu bilim, Berdyaev'a göre, saf ve bağımsız değildir.²⁶⁷ Epistemolojik öğretilerin içerisinde de, onları motive eden ve amaca doğru götüren inanç unsuru bulunmaktaydı.

Berdyaev'e göre ampirizm bilginin geçerliliği deneyimine her zaman güvenir, ama bu deneyim rasyonelleştirilmiştir. Bu nedenle ampiristler her zaman neyin deneyimde elde edilebileceğini neyin edilemeyeceğini iyi bilirler. Onlar, mucizenin tecrübe ile ispat olamayacağından emindirler. Mistik olanı inkâr ederek böylece ampiristler, rasyonelleşmemiş birincil deneyimi, yani özne ve nesne parçalanmasına kadar olan deneyimi inkâr etmektedirler. Berdyaev, bilginin kesinliğinin aslında rasyonalizmin kesinliği olduğunu düşünür. Her şeye rağmen ampiristler bilginin kesinliğini kanıtlayamaz. Çünkü deneycilik *“kaçınılmaz olarak rasyonalizm ve mistisizme ayrılır.”*²⁶⁸

Kritisizmin de geleneksel ampirizmin üstesinden gelmek için rasyonalizmin tek biçimini temsil ettiğini iddia eden Berdyaev, ampirizm gibi kritisizmin de rasyonel bilinç ve deneyim ile ilgisinin olduğunu vurgular. Berdyaev'e göre, Kant'ın rasyonel felsefesi ve kritisizmin rasyonel epistemolojisi *“bilginin hayatın bütünsel sürecinden bilinçli olarak soyutlanmasından ibarettir.”*²⁶⁹ Bu ise kritisizm felsefesi çalışması kapsamında bilginin imkânsızlığına yol açmaktadır.

Rasyonel düşünceye gelince onun sözel düşünme ve yorum olduğunun altını çizmektedir Berdyaev. Rasyonalizmde bilgi edinme süreci, hiçbir başlangıcı ve sonu olmayan ve bilginin temel ilkelerinden uzak kalan sözel düşünmedir. Berdyaev var olan bütün bilgilerin başlangıcının ispat edilemez olduğu ve doğrudan bilinemediği için inanca dayalı olduğuna ısrar eder. Bilginin temeli bilgiden daha sağlam olan bir şeye ve üzerinde sözel düşünce delilinin inşa edilebileceği birincil ilkeye

²⁶⁷ Berdyaev, **Filosofiya Svobodnogo Duha**, s. 23.

²⁶⁸ Berdyaev, **Filosofiya Svobodi**, s. 40.

²⁶⁹ A.e., s. 42.

dayanmalıdır. Berdyaev bilginin sağlamlılığının inancın temelinde olduğunu ve inancın da bilginin kaynağı olduğuna inanmaktadır.

Berdyaev'e göre inanç bilgiden önce gelir: *"Bu dünyaya inandıktan sonra onu bilmeye başladık."*²⁷⁰ Bu bağlamda, insanların öteki dünyaya karşı şüpheli davranmalarının nedeni inançlarının zayıf olmasındandır. Hal böyle olunca inancı zayıf olan kişinin öteki dünyaya karşı bilgisi hiç olmaz. Zaten inancın kendisinde risk ve tehlike bulunduğu için insanlar kendini garantiye almak için bilgiye sığınır. Ancak Berdyaev'e göre, bilgide zorlama ve baskı oluğu için insan özgür kalmaz. İnanan insan özgürdür. Çünkü o kendisini garantiye almaksızın özgür seçimde bulunabilmektedir. Filozofun burada söylediği inanç dini bir inanç değil, bilimin kendisine dayandığı inançtır.

Sonuç olarak, inanç ile bilgi arasındaki ilişkiyi ele alan Berdyaev, onların birbirlerine engel olmadığını ve birinin diğerini değiştirmeyeceğini veya yok edemeyeceğini belirtir. Filozof, inanç ile bilginin sonsuzluğunu ve onların karşılıklı sınırlamalarının yok olduğunu iddia etmektedir. İnanç, hakikat ile ilişki kuran tamamen farklı bir alandır. Dini inanç ile epistemolojik inancı ayırt eden Berdyaev, bilginin her iki yönüyle inanç biçimine sahip olduğuna işaret etmektedir. İnanç bilgidir, bilgi de inançtır. İnanç ile bilgi arasındaki alanı sınırlayarak bir çerçeveye hapsetmek doğru değildir.

3. Tanrı Anlayışı

Berdyaev'in Tanrı anlayışı diğer tüm Rus din düşünürlerden farklı bir şekildedir. O bu konuda soyut kavramlar yaratmaz ve bu konudaki felsefesi sistematik değildir. Tanrı ruhun ta kendisidir. Tanrı, maneviyatı yüksek olan insanların hayatında mevcuttur. Bundan dolayı ruhsal tecrübeye sahip olan insanlar için Tanrı'nın varlığını rasyonel olarak kanıtlamaya gerek yoktur. Tanrı maddi dünyayı aşar ve sadece sembolik dilde kendisini açıklar.

Tanrı kişiliği olmayan Mutlak değildir, O kendisi Kişiliktir. Tanrı bilgisi bir kişi için nesne değildir, O kendisiyle insanda varoluşsal ilişkinin bulunduğu öznedir.

²⁷⁰ A.e., s. 44.

Bu bağlamda, Berdyaev'e göre, insan hiçbir zaman tek başına kalmaz, çünkü Tanrı onu hiçbir zaman bırakmaz.

Filozofun Tanrı sıfatları konusundaki yaklaşımı negatif temellere dayanır. Berdyaev'e göre, *"insanlığın tanrıbilimi tarihinde Tanrı sık sık şeytan olarak kabullenmiştir."*²⁷¹ Berdyaev, Tanrı'nın bu dünyadaki yanlış anlayış düşüncesine kesinlikle karşı çıkar. *"... Tanrı hakkında, ona benzemeyen bu dünyadan alınmış olan rasyonel yolla düşünmek doğru olmaz. Gerçek sadece apofatik teolojinin tarafındaydı. Tanrı'nın ontolojisini kurmak mümkün değildir... Tanrı hakkında sadece manevi tecrübenin sembolik dille konuşulur."*²⁷²

Tanrı kudreti ile dünyadaki kötülüklerin bir arada olması Berdyaev için kabullenemez bir durumdur. Berdyaev göre, *"...insanın basit hâkimiyet kategorisi Tanrı için uygulanamaz. Tanrı efendi değil ve hüküm sürdürmez. Tanrı için herhangi bir iktidar özgün değildir, Onun kudreti elde edecek özgürlük özelliği yoktur ve O, esirin köleci ibadetini gerektirmez. Tanrı azat eden değildir, O kendisi özgürlüktür. Tanrı itaat değil, özgürlük duygusunu verir."*²⁷³ Ancak Berdyaev daha da ileri gider ve kudret sıfatının Tanrı'ya kesinlikle uygun olmadığını söyler. "Kudret, iktidar ve nedensellik kavramların Tanrı'ya kesinlikle uygulanmayacağını"²⁷⁴ ifade eder.

*"Tanrı, zaman ve mekân içinde hareket eden doğal anlamda bir kudret değildir. Dünyanın yöneticisi ve hâkimi değildir... Tanrı'nın Anlamı, dünyanın Hakikati, Ruh ve Özgürlük olduğunu söylemek dağa iyi olur..."*²⁷⁵ *"Kötü cosmomorphism tarafından Tanrı'ya kudret sıfatı atfedilmiştir. Ancak Tanrı, kelimenin doğal anlamıyla kudret değildir. Tanrı Hakikattir. Bir kudret olarak Tanrı kültü putperestlik olarak da sayılıyor..."*²⁷⁶ Berdyaev'e göre, en önemlisi Tanrı'nın dünyanın ilk nedeni olduğunu inkâr etmektir. Çünkü Tanrı ile dünya ve Tanrı ile

²⁷¹ Nikolay Berdyayev, **O Rabstve i Svobode Çeloveka**, Berdyayev N.A. Tsarstvo Dukha i tsarstvo kesarya. Moskova, 1995, s. 50

²⁷² Nikolay Berdyayev, **Tsarstvo Dukha i Tsarstvo Kesarya**, Berdyayev N.A. Tsarstvo Dukha i tsarstvo kesarya. Moskova, 1995, s. 297.

²⁷³ Berdyayev, **O Rabstve i Svobode Çeloveka**, s. 49.

²⁷⁴ Nikolay Berdyayev, **Opit Eshatologičeskoy Metafiziki**. Tvorchestvo i obyektivatsiya, Berdyayev N.A. Tsarstvo Duha i tsarstvo kesarya. Moskova, 1995, s. 238.

²⁷⁵ Berdyayev, **Tsarstvo Dukha i Tsarstvo Kesarya**, s. 298.

²⁷⁶ Nikolay Berdyayev, **Ekzistentsialnaya Dialektika Bojestvennogo i Çelovečeskogo**, Berdyayev N.A. O Naznačenii Çeloveka, Moskova, 1993, s. 257

insan arasında nedensellik ilişkisi uygulanmaz. Nedensellik sadece maddi dünyaya uygulanan bir niteliktir.²⁷⁷ “Dünyanın yaratıcısı” olarak Tanrı’ya atfedilen tanım Berdyaev’e göre kusurlu görünüyor. Bu durumda, Berdyaev tabii ki, Tanrı’nın yaratıcı eylemini reddetmez, o nesnelleşmiş bir maddeyi yapan indirgenmiş olan “yapımcı” ve “usta” gibi anlayışlara karşı çıkar.

Tanrı ile yaratıklar arasındaki iletişimi nedensellik ilişkisi değil de, sevgi, özgürlük ve yaratıcılık belirler. Görüldüğü gibi Berdyaev, İbrani dini geleneğine bağlı olan Tanrı’nın geleneksel tanımlarını reddeder ve oldukça farklı felsefesi değerler ve kriterleri savunuyor. “*Tanrı’nın en önemli özelliği, kadiri mutlak ve her şeyi bilme değil de, insanlıktır, özgürlük ve sevgidir.*”²⁷⁸

Berdyaev, Tanrı’nın dünyada ki kötülüğün üstesinden gelmesi için Onun mutlak egemenliğini bulmaya çalışmıyor. Berdyaev, manevi yaşamın kendisinde garanti aramanın başarısız olduğuna inanır. Berdyaev’in inancı antik İranlıların inancını hatırlatmaktadır.

Berdyaev doğa yasalarının dayatmalarını ve onların önceden Tanrı tarafından ayarlanmış olduğu fikrini reddeder. “*Doğanın kanunları sonsuza kadar sürmez, onlar doğal dünyanın bilinen bir duruma tekabül eder ve dünyanın farklı bir durumunda üstesinden gelir.*”²⁷⁹ Yasalar, onları aşmak için gereken bir sözleşmedir. Berdyaev’in bu konudaki görüşleri Leibnize nazaran, doğa kanunlarının rastgele olduğunu söyledi Emil Butru’nun görüşüne daha yakındır.

Rasyonel teolojinin öne sürdüğü Yaratıcı doktrini Berdyaev sahte bir doktrin olarak suçlar. “*Eğer her şey Tanrı’dan gelir ve her şey Tanrı tarafından iyiye yönlendiriliyorsa, eğer Tanrı vebaya, koleraya, işkenceye, savaşa ve köleleştirmeye karşı eylemde bulunduğu düşünülürse, dünyada bir kötülüğün varlığının inkâr ve adaletsizliğin olmadığı söylemek gerekir.*”²⁸⁰ Yaratıcının geleneksel doktrinlerin tamamı Berdyaev’e göre, “*Tanrı inancıyla büyük bir engeldir.*”²⁸¹ Dolayısıyla Berdyaev, dünyayı kontrol eden Kadiri Mutlak Tanrı fikrini haklı çıkarmaya

²⁷⁷ Berdyaev, *Tsarstvo Dukha i Tsarstvo Kesarya*, s. 298.

²⁷⁸ Berdyaev, *O Rabstve i Svobode Čeloveka*, s. 51.

²⁷⁹ Berdyaev, *Opit Eshatologičeskoy Metafiziki*, s. 239.

²⁸⁰ Berdyaev, *O Rabstve i Svobode Čeloveka*, s. 53.

²⁸¹ Berdyaev, *Opit Eshatologičeskoy Metafiziki*, s. 238.

çalışmaz. “Tanrı, gözyaşını haklı çıkarmaya çalışan dünya düzeninde değil de, bu gözyaşını akıtan çocuğun içindedir.”²⁸²

Berdyayev, Yaratıcılığı ve lütfu inkâr etmez. O, sadece onlar hakkındaki bozulmuş doktrinleri kesinlikle kabul etmez. Berdyayev için “*lütfun bizim dünyadan alınan zorunluluk, kuvvet, güç ve nedensellik anlayışıyla ilgisi yoktur.*”²⁸³ “*lütuf dıştan etki eden kuvvet değil de, insandaki ilahi tezahürdür.*”²⁸⁴

Berdyayev’in Tanrı’nın her şeye gücü yeten fikrini reddetmesi, dünyada kötülüğün varlığı ile ilgilidir. “Çocuğun gözyaşı” Berdyayev’e göre, Tanrı’nın Yaratıcılığını ve Kadiri Mutlaklığını reddetmek için yeterlidir. Ancak Berdyayev için acının ikili bir anlama vardır: “*Dünyada günahlar için bir ceza olmayan acı vardır.*”²⁸⁵, “*... bu dünyadaki acı sadece kötülük değildir, kötülüğün ifadesi ve sonucudur.*”²⁸⁶ Görüldüğü gibi Berdyayev’de acı, paradoksal diyalektiğine sahip olduğunu görüyoruz.

Berdyayev için çok önemli olmasına rağmen acıyı günah ile açıklamasını kabul etmez. “*Acının günah için ceza olma fikri sadece ekzoteriktir.*”²⁸⁷ İnsan için acı farklı anlamlar ifade edebilir. “*Ölümciül olan koyu acı ve kurtuluşa götüren hafif acı vardır...*”²⁸⁸ Bu farklılık onun kişisel varoluşçu acı deneyimine dayanır. Hiçbir acıya, hatta bu kurtuluşa götürse bile, Tanrı asla izin vermez. “*Acı insanın imtihanıdır, özgürlük yollarında insanın manevi gücüdür.*”²⁸⁹ Ancak, Berdyayev’e göre, Tanrısal acı da bulunmaktadır.

Berdyayev, “*İlahi Hiçlikten veya Ungrun’dan Kutsal Üçleme, yani Yaratıcı Tanrı doğar... Yaratıcı Tanrı’nın dünyayı oluşturulması ikincil bir eylemdir. Bu açıdan bakıldığında, özgürlüğün Tanrı tarafından yaratılmadığını söyleyebiliriz. Böylece, Tanrı özünde üçlü olan tektir.*”²⁹⁰ Dolayısıyla Tanrı için kullanılan kişilik

²⁸² Berdyayev, *O Rabstve i Svobode Çeloveka*, s. 52.

²⁸³ Berdyayev, *Opit Eshatologičeskoy Metafiziki*, s. 238.

²⁸⁴ Berdyayev, *Tsarstvo Dukha i Tsarstvo Kesarya*, s. 300.

²⁸⁵ Berdyayev, *Ekzistentsialnaya Dialektika Bojestvennogo i Çelovečeskogo*, s. 290.

²⁸⁶ A.e., s. 293.

²⁸⁷ A.e., s. 295.

²⁸⁸ A.e., s. 293.

²⁸⁹ A.e., s. 298.

²⁹⁰ Nikolay Losski, *İstoriya Russkoy Filosofii*, Moskva, Sovetskiy pisatel Yay., 1991, s. 271.

kavramı yaratılan kişilik kavramında farklı olduğu açıktır ve teolojide sadece bir benzetme olarak kullanılır. O, ebedi olarak *Ungrund* – Hiçlikte yatmaktadır.

Böylelikle, kötülük problemini Tanrı'nın sorumluluğundan çıkartmaya çalışan Berdyaev, kötülüğe neden olan özgürlükten Tanrı'nın sorumlu olmayacağını söyler. Özgürlük ilahi yaratılış eylemi ile uyumludur, yokluk özgürce varlığı kabul eder.²⁹¹ Bundan anlaşılıyor ki, Tanrı'nın yokluk ve yaratılmamış özgürlük üzerinde herhangi bir yetkisi yoktur. Bu özgürlük iyi ve kötüye ilişkin başta gelir ve hem iyi hem de kötüyü mümkün kılar. Berdyaev göre, özgür iradeyle gerçekleşen varlığın eylemini Tanrı tahmin edemez, çünkü bu eylemler tamamen özgürdür.

Berdyaev, Tanrı'nın sonsuz kudretini ve ilmini reddederek Tanrı'nın, *Ungrund*'dan çıkan evrendeki varlıkların iradesini yaratmaz, O sadece iradenin iyi yönde kullanılmasına yardımcı olur. Bu görüşü Berdyaev, Tanrı'nın evrensel kötülükten sorumlu olmaması için öne sürmüştür.

Aleksandr Men'e göre, Berdyaev için Tanrı'nın gizemini hep akıl almaz bir gizem olmuştur. Bu bağlamda Hristiyan teoloji ile tam uyum içindedir Berdyaev, ancak insanın sırrı da de aynı şekilde gizemlidir.²⁹²

4. Felsefe ve Bilim

Konuya başlamadan önce Berdyaev'in şu ifadelerini başta zikretmekte fayda var: *"Bilimin kendisi bir zamanlar felsefe tarafından doğuruldu ve gelişti, fakat çocuk annesine karşı ayaklandı ve onu terk etti."*²⁹³

Berdyaev, felsefenin hiçbir anlamda bilim veya bilimsel olmadığını ve onun bilimsel olması anlaşılabilir bir şey olduğunu savur. Aynı zamanda din, ahlak ve sanat da bilimsel olmamalıdır. Bilimden başka hiçbir alan bilimsel olmamalıdır, sadece bilim bilimsel olmalıdır Bilimsel olan sadece bilimin özelliğindendir ve sadece bilimin eleştirisi olabilir. Kısacası bilim, zorunluluk işidir, felsefe ise özgürlüğün işidir.

²⁹¹ A.e., s. 272.

²⁹² A.e., s. 272.

²⁹³ Berdyaev, *O Naznachenii Çeloveka, Opit Ortodoksalnoy Etiki*, s. 7.

Berdyayev'e göre, *"Felsefe bir bilim değildir ve ondan önce gelir. Felsefe, kendi doğasından utanacak halde değildir ve her konuda bilime başvurmaktan çekinir. Felsefe manevi kültürünün bağımsız bir alanıdır ve kültür, din, sanat ve ahlak alanları dışındaki diğer bilimlerle karşılaştırılmaz. Felsefe bir felsefedir ve kendine özgün bir doğası vardır. O, sonsuza kadar ruhun bir fonksiyonu olarak kalır ve bilim hiçbir zaman onun yerini alamaz. Felsefe hem konu bakımından hem de yöntem bakımından bilimden farklıdır. Bilim gerçekliğin soyut yönlerini araştırmaktadır."*²⁹⁴ Bu bağlamda Berdyayev, bilimin sadece fiziksel alandaki gerçekleri, başka bir ifadeyle hakikatleri açığa çıkarttığını söylemektedir. Zaten bunu yaparken kullandığı yasalar fiziksel bilim kendisi tarafından belirlenen yasalar. Dolayısıyla hem konu bakımından hem de yöntem bakımından soyut olan bilim, hiçbir zaman varlığın somut bütünlüğünü kavrayamaz.

Berdyayev, felsefenin kendisini yüksek din ve vahyi alandan kurtardıktan sonra, daha düşük seviyede olan pozitif bilim ve bilimsel tecrübe alanına bağımlı olarak düşmesi, felsefenin en büyük trajedisinden olduğunu dile getirmektedir. Çünkü bilimin kucağına düşmüş olan felsefe, giderek kadim silsilesini yitirmektedir. Bu yüzden Berdyayev'in derdi, felsefeye ait olan kadim silsileyi geri kazandırmak ve onu bağımsız yapmaktır.

Modern zamanda düşünce dünyasında yaratıcılık tükenmektedir. Şimdi hatırlamaya ve üzerine çalışma yapmak istenen *bir şey hakkında* eskiden, *bir şey* düşünürler ve *bir şey* yazarlardı. Zamanımızda *bir şey hakkında* düşünüyorlar ve *bir şey hakkında* yazıyorlar.²⁹⁵ Bilimin katı rasyonel yönünü eleştiren Berdyayev, genel olarak bilim ve özel anlamda tarih bilimi, *bir şey hakkında* mükemmel ve başarılı bir çalışma elde edebildiği savunuyor. Mesela, din ya da mistik hakkında başarılı çalışmalar elde edebilir. Ancak bilimin ve araştırmacıların başarıları sadece, din ya da mistik, yani *bir şey hakkında*'ki yaptıkları çalışmalardır. Dolayısıyla *bir şey hakkında* yazmamak için, önce *bir şey* olmak gerek. *Bir şey hakkında* koşuşturanlar, *bir şey* olduklarını unutuyorlar. Berdyayev'e göre insanlığın *bir şey hakkında* ve *bir*

²⁹⁴ Berdyayev, **Osnovi Religioznoy Filosofii**, s. 169.

²⁹⁵ Berdyayev, **Filosofiya Svobodi**, s. 2.

şey arasında kalmasının nedeni, gerçeğe sahip çıkma yetkisindeki ve kendi içindeki şüphedir.

Berdyaev'e göre bilim, felsefeye ters düşer, çünkü felsefede sonsuz yaratma dürtüsü vardır. *“Herhangi bir anlamda felsefe bir bilim değildir ve hiçbir anlamda bilimsel olmamalıdır.”*²⁹⁶ Felsefe sadece felsefe olarak kalmalıdır, aynı şekilde bilim de sadece bilim olarak kalmalıdır. Başka bir ifadeyle, felsefe felsefi, sanat sanatsal, bilim bilimsel ve din dini olmalıdır. Ancak Berdyaev'e göre felsefe, her ne kadar bilim olmasa da bilimsel olan ile ilişki içerisinde olabilir. Çünkü bilim ile bilimsellik arasında fark vardır.

Bilim ile bilimsel olanın arasında farkın bulunduğunu iddia eden Berdyaev, onların arasındaki farkı şu ifadelerle açıklar: *“Bilimsel olan, bilimin ölçütlerini manevi hayatın öteki alanlarına aktarandır. Bilimsel olan, bilimin tüm manevi alanda yüce bir ölçüt olduğu, onun kurduğu sisteme her şeyin uymak zorunda kaldığı ve onun her yerde önemli olduğu inancına dayanır.”*²⁹⁷ Bilim ise *“dünyaya adaptasyon ve ihtiyaçtan dolayı zorunlu olanın bilgisidir.”*²⁹⁸ Bilim, var olan dünyaya uyum sağlamak için bir araçtır.

Bilimsel olan bilimden çıkarılmamıştır ve bilim yabancı kaldığı alanlara bilimsel yönergede bulunamaz. Bilimsel olan, yaratıcı ruhun özgürlük kaybının sadece tek bir ifadesidir. Bilimsel olan, insanın manevi hayatının her alanında, tek bir rasyonel yöntemin varlığını gerektirir. Berdyaev'e göre, bilimin bilimsel yöntemi sadece bilim için yararlıdır, bilim dışında işe yaramaz ve yaramamalıdır. Bilim, yaratıcı özgürlüğe yabancıdır ve kendi düşünme yöntemini insanın manevi faaliyetlerindeki felsefe, din ve tarih gibi alanlara yayamaz.

Berdyaev göre, sadece bilimin kendisi bilimsel olmalıdır, din, ahlak, sanat ve felsefe ise kültürün bağımsız alanları olmalıdır. Berdyaev felsefeyi “bilme sanatı” olarak adlandırmaktadır. Bilim, bilimin farklı alanlarında uzman olan insanların ve bilimi geliştiren ustaların işidir, felsefecilerin değil. Bu bağlamda Berdyaev, bilim

²⁹⁶ Nikolay Berdyaev, **Sımsıl Tvorçestva (Opit Opravdaniya Çeloveka)**, G.A.Lemana i S.I.Saharova Yayınevi, Moskva, 1916, s. 18.

²⁹⁷ A.e., s. 19.

²⁹⁸ A.e., s. 20.

içerisinde her zaman iki tane ruhun yaşadığını ve mücadele ettiğini söylemektedir. Bunlardan birisi, dünya gizemlerini bilme arzusu peşindeydi. Ancak bilimi yaratan ruh bu değildir. Çünkü bu ruh daha çok felsefeye, *tesofi* ve büyüye taraf eğilimdir.

Felsefeyi bilimsel yapmak onun özgürlüğünü elinden almak demektir. Berdyaev'e göre bilgenin bilgisi, bilimsel ve mantıksal bilgiden daha üstündür. Bilimsel bilgi sadece sınırlı sayıdaki sorulara cevap verebilmektedir. Diğer dünyaların mevcut olup olmadığı hakkında hiçbir bilim bir şey söyleyemez, çünkü bilimsel araştırma yapan bilim adamları dünyanın diğer planlarını tanıması için gerekli ruh özgürlüğüne sahip değildir.²⁹⁹ “*Doğa bilimlerinde bilme faaliyeti nesneleştirilmeyi ve bilme faaliyetinin matematiğe tabi olmasını ifade eder.*”³⁰⁰ Bilim doğanın derinliğine ve maddenin içyapısına girebilmektedir. Onların ötesine çıkamayan bilim, kendisinden daha üstün olan ahlaki ve manevi değerleri tanımaz. Hal böyle olunca, bilim doğal olarak felsefeyi de aynı şekilde tanımaz.

Bilim sadece nesnel olanı tanıyabildiği için, nesne dışında olan ruhu tanıyamaz. Sürekli nesnelerle temas içerisinde bulunan bilen özne, zaman içerisinde kendisinin ruhi boyutunu kaybeder ve giderek nesneleşir. “*Bilim, nesneleşmiş dünyayı tanır ve insana doğayı ele geçirme imkânını sağlar.*”³⁰¹ Berdyaev yaşadığı dönemde bilimin temelinde yaşanan krize işaret etmekteydi. Hakikat mekanizması, bilimsel deney, bilginin klasik teorisi, özne nesne kopukluğu ve bilimsel bilginin nesnelliği Berdyaev'i şüpheye sokmaktaydı. Bilim, eski ideallerine dayanamadığı için kendisine farklı bir temel bulmak zorundadır.

Peki, bu durumda felsefe ve bilim arasındaki ilişkiyi nasıl anlamalıyız, onların alanlarını nasıl sınırlandıracağız ve aralarındaki anlaşmayı nasıl kurmalıyız? Bütün bu sorulara Berdyaev açıklama getirmektedir. “*Felsefi bilgiyi bilimsel bilgiden ayırt eden ana işaret, bilimin kendi varlığını insandan ayrı ve insanın dışında var olan bir şeymiş gibi anladığı halde, felsefe varlığı insanda ve insan vasıtasıyla bilir ve varlığın anlam çözümünü insanda arar.*”³⁰² Bundan dolayı Berdyaev'e göre, felsefe için varlık ruhtur, bilim için ise varlık doğadır. Sonunda

²⁹⁹ Berdyaev., *Sudba Rossii*, Eksmo Yayınevi, Moskva, 2007, s. 146.

³⁰⁰ Berdyaev, *Ya i Mir Obyektov, Opit Filofosii Odinoçestva i Obşeniya*, s. 67.

³⁰¹ Nikolay Berdyaev, *Samopoznaniye*, AST, AST Moskva, Hranitel, Moskva, 2007, s. 169.

³⁰² Berdyaev, *O Naznachenii Çeloveka, Opit Ortodoksalnoy Etiki*, s. 8.

felsefenin kaçınılmaz olarak ruh felsefesine dönüşmesi, onun bilimden bağımsız olduğunu anlamına gelir. “*Felsefe, ruhun bilincidir ve o ruhun herhangi bir yönünden bağımsız kalmaz. Felsefi ruhun yapısı, onun niteliği, yüksek ya da daha düşük dünyaya hitabı, açıklığı veya kapalılığı tarafından tanımlanır.*”³⁰³ Berdyaev’e göre ruh, yaşam anlamına geldiği için felsefenin yapısı yaşamla belirlenir.

Bilimin aksine felsefe, “*varlığın somut bütünlüğü üzerinde tefekkür etmeyi çabalar, ampirisizmin ötesine geçerek anlam ve özünü kavramayı amaçlar. Her hakiki felsefi bilginin kalbinde öncelikli olarak sezgi yatar. Sezgi, somut şeylerin canlı tefekkürüdür.*”³⁰⁴ Berdyaev, filozofların kanıt ihtiyacı duymadıklarını söylerken, felsefenin, bilime kıyasla, zorunlu kabullerden oluşmadığını göstermeye çalışmaktadır. Berdyaev’in ifadelerinden anladığımız diğer bir önemli nokta, felsefenin muhatabı bilim değil, varlık olduğudur. Tabi ki, bilimi de tamamen kenarı itmek doğru olmaz. Onun sadece maddi dünyada insanların ihtiyacını gideren ve felsefeden daha düşük olan bir zorunluluk olduğu unutulmamalıdır.

Berdyaev’e göre Bilim felsefeyi sistematikleştirmeye çalışmaktadır. Oysa, Berdyaev’e göre felsefe sistematik olmamalıdır. Berdyaev’in aslında bilime karşı olmadığını şu ifadelerinden anlamak mümkündür: “*Felsefi bakış açımın oluştuğu yıllar, benim gözümde bilimin ve kritik felsefe düşüncesinin değerlendirmesi çok büyüdü. Bunun yanı sıra, mistisizmin geçerli olmadığı sözde mistik olan tutumlara karşı antipatim arttı. Marksist olduğum genç yıllara göre şimdi pozitif bilimin kıymetini daha fazla anlıyorum.*”³⁰⁵

İnsanın yaşaması ve gelişmesi için bilime odaklanmaya ihtiyacı vardır. Bu bağlamda felsefenin bilimden farklı olduğu yön, bilim ihtiyaçları öğrenme ve insan için belirli yasalara adaptasyonu mümkün kılarken, felsefe farklıdır ve farklı hedefleri takip etmektedir. Felsefe özgür ve yaratıcıdır, özgürlük ve yaratıcılık ihtiyaçlardan kaynaklanmaz, ihtiyacın olduğu yerde ne özgürlükten söz edebiliriz ne de yaratıcılıktan.

³⁰³ Berdyaev, *Filosofiya Svobodnogo Duha*, s. 24.

³⁰⁴ Berdyaev, *Osnovi Religioznoy Filosofii*, s. 170.

³⁰⁵ Berdyaev, *Samopoznaniye*, s. 169.

Felsefe, bilim gibi karşısına herhangi bir nesneyi almaz ve kendisi de nesnelleşemez. Bunun anlamı Berdyaev'e göre, insandan hareketle insanın özünü bilmektir. İnsanın özünden hareket eden felsefe nesnelleştirilemez. Dolayısıyla felsefe ile bilimi birbirinden ayırmasının asıl nedeni, felsefenin nesnelleştirilmemiş bilgi ve özünde ruhun bilgisi olup, doğada nesnelleştirilmemesidir.³⁰⁶ İnsanın varlıktan, varlığın da insandan uzaklaşması, bilginin nesnelleşmesine yol açmaktadır. Berdyaev felsefe tarihinin, felsefi bilgi olmamasının sebebini, bundan kaynaklandığını söylemektedir. Çünkü felsefe tarihi, insan dışında bir nesne olarak ele alındığı için onun bilgisi bilimsel bilgiye dönüşmektedir. Hal böyle olunca felsefi fikirler insanın iç dünyasının dışına çıkarak hem kendisini, hem de insanı nesnelleştirir.

Felsefe dünyaya insandan hareketle bakarken, bilim dünyaya insanın dışından bakmaktadır. Felsefeyi insanın özünden uzaklaştırmak, onu ölüme sürüklemek demektir. Bilimin de yaptığı gibi, varlığı insan dışında tanımaya çalışmak, özne nesne arasındaki ilişkiye ters düşmektedir. Çünkü özne olan insan ile ilişkiye geçen nesne olan objeler açıklanabilirler ve anlam kazanabilirler.³⁰⁷ Sadece bu durumda felsefe din ile temasa geçebilir, ancak bu temas içtendir ve özgürdür.

İnsan felsefenin önkoşuludur ve insanın üstesinden gelmek felsefede ya hiçbir şeyin ifade etmemesidir ya da felsefi bilginin ortadan kaldırılması demektir. İnsanı atlayıp geçmek doğru olmaz, çünkü her şey insanın özünden hareketle başlar. Bundan dolayı Berdyaev'in felsefeyi bilimden uzak tutmayı, hatta felsefeyi bilimden tamamen ayırmak istediğini söyleyebiliriz. Çünkü felsefenin özü nesnelleşmek değil, insan ve onun iç dünyasıdır. Dolayısıyla felsefe Berdyaev'e göre insanîdir. Zaten onun felsefi çalışmalarının merkezinde insan sorunu yer almaktadır. Bu yüzden de onun felsefesi büyük ölçüde antropolojiktir.³⁰⁸

Berdyaev, bilimin nesnel bir zorunluluk olduğunu göz önünde bulundurursak, bilimsel felsefeye insanlığın ihtiyacı olmadığını söyler. Çünkü bilim zorunluluğa

³⁰⁶ Berdyaev, **O Naznachanii Çeloveka, Opit Ortodoksnoy Etiki**, s. 9.

³⁰⁷ A.e., s. 10.

³⁰⁸ Nikolay Berdyaev, **Moye Filosofskoye Mirosozetsaniye**, Moskva, 1994, s. 24.

itaat etmektedir.³⁰⁹ Felsefe ise hiçbir otoriteye itaat etmez ve özgürce düşünür. Felsefeyi felsefe yapan da zaten budur Berdyaev'in düşüncesine göre. Felsefe herhangi bir otoriteye itaat etmemesi yanı sıra, otorite de kurmaz.

Felsefe, öz yapısı bakımından hiçbir zaman bilim gibi zorunluluktan dolayı hareket etmediği için, daima özgürlük bilgisi ve özgürce bilme eylemi olmuştur. Bu bağlamda felsefe hem kendisini hem de insanın ruhunu zorunluluktan kurtarmış oluyor. Çünkü bilimin zorunlu nesnelleşmesine esir düşen insan, ruhunu kaybetmektedir. İnsanlığın tamamen bilimden kopmaması için, bilim alanında da aktif olması gerekmektedir. Ancak onun nesnelleştirme tarafına kapılmamak şartıyla. Berdyaev'in ifadesiyle söyleyecek olursak: *"Zorunlu egemenliğin bulunduğu yerde özgürlüğün korunması gerekmektedir."*³¹⁰

5. Epistemolojik Sorun

Epistemolojinin kuşkusuz çağımızın entelektüel hayatında merkezi bir yer aldığı gibi Berdyaev'in felsefesinde de önemli sorunlardan biri olmuştur. Özellikle din felsefesi söz konusu olduğunda epistemolojinin şüphe ve yasaklarına göz yummak mümkün değildir. Epistemolojik eleştirinin olduğu yerde felsefenin bilgi alanında şüpheyle hareket etmesi olağandır. Dolayısıyla Berdyaev'göre epistemolojik şüphe, özne ve nense arasındaki bağı parçalamaktadır. *"Epistemoloji, bilme imkânını iki parçaya ayırmaktadır. Gücünü epistemolojiye feda edenin, ontolojiye varması çok zordur."*³¹¹ Berdyaev'e göre, epistemolojiyi varlığın dışına çıkartarak ondan hareket etmek doğru olmaz.

Bilgi teorisinde Berdyaev'i etkileyen en önemli isim Kant olmuştur. Ancak kısa zaman içerisinde Berdyaev, her ne kadar sistematik olmasa da, kendine özgü bir bilgi teorisi geliştirmiştir. Berdyaev'in geliştirdiği bilgi teorisi en başta *"varlığın ifadesinin kavramda ve akılda olduğuna inan"*³¹² rasyonalizme karşı gelmektedir. Rasyonelleşme sürecine geçmeden önce, kavram ile anlaşılmayan ilk ve asıl olan

³⁰⁹ Berdyaev, *Sımsıl Tvorçestva (Opit Opravdaniya Çeloveka)*, s. 21.

³¹⁰ Nikolay Berdyaev, *İstina i Otkroveniye. Prolegomeni k Kritike Otkroveniye*, Russkiy Hristianskiy gumanitarniy institut, Sankt Peterburg, 1996, s. 80.

³¹¹ Berdyaev, *O Naznachanii Çeloveka, Opit Ortodoksalnoy Etiki*, s. 3.

³¹² Berdyaev, *Samopoznaniye*, s. 57.

varlık vardır. Berdyaev, Kant'ın bilgi teorisinden uzaklaşarak, rasyonelleşme ve bilinç işleminden önce birinci gerçeği bilme imkânını doğrulamaya çalışır.

Berdyaev'in bütün felsefesine epigrafi olarak hizmet edecek olan, kendisinin de “*Filosofiya Svobodi*” kitabına aldığı, Havari Paul'un şu sözleri olabilir: “*Bu dünyanın bilgeliği Tanrı'nın karşısında ki çılgınlıktır.*” Berdyaev'in söylemek istediği şey sıradan bir insanın “bilgeliği” ile yaşamın ya da varoluşsal sorunların anlamını yakalaması ve ifade etmesinin mümkün olmadığıdır. Bu bağlamda daha önceki bilgi teorisini eleştiren Berdyaev'in epistemolojik alandaki düşüncelerine değineceğiz.

Berdyaev'e göre, “*Modern felsefenin son devrelerinde epistemolojinin rolü hizmetçi ve polis işlevine indirgenmiştir. Kritik epistemoloji sizi girişte karşılar ve oturma odasına girmeye izin vermez. Çağdaş epistemoloji ise evin girişinde çok uzun süre tutar ve sonunda ev sahiplerini görmenin imkânsız olduğunu hatta onların hiç olmadığını bildirir. Bu felsefe, evin girişinde duranların felsefesidir. Artık oturma odalarının felsefesine girme vakti gelmiştir. Aynı zamanda, epistemolojinin rolünü polisin görevi ile karşılaştırılabiliriz. Epistemoloji polis gibi, tutanak tutar, felsefi düzende kural ihlali olmamasını sağlar, gerekirse tutuklar ve merkeze götürür.*”³¹³ Felsefenin yaratıcı olduğunu savunan Berdyaev, epistemolojinin felsefi yaratıcılığın önünü kapattığını savunmaktadır. Onun deyişiyle “*yaratıcı ruh sönmektedir*”. Felsefenin bu durumdan kurtulması için ontolojik sorun epistemolojinin üstesinden gelmelidir. Berdyaev, 1910 yılında yazdığı mektubunda şu ifadeleri kullanıyor: “*Modern manevi hayatın temel sorunu, epistemoloji ve okültizm sorunudur.*”

Berdyaev'e göre, epistemoloji insan varlığının en önemli sorularına cevap vermez zaten. Biz, Kant'ın transandantal felsefesinin inanca yer vermesi için, akla sınır koyduğunu biliyoruz. İşte tam da orada özgürlük ile Tanrı ve insanın ölümsüzlük sorunları bulunmaktadır. Aslında Berdyaev Kant'a ve pozitivistliğe karşı çıkmasında haklıdır. Ancak Berdyaev, bu bağlamda yukarıda zikrettiğimiz sorunların çözülmesi için felsefenin sınırlarının nasıl genişletilebileceğini söylememiştir. Berdyaev, bu sorunların çözümünü felsefede değil de, inanç içerisinde aramaktadır.

³¹³ Berdyaev, *Filosofiya Svobodi*, ss. 20-21.

Çünkü “*epistemolojik güç kuşkuculuğun ürünüdür. Canlı ve güçlü inanç, zararların ihtimalini dışlamaktadır ve epistemolojik iradeyi ortadan kaldırmaktadır.*”³¹⁴

Berdyaev, Batı felsefi düşüncesini bulunduğu karanlıktan çıkarmak için gayret göstermekteydi. Bundan dolayı o, soyut epistemolojinin kurduğu ve insanı varlıktan koparmayı çalışan kafesten kurtulmak istiyordu.

Berdyaev, hem düşüncenin hem de bilginin kendisinin varlığın bir parçası olduğunu söyler. Onları varlık dışına çıkartmak özne ile nesne ayrımı yapmak demektir. Varlıktan hareket eden Berdyaev, soyut epistemolojinin insanı varlıktan uzaklaştırdığını öne sürerek, onun insan ruhu için bir hastalık olduğuna inanmaktadır. Düşünce evrensel varlıktan ayrı ve ona zıt olamaz. Bilgide aynı şekilde evrensel yaşamdan ayrı ve ona zıt olamaz.³¹⁵ Yani düşünce varlık ile iç içe iken, bilgi yaşam ile gerçekleşmektedir. Ancak Batı felsefesi Berdyaev’e göre bilgiyi insanların yaşam alanından uzaklaştırarak onu soyut bir alana taşımıştır. Aynı zamanda duygunun öznel, düşüncenin ise nesnel olduğunu düşünmek hatadır.³¹⁶ Bilen öznenin bilinen nesneye karşı olan ilişkisi, varlık içerisindeki varlığın varlığa olan ilişkisidir.

Berdyaev’e göre varlık, zorunlu bir nesne değildir. Çünkü o aynı ölçüde öznedir. Dolayısıyla varlık açısından aralarından bir fark olmayan özne ve nesne aynı varlıklardır, “özne bazı nesneleri yansıtmalıdır”.³¹⁷ Ancak ikisinin arasındaki fark sadece varlık içerisinde anlaşılabilir. Epistemoloji varlığın dışında olmaz, zaten varlığın dışında bir yer de yoktur. Her epistemoloji özne ve nesne ayrımı yapabilmelidir. Fakat bu ayrım öylesine özne ve nesne ayrımı değil, özne ve varlık ayrımıdır.

Berdyaev’e göre epistemoloji, birincil irrasyonel bilinç ile ikincil rasyonel bilinç arasındaki farklılıktan hareket etmelidir. Ancak genelde epistemoloji rasyonel bilinçten hareket ettiği için kendisine varlık verilmez ve hiçbir şekilde aklın rasyonel faaliyeti aracılığı ile varlıklara ulaşamaz. Epistemoloji, isteğe bağlı olarak bilginin

³¹⁴ A.e., s. 21.

³¹⁵ A.e., s. 65.

³¹⁶ Berdyaev, **Ya i Mir Obyektov**, s. 15.

³¹⁷ Nikolay Berdyaev, *Vosproizvoditsya po izdaniyu: Filosofiya Svobodnogo Duha. M.: Respublika, 1994. Soderjit: Filosofiya Svobodnogo Duha, Ya i Mir Obyektov, Sudba Çeloveka v Sovremennom Mire, Duh i Realnost*, 480 s. (Nomera stranits po eC.u izdaniyu v pryamih skobkah, nomer stranitsyi predşestvuyet tekstu na ney), s. 368.

doğasını inşa etmektedir ve bu yapıya uymayan her şeyin bilgi olmadığını kabul etmektedir. Epistemoloji aslında sadece kesin olan pozitif bilim ile uğraşmak istemektedir.³¹⁸ Epistemolojinin en önemli çelişkisi Berdyaev'e göre, bilginin tek alan olarak kabul edilen alandan hareketle, nesnelleşmeye elverişli olmayan bilen özneyi kendi bilgisinin nesnesi yapmaya çalışmasıdır.

Berdyaev iki tür bilginin olduğunu kabul etmektedir. Birincil bilgi, özneye yoğunlaşmış ve özne ile nesnenin özdeş olduğu bilgidir. İkincil bilgi, özne ile nesneye ayrılır ve bilgiyi nesnelleştirir. Bu bağlamda Berdyaev, çevredeki gerçekliğin nesnelleştirilme sürecini olumsuz değerlendirip birincil bilginin daha faydalı olduğunu düşünmektedir. *“Ben sözde “nesnel” dünyanın sertliğine ve dayanıklılığına inanmıyorum... Sadece özne varoluşsal ve sadece özne gerçeği bilebilir.”*³¹⁹ Berdyaev'in bu yaklaşımı, sadece nesnel olanın öznel olabileceği düşüncesine dayanıyor olsa gerek.

Epistemolojinin bir diğer tutarsızlığı ise, felsefe yapan insanın bilgisinin antropolojik bir ortamda gerçekleştiği için, bu aşılabilir gerçeğin üstesinden gelmeye amaçlarken, bilginin transandantal bilinçte gerçekleştiğini düşünmesidir. İşte tam burada epistemoloji açık bir şekilde metafizik zemine geçiyor ve ontolojik niteliğinde varsayımlarda bulunuyor.³²⁰ Bunu yanında epistemolojinin önyargılarla hareket ettiğini hatta epistemolojinin kendisinin önkoşullardan ibaret olduğunu söylemektedir. Epistemolojideki önkoşul bilimdir, ancak bilimdeki önkoşul epistemoloji değildir.

Epistemoloji ile ilgili benzetmelerden bulunan Berdyaev'in örneklerini zikretmekte fayda vardır: *“Epistemoloji – saf suyun skolastiğidir, o her türlü skolastikten daha skolastiktir. Epistemoloji çölde kendi kendine yeten bir düşünce ile köklerden kopararak susuz yetişmektedir. Epistemolojinin çiçekleri gerçek çiçekler değildir, onlar yapay ve kâğıttan yapılmış çiçeklerdir. Epistemolojinin hiçbir yolunda organik gelişme bulunmaktadır.”*³²¹ Berdyaev epistemolojinin aslında yapay olduğunu ve organik olmadığını söylemesi, onun özneyi nesnelleştirmesi ve organik

³¹⁸ Berdyaev, **Filosofiya Svobodi**, s. 67.

³¹⁹ Berdyaev, **Samopoznaniye**, s. 168.

³²⁰ Berdyaev, **Filosofiya Svobodi**, s. 69.

³²¹ A.e., s. 72.

yapısından çıkarmasından dolayı olsa gerek. Çünkü epistemolojinin organik olmayan yapısı özneyi kendi öz yapısından uzaklaştırarak onu nesnelleştirmektedir. Bundan dolayı epistemoloji özü olmayan bir hastalıktır.

Bazı filozofların düşüncesine göre Berdyaev, varlığın bilgidен dolayısıyla epistemolojiden daha üstün olduğunu düşünmektedir. Berdyaev'e göre, bilimsel bilgi varlık olamaz, çünkü varlık bilgidен önce mevcut bulunmaktaydı. Dolayısıyla insan ilk başta varlığa irrasyonel olarak yaklaştığı için, epistemolojik yargıda bulunmaksızın onu ruhu ile benimser. Bu bağlamda Berdyaev şöyle devam etmektedir: *"Kimse varlığa varamaz, en iyi şey varlıktan yola çıkılır çıkmaktır"*³²², başka bir yerde de benzer ifade kullanmaktadır, *"varlığa varılmaz, varlıktan yola çıkılır."*³²³ Varlık önceden mevcut olduğu için bilgi ondan sonra gelir ve varlığın bilgiye bağımlı kılınması yanlış olur. Berdyaev'e göre bilgi edinme eylemi, varlığın içerisinde olan bir eylemdir ve bu eylem sayesinde varlığın gizemi ortaya çıkar.³²⁴ Ancak bu bilgi nesnelleştirilmiş bir bilgi değildir.

Berdyaev, çılgınlığı sayesinde sadece rasyonalizmin, varlığı her türlü şekilde ölçüp biçme yetkisini kendisinde gördüğünü söylüyor. Varlık her ne kadar sezgisel olarak bizim birincil ve bütünsel bilincimize verilmişse de, ona epistemolojik veya başka bir şekilde delil getirilemez. Bu bağlamda din felsefesine atıfta bulunan Berdyaev hakiki felsefenin, yani din felsefesinin, her zaman asıl gerçekliği açığa çıkardığını söyleyerek, rasyonel bilincin ve dolaylı bilginin ise aslında içerisinde kopukluğun meydana geldiği varlığın kusurlu hali olduğunu vurgulamaktadır. Ancak rasyonalist epistemoloji bunu göremiyor veya görmezlikten geliyor. Bunu sadece kendisini varlığın gizemlerine atamış olan din felsefesi görmektedir.³²⁵

Epistemolojinin sorunlarından bir diğeri, onun başkalarını sürekli olarak suçlamasıdır. Epistemolojide aşkın olan hiçbir şey bulunmamaktadır. Kendisinin keyfi olarak yönlendirmek istediği her şey gerçek olan verilerden gelmektedir. Epistemolojinin kendisi epistemolojik bakış açısına göre de mümkün değildir. Çünkü Berdyaev'e göre, epistemoloji sadece kelimelerin nominalizm gücünün ifadesidir.

³²² Berdyaev, **O Naznaçenii Çeloveka, Opit Ortodoksnoy Etiki**, s. 3.

³²³ Berdyaev, **Filosofiya Svobodi**, s. 76.

³²⁴ Berdyaev, **Duh i Realnost**, s. 369.

³²⁵ Berdyaev, **Filosofiya Svobodi**, s. 76.

Sadece sezgisel epistemoloji içsel olarak tutarlıdır. Çağdaş epistemoloji rasyonel olan ile irrasyonel olanı belirleyip birleştiremediği için yaşayan bir bilgiyi adeta öldürmektedir.³²⁶

Epistemoloji Berdyaev'in bilgi teorisinde eleştirdiği başlıca konulardandır. Berdyaev'in bilgi teorisine göre, varlık dışardan bilinemez. Ona ancak içerden yaklaşıldığında bilinebilir. Epistemoloji da asıl bundan dolayı eleştirilmektedir. Çünkü epistemoloji varlıktan kopararak ona dışardan yaklaşmaktadır.

Epistemoloji sadece bilimin gerçekleri üzerinde durmamalı, aynı zamanda din ve vahyin gerçekleri üzerine de yoğunlaşmalıdır. Sadece bilimin gerçekten mevcut olduğunu ve sadece bilimin gerçek bir varlık olduğunu kabul etmek doğru olmaz. Berdyaev'e göre, bilginin değeri varlığın hakikatıdır. Bu bağlamda bilgi, varlık ile aynı olmalıdır ve hayatın gerçek varlıklarından uzak kalmamalıdır. Bilgi varlık olabilir, ancak varlık bilgi olamaz.

Böylelikle Berdyaev, bilgi eylemi süreci esnasında aklın önemini inkâr etmiyor, ancak aklın epistemolojik bir kavram olmadığını göstererek, onun ontolojik ve yaratıcı olduğunu iddia etmektedir. Bunun dışında, akıl varlığı yargılamaktadır ve bu gibi rasyonalizm varlıktan değil, kendiliğinden soyut rasyonalizme dönüşmektedir. Bu durumda, tüm rasyonel sorunları Berdyaev bir varoluş–ontolojik sahada çözmektedir.

6. Ontolojik Epistemoloji Hakkında

Berdyaev “Ontolojik epistemoloji” kavramını, Losski'nin “*Obosnovaniye İntuitivizma*” (Sezgiciliğin Gerekçesi) isimli çalışmasına yönelik ele aldığı eleştirel analiz mahiyetindeki makalesinde kullanmaktadır. Losski, Rus bilgi teorisini Schelling'in ontolojik epistemolojisi ile karşılaştırıldığında, Rus bilgi teorisinin *giriş* niteliğinde olduğuna dikkat çekmektedir.³²⁷ Berdyaev, Losski'nin epistemolojisinde ontolojinin yetersiz olduğunu düşünerek kendi düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bu

³²⁶ A.e., s. 87.

³²⁷ Nikolay Losski, *Obosnovaniye İntuitivizma : Propedevtiçeskaya Teoriya Znaniya*, Tipografiya M. M. Stasyuleviça, Vas. Ostr., 5 lin., 28, Sankt Peterburg, 1906, s. 163.

düşünceyi savunanların içerisinde genel olarak Rus din felsefecilerinin hepsini dâhil edebiliriz.

Ontolojik epistemolojide dini bileşik önemli bir rol oynar. *“Bilgi, Tanrı’yla birlikte yaratmaktır... Kültür kült gelişimidir... kült ise dini mistisizmin nesneleştirilmesi.”*³²⁸ Ontolojik epistemoloji fikri, en uygun metotlarla insanın doğru ve mükemmel bilgiye ulaşma sorunlarını geniş çapta çözmek için bir sentez olarak doğmuştur Rusya’da. Zenkovski gibi bazı Rus filozofları, bilgi teorisi ile ilgili sorunların ikinci dereceden sorunlar olup, çok önemli olmadıklarını kabul etmekteydiler. Çünkü Zenkovski’e göre, genel anlamda bilginin teorisi bir bütün olarak, felsefesi merkezin alt bölümü olarak varlık doktrini gibi ontoloji ile karşılaştırılmaz. Ancak Berdyaev, epistemolojinin merkezi sorunlardan biri olduğunu düşünerek, farklı metot geliştirmektedir.

Berdyaev için epistemolojinin hayatın kendisinde temelleri bulmalıdır. Yani epistemolojinin temeli ontolojik zemindir. Berdyaev, hayatın kendisini ise başta dini yaşam olarak anlamaktadır.

Epistemolojinin etrafında eleştirilerini kaleme alan Berdyaev, Avrupa felsefesinin sübjektivist yönüne dikkat çekmektedir. Bu felsefe, Berdyaev göre, bilgiyi gerçek olanın dışında oluşturmaktadır. Hal böyle olunca, özne ve nesne arasındaki ilişkiyi bozup, hakikati varlıkta değil, bilen öznenin kendi içerisinde onun kendisine karşı olan ilişkide aramaktadır. Berdyaev, kaybolan ontolojik temeli yeniden kazanmak için dini bilince yönelmektedir. Başka bir ifadeyle, daha önceki başlıkta söylediğimiz gibi, din felsefesine başvurmaktadır.

Berdyaev, varlığın bilen öznenin nesnelleştirilmesi ve rasyonelleştirilmesi olarak ele alınmasını eşitsizlik olarak değerlendirmektedir. Epistemoloji bazı önkoşullar olmadan varlığını sürdüremez. Berdyaev, bilginin gerçekliğinin karşılığı olan yansıma gibi ele alınmasına karşı çıkmaktadır. Bu gibi bilginin yaratıcı değeri hiç yoktur. Berdyaev sorunu özne ile varlığı birleştirerek ortadan kaldırmak istiyor. Çünkü özne varlığın bir parçası olduğu için bilen özne varlığı mükemmelliğe doğru yükseltmektedir. Zira bilginin bizzat kendisi varlıktır ve onunla içi içe geçmiş canlı

³²⁸ Berdyaev, **Filosofiya Svobodi**, s. 89.

fonksiyonudur. Bilgi, kendisine katıldığımız evrensel varlığın öz-bilinç eylemidir.³²⁹ Bilgiye yaratıcı değer atfeden Berdyaev, onu varoluşsal ve ontolojik olarak ele almaktadır. Ancak burada önemli olan değer, bilginin kaostan kozmosa olan gelişmesidir.

Berdyaev'in epistemolojisinde en önemli rolü dinin oynadığı açıkça gözükmemektedir. Genel olarak Rus felsefesine baktığımızda da dini inancın, bilginin en mükemmel biçimi olduğu defalarca vurgulanmaktadır. *"Bilginin kendisi, dini yaşamın bir fonksiyonudur."*³³⁰ Başka bir ifadeyle, bilgi Tanrı ile beraber yaratmaktır. Tanrı ile yaratmak hem felsefeyi hem de sanatı nesnelleştirmekten kurtarmaktadır. Bu bağlamda Berdyaev'in düşüncesine göre, eğer bilgi yaşamın bir fonksiyonu ise, bilginin etiği de olmalıdır. Bilgi yaşam gibi hem faydalı hem de zararlı olabilir. Dünyanın gelişmesi için faydalı olmakla beraber zararı da olabilir.

Berdyaev, rasyonel epistemolojinin bilginin transandantal sorununu çözemeyeceğini söylemektedir. Çünkü ona göre, zihin tecrübenin tamamını kapsayamaz. Bu sadece hissi ve organik bilgi çerçevesinde mümkündür. Bu bağlamda ontolojik epistemolojiden bahseden Berdyaev, bütün iplerin varlığın kendisi içerisinde çözülebileceğini savunmaktadır. Bu yüzden onun bilgi teorisi varlıktan hareket etmektedir. Ancak, burada belirtmek istediğimiz önemli bir husus var: kusurlu varlığı düzeltmek için yine bilgiden hareket edilmeyecektir.

Bilgi teorisinde Berdyaev her zaman varlığa dayanmaktadır. Mikro kozmos olan insan kendinden hareket ederek makro kozmosu tanımaktadır. Ancak burada özne ile nesne ayrılmadan önce varlık bulunmaktadır. Dolayısıyla mikro kozmostan hareket eden insan, özne ve nesne ayrımı yapmadan başka bir ontolojik boyuta geçmektedir.

Ontolojik epistemoloji, rasyonel yansımadan, özne ve nesne ayrılmasından ve nesnelleşmeden önce bize verilen bir şeyden kaynaklanmaktadır. Bir önceki başlığın altında, varlık ve canlı ile iletişimde olan irrasyonel bilincin bulunduğunu söylemiştik. Berdyaev'e göre, bilginin kusurlu olması varlığın da kusurlu olması

³²⁹ Berdyaev, **Filosofiya Svobodi**, s. 78.

³³⁰ A.e., s. 11.

demektir. Bilginin kusurlu olmasını ise düşüşün sonucuna bağlamaktadır Berdyaev. Dolayısıyla düşüşün veya günahın ilk bilinci, ontolojik epistemolojinin başlangıç noktası olmalıdır.³³¹ Çünkü günah, epistemolojinin kendisini üzerine inşa ettiği tüm kategorilerin kaynağıdır.

Varlık günahtır, çünkü insanlık düşüşten sonra günah içerisinde kalarak dünya ile özdeşleşememiştir. Bu bağlamda Berdyaev, tüm çeşitleri ile rasyonalizmin sadece sahte bir teoriden ibaret olmadığını, onun varlığa acı veren bir hastalık olduğunu söylemektedir. Rasyonalizmi, bilginin yeni bir yorumu ve yeni bir epistemoloji ile kazanmak mümkün değildir. Onu ancak yeni bir varlığa geçiş yaparak kazanmak mümkündür.³³² Rasyonalizm içerisindeki bilgi eylemi, Sözel düşüncenin başı ve sonu olmayan kötü sonsuzluğunu temsil etmektedir. Sözel düşüncenin gelişmesi başkaları için vardır, bilen özne için değil. Bu şekilde hareket edenler, kendi bilgisine diğerlerini dâhil etmek istiyorlar. Berdyaev'e göre sözel düşüncenin gelişmesi sosyolojik bir yapıya sahiptir.³³³ Dolayısıyla sosyal ortamdaki bilginin nesnelleşmesi daha kolay mümkün olmaktadır.

Konuyu toparlayacak olursak Berdyaev, rasyonalizm ve epistemolojiden önce varlıkla ilişkili olan irrasyonel bilincin var olduğunu savunmaktadır. Berdyaev, bilgiden önce ispata ihtiyaç duymayan bir bilincin var olduğunu iddia ederek bilgiyi ontolojik sahaya indirmektedir. Epistemolojik ontoloji sayesinde biz, her türlü bilgiden önce varlığı tanırız. Böylece bilginin ötesinde bir varlığın mevcut olduğunu kabul ederek, bilgiden önceki bilinç ile onunla temasa geçeriz. Bunun dışında epistemoloji transandantal sorunlara karşı bir çözüm bulamaz ve bulması da mümkün değildir. Dolayısıyla epistemolojik ontoloji Berdyaev'in bu alanda öne sürdüğü en önemli çözümdür.

³³¹ A.e., s. 119.

³³² A.e., s. 122.

³³³ Berdyaev, **Samopoznaniye**, s. 50.

Sonuç

Tarihsel ve felsefi araştırmalarda Rus felsefesi söz konusu olduğunda, Rus felsefesinin kuşkusuz orijinal olup olmadığı ya da sadece Batı akademik geleneğinden Rus kültürüne düşmüş yetenekli bir aydınlanma olduğu gibi sorular kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır.

Eğer felsefenin, sanat, ilahiyat gibi manevî faaliyetler türlerinden özerk olan rasyonel bir faaliyet olduğunu düşünürsek, bu bağlamda Eski Rusya’da saf felsefenin mevcut olduğunu söylemek oldukça zordur. Çünkü Eski Rusya kültürü tamamen dindardı. Rusya, Yunanlıların ve Bizanslıların benimsediği kültürü her şeyden önce, Bizans mirasının Ortodoksluk ile ilgili olan kısmını Kril-i Metodi Rusçaya aktarmıştır. Cyril Constantine ve İoann Bogoslov gibi önemli şahsiyetler felsefeciler olarak bilinmektedir.

Rus felsefesi, dünya felsefesinin önemli bir parçasıdır. Neredeyse bin yıl tarihi geçmişi ile yavaş yavaş gelişerek ancak XVIII. yüzyılda şekillenmiştir. Bundan önceki dönemde felsefe, herhangi bir kurumsal statüye girmeden sadece sosyal bilinçte varlığını sürdürmüştür. Bugün Rus felsefesinde var olan okul ve öğretileri gibi çeşitli hareketler berber insan varoluşunun ve toplumun temel özelliği olarak nitelendirilen maneviyat konusuna ilgi artmaktadır.

Rus felsefesinin kökeni Rus sosyal düşüncenin daha da geliştirilmesi üzerinde derin bir iz bırakmış olan Eski Rus Ortodoksluğunun kabul edilmesine kadar uzanır. Bolşevik Devriminden önce etik sorunlarıyla uğraşan Rus felsefesi devrimden sonra, epistemoloji, mantık, sanat ve din alanında kendisini göstermiştir. Böylelikle Rus felsefesi bağımsızlığını ilan etmek için önemli adımlar atmıştır. Bu dönemden önce Rus düşüncesi Çaadaev ve Slavofiller dönemine kadar sadece Batı düşüncesini takip etmiştir. Ancak, bazı Batılı araştırmacıların varsaydığı gibi, Rus düşüncesinde felsefi temellerin eski dönemden beri var olmadığını iddia etmek yanlış olur.

Rus felsefesi, felsefe dünyasının bir parçası olmakla birlikte genel sorunlar (metafizik, ontoloji, epistemoloji, sosyal felsefe, vs.) ve araştırma problemleri içermektedir. Ancak, Rus felsefesine özgün olan birkaç özelliklerin de var olduğu bir gerçektir. Bunlardan biri, çalışmamız açısından da önem taşıyan din felsefesidir. Rus felsefesinin sorunlarını karakterize eden ayırt edici özellikleri gelince, buraya Dünya birliği, Rus cosmism, Rus dini ahlak, Rus yorum bilim ve *soborbest* fikirlerini dâhil

edebiliriz. Rus felsefesinin temel sorunu hakikat sorunudur — insan varlığının, onun kozmoz ve dünyada var olma anlam sorunudur.

Rus felsefesinin ikini özgün özelliği, genel olarak epistemoloji, bilgi ve benzeri sorunlara az yer vererek daha çok sosyo-antropolojik, ahlaki ve dini sorunlarını ön plana çıkartmasıdır. Bu özellik Rusya’da edebiyat, gazetecilik ve felsefenin iç içe geçmiş gerçeğini açıklar. Ayrıca bu, merkezinde yaşamın anlam öğretisi ve insanın toplum ve tarihteki yerini öğreten sosyo-antropolojik felsefenin gelişmesine bir hız verir.

Modern anlamda Rusya’da felsefenin görünümünü zaman olarak birçok araştırmacı belirttiği gibi 1755 yılında Moskova Üniversitesi’nin kuruluş tarihi, yani Aydınlanma dönemine tekabül ettiği söylenebilir. Ancak, bu dönemden daha önce Rusya’da felsefenin olmadığı söylemek yanlış olur. Rus felsefesi tarihsel gelişimini göz önüne andığımızda üç bölüme ayırabiliriz:

a) Birinciden, Yunanistan, Çin ve Hindistan’da olduğu gibi, Rus felsefesi de “kendi öz unsurlarından” ortaya çıkmamıştır. Rus felsefesi yabancıların ideolojik literatürleri üzerindeki araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. İlk önce Bizans ve daha sonra Avrupa’dan benimsenen literatürler, kendi düşüncesiyle birleştirilmiştir. Ancak, Bizans–Ortodoks ve Avrupa–Aydınlanması alışımından itibaren Rus felsefesi ayırt edici bir gelenek geliştirmeye başlamıştır. Bir taraftan derinden milli özlemleri ile birleşirken, diğer taraftan, dünya felsefesinin gelişimi süreçleriyle ilgilenir;

b) İkincisi, Rus felsefesinin özgünlüğü, onun kendi felsefesinin anlamı ile bağlantılıdır. Yani, toplumsal bilincin din, edebiyat, bilim ve siyaset gibi biçimleri ile doğrudan bir ilişkisi vardır. Buna dayanarak, genellikle faydacılıkla suçlanıyor. Ancak, eğer bu meselenin esasına ilişkin bakarsak tüm bu suçlamalar, felsefenin asıl sorunların yanlış anlaşılmasından değil de, onun varlığının genel sosyal ve manevi durumlarından kaynaklanıyor;

c) Üçüncü olarak, her ne kadar paradoksal görünse de, bu felsefenin anlamı kapsamı ve faydacı biçimi sayesinde, onun canlanması ve yeni gelişmesi için mümkün olan ön koşulları anlama açısından en tahmin edilebilir olan Rus felsefesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Rus felsefesi sadece Ortodoks dini bilinçte

yol aramamıştır, ama her seferinde yeniden canlandırarak ve yeni bir manevi ve entelektüel yaratıcılık seviyeye yükselterek, dini düşüncüyü yenilemiştir.

Rus halkı XIX. yüzyılda, içinde bulundukları psikolojik, dini ve yaşanan siyasi olayların etkisiyle iki farklı gruba ayrılmıştır. Birinci grup, Rusya’da bağımsız felsefi düşüncenin başlangıcı ile bağlantılı olan Slavofillerdir. Bu hareketin kurucuları olan Homyakov ve Kireevski açık bir şekilde, akıl, irade ve duygu birliğini varsayarak, Batı’nın tek taraflı rasyonalizmine karşı çıkmışlardır. Slavofillerin manevi temeli, materyalizmi, Kant ve Hegel’in klasik idealizmini eleştirdikleri Ortodoksluk düşüncesinde yatmaktadır. Slavofillerin görüşlerini eleştiren diğer grup, Rusya’nın Batı gibi aynı gelişim aşamasında geçmesi gerektiğine inanan Rus düşünürlerdir. Batı meyilli olan Rus düşünürler dünyasında hem liberal reformcular (Annenkov, Granovski, Kavelin) hem de radikal devrimciler (Belinski, Gertsen, Çernişevski) yer almıştır. Dolayısıyla bu gruplardan ilki kendisini dini ve Rus geleneği çerçevesinde ifade edemeye çalışırken, diğer grup din ve Rus geleneğin karşıtı olan Batı tutumu benimsemiştir. XIX. yüzyılda Rus felsefesinin bağımsız olmasındaki ana eğilimler bunlardır

Her şeyden önce, Rus düşüncesi entelektüel Avrupa merkeziliğini reddeder ve kültürün dini köklerine başvurur, Rus felsefesinin dini kökenlerden beslendiğini söyleyebiliriz. Berdyaev ve onun yolunu takip edenler, Alman idealizmi ve Batı soyut felsefesinin üstesinden gelerek ilhamı, Rus kültürü ve Ortodoks kaynaklarından almaya başlamıştır. Rus felsefesi Platon geleneğine uygun bir şekilde gelişmiştir. Rus dini felsefesi, klasik felsefenin metafizik sorunlarını tartışmış, bununla beraber teolojik temelde kalmaya çalışmıştır. Batı felsefesi ise sadece saf rasyonel tutumla felsefi sorunları ele almıştır. Aslında Rus din felsefesinin ortaya çıkmasındaki önemli bir etki, Batı felsefesinin saf rasyonel tutumuna karşı tepki olduğunu da söyleyebiliriz.

XIX. yüzyılın sonu —XX. yüzyılın başında Rusya da din felsefesine yönelik çalışmalar başlamıştır. Bu dönemin Rus din felsefesi, Hristiyan kültürünün geleneği ile bilimseki teori ve modern bilimin başarılarını birleştirme çabasıydı. Rus din felsefesi – Ortodoks düşüncesinin ve dini konular üzerine özgür felsefe yapma ile karakterize edilen Rus manevi kültürünün özel katmanıdır. Bu hareketin gelişme ve

oluşumunda en önemli rolü Solovyev'in fikirlerin oynamıştır. Solovyev, sosyolojik fikirlerini geliştirerek, bir bütünlük eğilimli felsefi hareket kurmuştur.

Solovyev'in geleneğini Berdyaev devam ettirmiştir. Berdyaev bazen Rus varoluşçuluğun kurucusu olarak adlandırılır. Bunun böyle olduğunu onun eserlerinde açık bir şekilde görmek mümkündür. Batı felsefesine karşı olan Berdyaev, felsefenin görevini dini kaynaklara dönüşünde görmüştür. Bu bağlamda Berdyaev, Batı için muhtemelen her zaman Ortodoks ruhunun sözcüsü olarak kalacaktır. Ancak onun Batı felsefesinden etkilenmediğini söyleyemeyiz. Her ne kadar Ortodoks kanonları onun ruhunu derinden etkilemişse de, Schelling gibi kendi düşüncesine yakın olan filozoflardan da etkilenmiştir.

Berdyaev, özgürlük egemenliğini yok eden rasyonalizm, determinizm ve teleoloji gibi kavramlarına karşı çıkmıştır. İnsan varlığının problemi onun özgür bırakılmasında yatıyor. Bu fikir Berdyaev'in kişilik felsefesinin temelini oluşturmuştur.

Berdyaev'e göre, dünyayı kavramada ki en temel problem ruh ile doğanın karşıtlığında yatar. Objektif olan her şey doğal olana aittir. Ruh ise farklı bir karaktere sahiptir. Onu akıl ve mantıksal düşünce ile değil de, yaşamın tecrübesi ile tanımak mümkündür. İnsan ise iki dünyanın kesiştiği bir varlıktır. Onun bir tarafı, özgürlük, yaratıcılık ve Tanrı bağlantı halinde olurken, diğer tarafı, zorunluluk, doğa ve madde ile bağlantılıdır. İnsanın ikili doğaya sahip olması onun sonlu formda sonsuz, yani sonlu ile sonsuzun sentezidir. Sonsuzluk insanda olan ilahi tarafı ile ilgilidir, sonlu ise onun maddi yönüyle ilgilidir. Böylece Tanrı onun tarafından, herhangi bir doğa gücü olarak değil de, dünyanın hakikati ve anlamı olarak anlaşılmaktadır.

Tanrı, ona göre, ruhun ta kendisidir. Tanrı, sadece azizler, mistikler ve manevi yaşam süren insanların hayatında mevcuttur. Ruhsal bir tecrübeye sahip olanlar için Tanrı'nın olup olmadığını kanıtlamada katı rasyonel kanıt yetersizdir ve ona ihtiyacı yoktur. Tanrı doğal dünyanın ötesinde olup sembolik anlamda kendisini gösterir. Berdyaev Tanrı'nın bilgisine Tanrı kavramından değil de, insan doğasından hareket eder, Tanrı'nın varlığını antropolojik olarak göstermeye çalışır.

Berdyaev, dünyanın temel ilkesine varlığı değil de, özgürlüğü koyar. Bu özgürlükten Tanrı, özgür olan insanı yaratmıştır. Bundan dolayı kendisine özgürlük

filozofu denir. Ona göre, özgürlükte dünyanın gizemi çözülmektedir. Bu bağlamda Berdyaev, üç çeşit özgürlükten bahseder: irrasyonel özgürlük; rasyonel özgürlük ve Tanrı'nın kendisine olan sevgiyle iç içe geçmiş özgürlük.

Özgürlük ona göre varlık değil de, ruhtur. İnsanda ruhun varlığı özgürlüktür, ruhun yoksunluğu ise özgürlüğün reddidir. Aslında özgürlük, insanda var olan yaratıcı enerjidir. En yüksek özgürlük ruhsal yaşamdadır, en düşük özgürlük ise maddi yaşamdadır. Bu bağlamda yaratıcılık insanın isteği değil, Tanrı'nın insanda olan görevi ve talebidir.

Berdyaev'e göre Tanrı özgürlüğü yaratmamıştır ve onun üzerinde hiçbir yetkisi yoktur. "Tanrı, var olan özgürlük ve sadece özgürlük ile hareket eder." Bu özgürlük kötülük ve iyilikten öncedir. Dolayısıyla hem kötülüğe hem de iyiliğe elverişlidir. Bu bağlamda Tanrı'nın kendisi bile varlığın seçmiş olduğu özgürlükten önceden haberi olmaz ve müdahale edemez. Böylelikle Berdyaev, dünyadaki kötülükten Tanrı'nın sorumlu olmadığını iddia eder. Çünkü özgürlük Hiçlikte (Ungrund) bulunduğu için, Tanrı'nın dışındadır.

Felsefe, din ve bilim arasındaki olan ilişkiyi "ebedi" olarak adlandırabiliriz. Erken Ortaçağ döneminden beri en iyi düşünürler bu ilişki konusunda mücadelede bulunmuşlardır. Rusya'da Kilise ve Devletin yasal olarak birbirinden ayrılması, aynı zamanda dinin bilimden entelektüel anlamda ayrılması demektir. Ancak şiddet faktörü ortadan kalktığında, yine diyalog ilişkisini gündeme geldi ve felsefe bir kez daha dine yönelik olan tutumunu yeniden tanımlamak ihtiyaç duydu.

Berdyaev felsefenin amacı ve görevini bir varoluş-antropolojik pozisyonundan tanımlaya çalışır. Felsefe, içeriğini manevi deneyim ve manevi hayattan alarak insanın ve insan aracılığıyla varlığı öğrenmek için tasarlanmıştır. Bu nedenle, felsefi disiplinin temeli felsefi antropoloji olmalıdır. Berdyaev'in varoluşçu felsefesi nesne yoluyla değil de, özne yoluyla varlığın anlamını bulmak için tasarlanmıştır.

Berdyaev'in varoluşçu felsefesinin klasik varoluşçu felsefesinden ayırt edici yönü, onun "varoluş", "dünyadaki varlık" ve diğer "varoluşsal" kavramların kullanmamasıdır. Onun felsefesindeki en önemli kategori kişiliktir. Berdyaev'in aksine varoluşçu kuramcılar kişilik kavramını çok nadir kullanırlar. Bundan dolayı Berdyaev'i varoluşçu felsefenin sadece bir takipçisi değil de, varoluşçu düşünen

filozof olarak çağrılmalıdır. Çünkü “varoluşsal düşünme şekli” ve “varoluşçuluk” kavramı aynı değil. Birincisi varoluşçu kuramcılarının ve yaşam felsefesi ile karakterize edilen geniş bir nitelik ve felsefî bir yöntem taşır.

Avrupa filozofları üzerinde doğrudan etkisi hakkında konuşmak yanlış olur. Yaratılmamış özgürlük hakkındaki fikirleri ve ahiret ile ilgili düşünceleri belki de şaşkınlıkla algılanmamış ve tamamen özümsememiş olabilir. Ama Berdyaev’in “Rus ideasının tarihçisi” ve “Rus komünizminin” bir eleştirmeni olarak kabul edildiğini çekinmeden söyleyebiliriz. Felsefe tarihinde, insan varlığının sorularını derinden araştıran Berdyaev gibi düşünür bulmak zordur.



BİBLİYOGRAFYA

Birincil Kaynaklar:

- Berdyayev, Nikolay: **Aleksey Stepanoviç Homyakov**, Sobraniye sochineniy, C. V., YMCA–Press, Paris, 1997.
- _____ : **A.S. Homyakov kak filosof**, Tip religioznoy misli v Rossii, YMCA – Press, Paris, 1989.
- _____ : **Duhovniy krizis intelegentsii**, Tip. Tvorçestva Obşestvennaya polza, St. Petersburg, 1910.
- _____ : **Duhovniye osnovy russkoy revolyutsii**, V kn.: Berdyayev N. A., Sobraniye soçineniy. T. 4., YMCA – Press, Paris, 1990.
- _____ : **Etıçeskaya problema v svete filosofskogo idealizma**, Pod redaktsiyey P. I. Novgorodtseva, Moskovskogo psihologičeskogo obşçestva Yayınevi, Moskova, 1902.
- _____ : **Filosofiya svobodnogo duha**, Respublika Yayınevi, Moskova, 1994.
- _____ : **Filosofiya svobodi**, Put Yayınevi, Moskova, 1911.
- _____ : **İstina i otkroveniye. Prolegomenı k kritike Otkroveniya**, Rus Hristiyan Humanitar Üniversitesi, St. Petersburg, 1996.
- _____ : **İstoki i Sımsl Russkogo Kommunizma**, AST, AST. Moskva, Hranitel, Moskova, 2006
- _____ : **Mirosozetsaniye Dostoevskogo**, YMCA – Press, Prag, 1923.
- _____ : **Moye filosofskoye mirosozetsaniye**, Moskova, 1994.

- _____ : **O naznachenii človeka, Opit ortodoksalnoy etiki,** Sovremenniy zapiski, Sklad YMCA – Press, Paris, 1931.
- _____ : **O novom religioznom soznanii,** Voprosi jizni, Sentyabr, St. Petersburg, 1903.
- _____ : **O novom ruskom idealizme,** Voprosi filosofii i psihologii: Kniga 75. Tipo–litografiya Visočayšey utverjdennoy T–va Ī.N. Kušnereva i Ko Yay., Moskova, 1904.
- _____ : **O rabstve i svobode človeka,** YMCA – Press, Paris, 1939.
- _____ : **Otkritoje pismo arhiyepiskopu Antoniyu,** Duhovniy krizis intelligentsii, Īzdatelstvo: Tip. Tovariščestva Obščestvennaya polza, St. Petersburg, 1910.
- _____ : **Pisma Ī. P. Romanovoy,** Minuvšeye, Īstoričeskiy Almanah, Vip. 16., Moskova, St. Petersburg, Atheneum, Phoenix, 1994.
- _____ : **Russkaya idea. Mirosozertsanie Dostoevskogo (sbornik),** N. A. Berdyaev – Eksmo Yayınevi, 2016.
- _____ : **Samopoznaniye. (Opit filosofskoy avtobiografii),** AST, AST Moskova, Hranitel, Moskova, 2007.
- _____ : **Smisl istorii, opit filosofii človečeskoy sudbi,** YMCA – Press, Paris, 1969.
- _____ : **Smisl tvorčestva (Opit opravdaniya človeka),** G. A. Lemana i S.I. Saharova Yay., Moskova, 1916.
- _____ : **Sub specie aeternitatis. Opiti filosofskiye, sotsialniye i literaturniye (1900–1906),** M.V. Pirojkova Yayınevi, St. Petersburg, 1907.
- _____ : **Novoye religioznoye soznaniye i obščestvennost,** St. Petersburg, M. V. Pirojkov, 1907.
- _____ : **Sudba Rossii,** Eksmo Yayınevi, Moskova, 2007.

_____ : **Ya i mir obyektov. Opit folosofii odinočestva i obşeniya**, YMCA – Press, Paris, 1934.

İkincil Kaynaklar:

- Baras D: **Pisma ottsu Aleksandru Mihayloviçu Berdyaevu iz Vologdı**, Pamyat: İstoričeskiy sbornik, Vıpusk 4, YMCA- Press, Paris, 1981, Moskova, 1979.
- Beliy A: **Mejdu dvuh revolutsiy**, Podgot. teksta i komment. A.V. Lavrova. — Moskova, Hudojestvennaya literatura, 1990.
- Begonov Yu. K: **Putışestvie iz Moskoa v Moskvu** A.N. Radişçeva, Prosveşenie, Moskova, 1983.
- Bobrinski A. A: **Dvoryanskiye rodi, vnesenniye v Obşiy gerbovnik Vserossiyskoy İmperii**, Tip. M. M. Stasyuleviça, St. Petersburg, 1890.
- Bogolubov V: **N. İ. Novikov i ego vremya**, M. i S. Sabaşnikovih, Moskova, 1916.
- Bulgakov S.N: **Ot marksizma k idealizmu. Sbornik statey (1896–1903)**, Tip. Tovarişçestva Obşçestvennaya polza, St. Petersburg, 1903.
- Dmitriyeva N. K.; Moiseyeva A. P: **Filosofiya svobodnogo duha (Nikolay Berdyaev: jizn i tvorčestvo)**, Vıssşaya şkola, Moskova, 1993.
- Florovski G: **Puti Russkogo bogoslovıa**, YMCA–Press, Paris, 1981.
- Galaktionov A., Nikandrov P: **İstoriya russkoy filosofii**, Sotsekiz Yayınevi, Moskova, 1961.
- Gippius Z: **Jiviye litsa**, Azbuka Yayınevi, Prag, 2009.

Homyakov A. S: **Polnoe sobranie soçineniy**”, C. I, Universitetskaya tipografiya, Moskova, 1900.

İstoriya russkoy filosofii: Uçeb. dlya vuzuv, Red. Maslin M. A.ve diğ., Moskova, 2001, s. 76.

İstoriya filosofii: Zapad–Rossiya–Vostok, (kniga vtoraya: Filosofiya XV— XIX vv.), Red. Prof. N. V. Motroşilovoy, Greko–latinski kabinet– Şiçalın Yu. A., Moskva ,1996.

İstoriya filosofii: Zapad–Rossiya–Vostok (kniga tretya: Filosofiya XIX — XX vv.), Red. Prof. N. V. Motroşilovoy ve Prof. A. M. Rutkeviça, 2–ye izd. “Greko–latinskiy kabinet” YU. A. Şiçalina, Moskova, 1999.

Kireevski İ V: **Polnoe sobranie soçineniy**, C. I r., Der. M.O. Gerşenzona, Tip. İmperatorskogo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1911.

_____ : **Polnoe sobranie soçineniy**, C. II., Der. M. Gerşenzon. Moskova, 1911.

Kuvakin V.A: **Religioznaya filosofiya v Rossii načalo XX veka**, Misl, Moskova, 1975.

Lapşin, İ. İ: **Filosofskie vzglyadi**, A.N. Radişçeva, Biloe, St. Petersburg, 1922.

Lomonosov M. V: **İzbrannie filosofdkie proizvedeniya**, Gosudarstvennoe izdatelstvo politiçeskoy literaturi, Moskova, 1950.

Losski N. O: **İstoriya russkoy filosofii**, Sovetski Pisatel, Moskova, 1991.

_____ : **Obosnovaniye intuitivizma: Propedevticheskaya teoriya znaniya**, Tipografiya M. M. Stasyuleviça, Vas. Ostr., 5 lin., 28, St. Petersburg, 1906.

_____ : **Vospominaniya. Jizn i filosofskiy put**, Münih, 1968.

- Makarenko V. P: **Marksizm: idea i vlast**, Rostov Üniversitesi Yayinevi, Rostov na–D., 1992.
- Merejkovski D. S: **Polnoe sobranie soçineniy**, v 17 T, C. XV, St. Petersburg, 1912.
- Moçelski K.V: **Vladimir Solovyov. Jizn i učenje**, YMCA–Press, Paris, 1936.
- Milukov P. N: **Oçerki po istorii russkoy kulturi**, C. III (Bölüm. II, Başlık. II), Tip. İ.N. Skorohodova, St. Petersburg, 1901.
- Myakotin V. A: **İz istorii russkogo obşestva; Etyudi i oçerki**, L. F. Panteleeva Yayinevi, St. Petersburg, 1902.
- Pirojkova V: **Ruskiye filosofi–izgnanniki v Germanii**, Russkaya religiozno – filosofskaya mısl XX veka. Sbornik statey Der. N. P. Poltoratskogo. Pittsburgh, 1975.
- Pokrovski V: **Mihail Vasilyeviç Lomonosov; ego jizn i soçineniya; sbornik istoriko–literaturnih statey**, Tipografiya G. Lisnera i D. Sovko, Moskova, 1905.
- Pustarnakov V. F: “Universitetskaya filosofiya v Rossii. İdei. Personalii. Osnovnie tsentri”, **İzdatelstvo: “Russkoy Hristiyanskoy gumanitarnoy akademii**, 2003.
- Radişçev A. N: **Polnoe sobranie soçineniy**, C. I, Akademii Nauk SSSR, Moskova – Leningrad, 1938–1954.
- Radlov, E.L: **Oçerki istorii russkoy filosofii**, Obşestvennaya Polza, St. Petersburg, 1912.
- _____: **Vladimir Solovyov. Jizn i učenje**, Radlov E. L., Obrazovanie Yayinevi, St. Petersburg, 1913.
- Yermişina O.T., Korosteleva O.A: Haçaturyan L.V., ve diğ., Religiozno–filosofskoye obşestvo v Sankt–Peterburge (Petrograde): İstoriya v materialah i dokumentah: 1907–1917: V 3 t. / Moskovsko–Peterburgskiy

- Filosofskiy Klub; Federalnoye arhivnoye agentstvo; Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv literaturı i iskusstva; Biblioteka–fond “Russkoye Zarubejye”, C. I: 1907–1909, Russkiy put, Moskova, 2009.
- Sakulin P. P: **Russkaya literatura i sotsializm**, Gosudarstvennoe Yayınevi, Moskova, 1922.
- Solovyov V.S: **Sobranie soçineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova**, C. I, Pod redaktsiey: 2. Baskı, Der. S.M. Solovyova i E. L. Radlova, Izdatelstvo: Knigoizdatelskoye Tovarişçestvo “Prosveşçeniye”, St. Petersburg, 1911.
- _____: **Sobranie soçineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova**, C. II, Pod redaktsiey: 2. Baskı, Der. S. M. Solovyova i E. L. Radlova, İzdatelstvo: Knigoizdatelskoye Tovarişçestvo “Prosveşçeniye”, St. Petersburg, 1911.
- _____: **Sobranie soçineniy Vladimira Sergeyeviça Solovyova**, C. VIII, Der. 2. Baskı, Der. S.M. Solovyova i E. L. Radlova, Knigoizdatelskoye Tovarişçestvo “Prosveşçeniye” Yayın, St. Petersburg, 1911.
- Topaloğlu, Aydın: **John Scotus Erigena Metafiziği**, Akis kitap, İstanbul, 2014.
- Trubetskoy E: **Mirosozertsanie Vl. S. Solovyova**, Tovarişestvo tip. A.İ. Mamontova, Moskova, 1913.
- Vvedinski A. İ: **Filosofskie oçerki**, Vipusk I., Tip. “V. S. Balaşev i Ko”, St. Petersburg, 1901.
- Veliçko V. L: **Vladimir Solovyev. Jizn i tvoreniya**, Knizniy magazin A.F. Tsizerlinga, St. Petersburg, 1902.

- Vengerov S. A: **Kritiko–biografiçeskiy slovar russkih pisateley i učenih, S alfavitnım ukazatelem ko vsem**, C. VI, Tip. M.M, Stasyuleviça, St. Petersburg, 1904.
- Volkogonova O. D: “Berdyayev”, Molodaya gvardiya, Moskova, 2010.
- Voskresenski V N: **İstoriya filosofii Bölüm VI**, Universitetskaya tipografiya, Kazan, 1840.
- Zamaleev A. F: **Russkaya religioznaya filosofiya: XI–XX vv.**, İzd. Dom, S.–Peterb. un–ta, St. Petersburg, 2007.
- Zenkovski V: **İstoriya russkoy filosofii**, Akademiçeskiy Proekt, Raritet, Moskova, 2001.
- _____: “İstoriya russkoy filosofii”, Tom II., 2’ye izd., **YMCA – Press**, Paris, 1989.
- _____: **Russkie misliteli i Evropa**, YMCA–Press, Paris, 1926.
- Makaleler:**
- Anderson P. F: “Berdyayevskiye godı (1922–39)”, **Vestnik Russkogo hristianskogo dvijeniya**, №:145, YMCA-Press, Paris, New–York, Moskova, 1985.
- Berdyayev N. A: “Biografiçeskiye svedeniya”, **Vestnik Russkogo hristianskogo dvijeniya**, №:124, YMCA-Press, Paris, 1978.
- _____: “Moye filosofskoye mirosozertsaniye”, №:4, YMCA-Press, Paris, 1952.
- _____: “O haraktere russkoy religioznoy mısli XIX veka”, **Russkiye zapiski: obşestvenno–politiçeskiy i literaturny jurnal**, №:62, Paris 1936.
- _____: “Osnovi religioznoy filosofii”, **Vestnik Russkogo hristianskogo dvijeniya**, YMCA-Press, №:192, Paris–New York–Moskova, 2007.

- _____ : “O russkoy filosofii”, **Russkiy duhovniy renessans naçala XX v. i jurnal “Put”**, (K desyatiletuyu “Puti”), Uralskogo un–ta, Sverdlovsk Yayınevi, 1991.
- _____ : **Russkiy duhovniy renessans naçala XX v. i jurnal “Put” (k desyatiletuyu “Puti”), “Put”**, №:49, Paris, 1935.
- _____ : “Russkaya religioznaya misl i revolutsiya”, **Versti**, Jurnal pod redaktsiey kng. D. P. Svyatopolk–Mirskogo, P.P. Suvçinskogo, S.Ya. Efrona i pri blijayşey uçastii Alekseya Remizova, Marini Tsvetovoy i Lva Şestova. №:3, Paris, 1928.
- _____ : “V zaşçitu hristianskoy svobodı (Pismo v redaktsiyu Sovremennih zapisok)”, **Sovremennie Zapiski**, №:24, Paris, 1925.
- Evlampiev İ. İ: “Leybnits i personalitskaya traditsiya russkoy filosofii”, *Filosovskiy vek. Almanah*, “G. V. Leybnits i Rossiya”, **Materiali Mojdunarodnoy konferetsii**, St. Petersburg, 26–27 iyunya, 1996.
- “İz perepiski N. A. Berdyaeva, S. N. Bulgakova i L. İ. Şestova”, Mostı, №:8, Tsentralnogo Obyedineniya Politiceskih Emigrantov İz SSSR (TSOPE), Münih, 1961.
- Nikolay Berdyaev i Lev Şestov: *Perepiska i vospominaniya*. Publ. Natalii Baranovoy–Şestovoy, Kontinent, №:30, 1981.
- Novikov N: **Truten**, №:1, St. Petersburg, 1769.
- Noviy Grad*, №:1, Paris, 1931.
- Sinelina YU. YU: “Sekulirizatsiya v sotsialnoy istorii Rossii”, *Monitoring obşestvennogo mneniya: ekonomiceskie i sotsialnie peremeni, Otkritoe aktsionernoe obşestvo* “Vserosiyskiy tsentr izuçeniya obşestvennogo mneniya”, №:1, Moskova, 2004.

